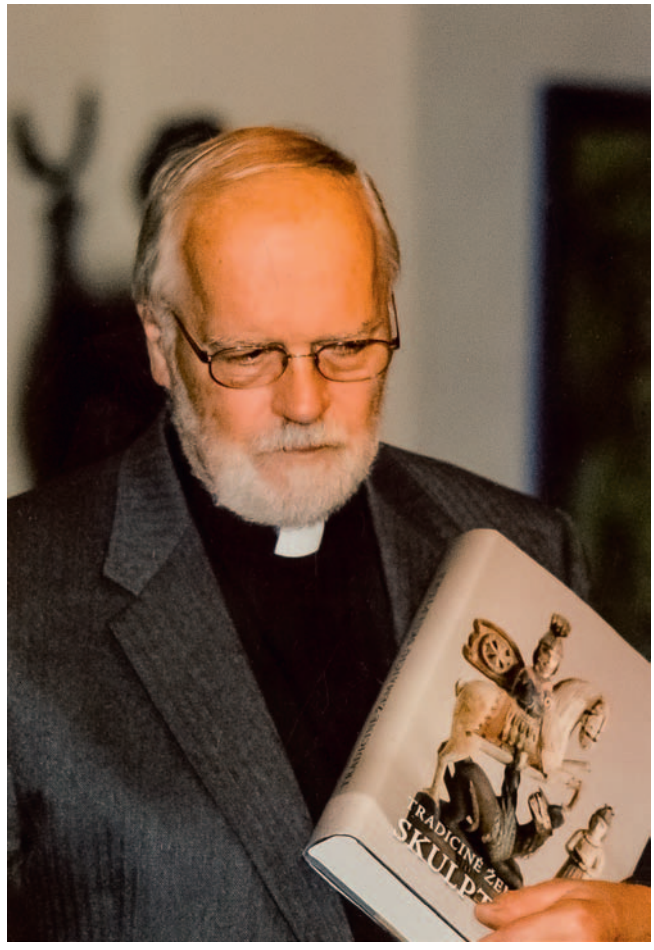
Lietuviai ir Amazonijos indėnai: čiabuviai ir tenbuviai

Su knygos „Lietuvių misijos Amazonėje“ bendraautorium, indėnų tukanų legendų (mitų) vertėju, misionieriumi Brazilijoje ir kitose Pietų Amerikos šalyse, kunigu Antanu SAULAIČIU SJ kalbasi Juozas ŠORYS

Ką žvelgdamas iš šiandienos perspektyvos galėtumėte išskirti neabejotinai prasmingo savo daugiametėje ir daugiašakėje kunigystės ir visuomeninėje veikloje?

Man ypač įstrigo atmintin dienos, kai 1968 m. pirmąkart buvau Lotynų Amerikoje. Ten gyvenau ir palaikiau ryšius (tai tęsiasi iki šiol) su keliose tenykštėse valstybėse gyvenusiais lietuviais, kurie buvo sunkiai pasiekiami eiliniam (ar Šiaurės Amerikos) lietuviui, nes gyveno atokiose vietovėse, vieni apie kitus nieko nežinojo ir nekontaktavo. Norėjome, kad jie daugiau bendrautų ir geriau vieni kitus pažintų, kad Vakarų pasaulio ir Lietuvos lietuviai daugiau žinotų apie Pietų Amerikos lietuvius. Tai reikalavo ir laiko, ir pastangų. Pasitelkėme spaudą, rengėme ten jaunimo suvažiavimus ir šia linkme aktyvinome Pasaulio lietuvių bendruomenės veiklą. O domėjimasis Pietų ir Šiaurės Amerikos indėnais, jų istorija ir kultūros paveldu yra mano ilgalaikis pomėgis, juolab kad pažinojau daug ir lietuvių kilmės, ir kitų tautybių misionierių (ypač brazilų jėzuitų), dirbusių ir gyvenusių istorinėse indėnų žemėse. Mano tikslas – dalintis sukaupta medžiaga, o vienas iš būdų – mudviejų su Aleksandru Guobiu išleistos knygos „Lietuvių misijos Amazonėje“ trečiasis papildytas leidimas, pasirodęs 2015 m. pabaigoje[1]. Joje pateikiame ne tik liudijimus apie lietuvių misijas, bet ir nemažai pasakojimų apie indėnus, jų gyvenimo būdą ir papročius.

Antanas Saulaitis SJ. *Jono Tamulaičio nuotrauka.*

O kaip Jūs tapote kunigu, kada įsitikinote, kad tai tikrasis gyvenimo pašaukimas?

Nebuvo taip, kad nuo pradžios mokyklos galvočiau tapti kunigu, ir nemaniau, kad nėra kitų galimybių prasmingai veikti... Bet kaip viena iš galimybių ji man buvo žinoma ir pradinėje mokykloje, ir gimnazijoje, ir universitete, kuriame, be teologijos ir filosofijos, domėjausi seminarijomis, turėjau daug pažįstamų kunigų lietuvių parapijose JAV ir kitur. Kai jėzuitų universitete buvau bebaigiąs chemijos studijas, reikėjo nutarti, ką veiksiu toliau. Tada pagalvojau, kad pagal mano gabumus, įgūdžius ar polinkius geriausia būtų tapti kunigu jėzuitu. Tai atrodė geriausias būdas tarnauti žmonėms. Manau, kad tai – Dievo dovana, to nebuvau matematiškai apskaičiavęs... Veikė vidinė nuojauta, be to, juk

1 Aleksandras Guobys, Antanas Saulaitis, SJ, *Lietuvių misijos Amazonėje*. Parengė Elvyra Kučinskaitė, Vilnius: Efrata, 2015. (Pirmas leidimas – 2002 m.)

ne Mėnulyje gyvenau, kalbėjausi su artimaisiais ir kitais žmonėmis, kurie padėjo išgryninti mano pasirinkimą.

Nors prieš tai viena iš Jums rūpėjusių sričių buvo gamtamokslinės disciplinos, chemija, botanika...

Ir dabar tuo domiuosi, ne profesionaliai, moksliškai, bet kaip mėgėjas. Pavyzdžiui, svarsčiau, kaip skautų jaunimui padėti pažinti ir pamilti gamtą. Aštuonerius metus gyvenau Lemonte (JAV) – eidavome stebėti paukščių, gaudyti drugelių, laumžirgių, kad galėtume juos ištirti. Tai buvo pomėgis, bet norėjau ne vien žiopsoti, bet ir tikrų žinių įgyti.

Tai turbūt lėmė ir Jūsų vaikystė, ir skautiška tėvo veikla...

Beveik nuo dešimties metų JAV gyvenau prie miško, skautų stovyklose su gyvąja gamta susidurdavome nuolat – žiemą ir vasarą. Vėliau, nuo dvylikos iki aštuoniolikos metų, vasaromis laisvu laiku dirbau ūkyje, ten gerai susipažinau su daržo augalais, augimo procesais, klimato pokyčiais ir jo įtaka. Ketinau studijuoti botaniką, gilintis į augalų ligas, o koks biologas be chemijos... Be to, visa tai svarbu ruošiant sveiką maistą.

Jūsų tėvelių gamtos pajauta turbūt atsivežta iš Tėvynės...

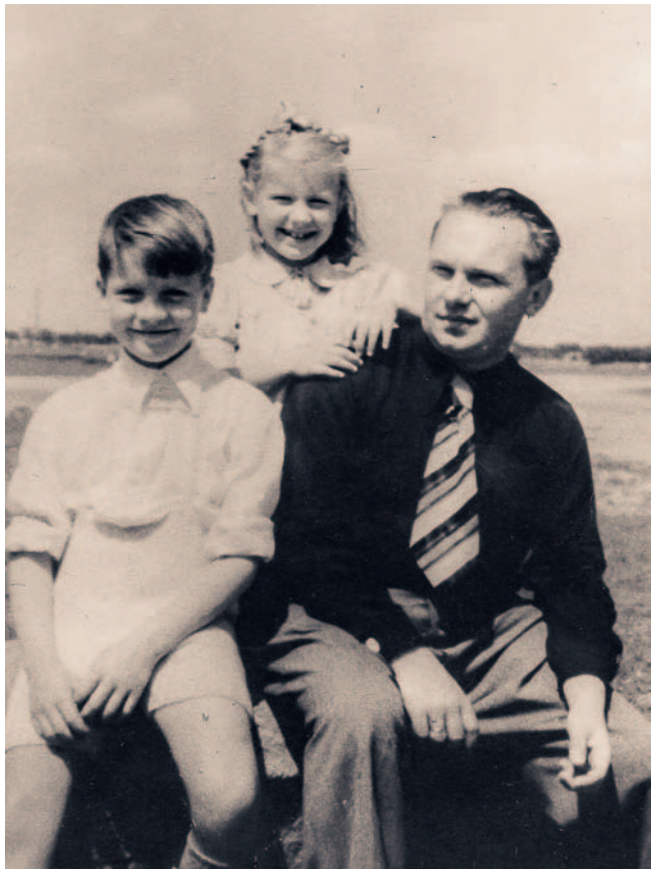
Taip, tai išlieka iki kelių kartų – žinau iš darbo su jaunimu. Studijų metais dirbau su amerikiečiais studentais ir gimnazistais, o lituanistinėse mokyklose arba skautų organizacijoje – su lietuvių jaunimu. Matėsi, kad lietuviukus gamta ir menas traukė labiau. Tai išlieka maždaug iki trečiosios tiek JAV ir Kanados, tiek ir Pietų Amerikos lietuvių kartos.

Kokį poveikį Jums, kaip asmenybei, turėjo tėvas ir motina, taip pat seneliai ir kiti giminaičiai?

Mano giminės šaknys yra dvejopos. Tėvelis buvo kilęs iš Jauniūnų kaimo prie Meškuičių (seniau priklausė Šiaulių apskričiai, dabar Joniškio r.). Nors gimnaziją lankė Šiauliuose, bet, galima sakyti, augo kaime. Jo mama, mūsų senelė, ten visą gyvenimą pragyveno medinėje rąstų trobelėje. Tėvas dirbo su skautais, ėjo įvairias pareigas, todėl tautiškumas, patriotiškumas, aiškus supratimas, kad reikia palaikyti Lietuvos valstybingumo siekį, įsigėrė ir į mūsų esybes. Darė įspūdį ir tai, kad tarptautiniuose skautų suvažiavimuose Vengrijoje, Anglijoje, Latvijoje ir kitur jis atstovavo Lietuvai. Tai padėjo suprasti, kad lietuviams nėra ko užsidarius tupėti savo kaimuose ir miestuose, kad turime savitą kultūrą ir paveldą, kuriais galime dalintis su kitų tautų žmonėmis, sudaryti jiems sąlygas tai pažinti, kaip ir lietuviams – kitas kultūras. Manau, kad tėvelis iš savo mamos, kurios aš nepažinojau, paveldėjo krikščionišką gyvenimo būdą – be afišų, be saldžių žodžių ar keisto pamaldumo, labai tikrą, gyvenimišką. Ir, žinoma, darbštumą. Tėvelis visada dirbo su spauda. Apie 1920 metus ir vėliau Palangoje stovyklaujantys skautai jau turėdavo ir laikraštėlį... Po karo Vokietijoje, „dipukų“ stovyklose, pabėgėliai turėjo nedaug gyvenamos erdvės, todėl atsimenu, kaip mes su sesute miegodavome, o tėvelis

Senelės trobelė Meškuičių parapijoje, Jauniūnų k. (dabar Joniškio r.). Apie 1940 m.

Su tėvu ir seserimi Maryte. Apie 1950 m.

Su mama ir seserimi Maryte. Haunsteteno perkeltųjų asmenų stovykla, Augsburgas, Vokietija. 1946 m.

ant mūsų lovos galo kaukšėdavo mašinėle – rinkdavo tekstus... Nors nuo raidžių išmušinėjimo drebėdavo lova, tas triukšmas atrodė natūralus... Tada toks buvo mūsų gyvenimas, net nežinojome, kad galima miegoti ramiai, be triukšmo. Tėvas spausdindavo kas vakarą – nesvarbu, ką dirbdavo dieną. Visą gyvenimą jis redagavo laikraščius – ir Lietuvoje, ir Vokietijoje, o paskui – JAV.

Apie mamos protėvius turime duomenų nuo 1636 m. Hamburge. Jie buvo vadinamieji Pabaltijo vokiečiai – tie, kurie prieš kelis šimtmečius atsikraustė į Baltijos šalis. Mama yra gyvenusi ir Latvijoje, ir Estijoje, ir, žinoma, Lietuvoje. Ji gimė Panevėžyje, bet jos šeimos namuose kalbėta vokiškai; jos tėvas, mano senelis, buvo liuteronų pastorius, bažnyčioje pamaldas vesdavo vokiškai ir lietuviškai, be to, Šeduvoje, Ropų giminės dvare, kuris, beje, dabar restauruotas, pamaldas laikė ir latviškai. Yra žinoma, kad nuo pat apsigyvenimo Pabaltijyje, kiekvienoje šios giminės kartoje būdavo liuteronų kunigas. Tai joks stebuklas, tokia buvo šeimos tradicija. Be to, iš surinktų šeimos istorijos faktų žinome, kad dauguma jų buvo ne tik liuteronų kunigai, bet ir išsilavinę žmonės, mokslininkai, parašę įvairios paskirties ir pobūdžio knygelių. Mama mokėjo devynias kalbas, ir mes kitų kalbų niekad nesibaidėme, buvo savaime aišku, kad turime jų mokėti kuo daugiau. Iš daugelio šaltinių kilo tėvelių paslaugumas, noras padėti kitiems – tai jie darė nuolatos, įvairiais būdais, apie tai būtų ilgas pasakojimas...

Iš keturių senelių pažinojau tik mamos mamą. Išsiskyrėme su ja, kai man buvo devyneri, o sesutei – septyneri metai. Tada verkiau gal tris dienas... Turbūt labiausiai ją mylėjau už vakarais sekamas pasakas. Iš tų laikų neatsimenu nė vienos pasakos, bet visada vertinau pasakojimą kaip bendravimo būdą. Ir skautų vaidinimuose, ir čiabuvių gyvenime daugelis esminių pasakojimų gyvai perduodami iš kartos į kartą. Tie pasakojimai nustato tiesos ir netiesos santykį ne kokiu idėjiniu, geografiniu ar istoriniu požiūriu, bet labiau žmogiška prasme.

Skaičiau, kad buvo atlikti tyrimai ir nustatyta, kad svetimos kultūros ir kalbos apsuptyje tautinę tapatybę geriausiai išlaiko armėnai, graikai, ukrainiečiai ir lietuviai. Su kuo tai galėtų būti susiję?

Apie tai rašyta 1970 m. JAV parengtoje mokslinėje studijoje, kurioje analizuota, kokiose bažnyčiose ilgiausiai, apie šimtą metų, buvo išlaikyta sava kalba. Pirmosios (išskyrus armėnus) iš esmės yra stačiatikiškos, tad jų apeigos skiriasi nuo artimosios aplinkos –

protestantų ar katalikų. Galima sakyti, kad apeigos susiję ir su kalba, kultūra, papročiais. Kita vertus, į JAV ir kitur atvykę lietuviai iškart steigė katalikiškas ar protestantiškas bažnyčias, visokias draugijas, chorus, lituanistines mokyklėles. Tarkim, iš pradžių mieste, kuriame apsistojome, buvo įsteigta kalnakasių savišalpos draugija (seniau nebuvo socialinio draudimo, o gana daug kalnakasių ir žmonių, dirbusių su plienu, vario ir kitų metalų kasyklose, žūdavo). Yra nustatyta, kad JAV būtent „etnocentriški“ ir religingi žmonės yra stipriausi individai, geriausiai išlaikantys tautinį identitetą.

Kita vertus, esate sakęs, kad moderniais laikais „būtina pažinti pasaulį ir nebejusti patogumo gyventi vien savo kultūroje“. Tarsi ryškėtų šiuolaikinis dvikryptis eismas...

Būti savimi ir domėtis, pažinti kitus – kultūrą, kalbą, literatūrą. Nes tai bendras žmonijos paveldas. Ir visapusiškas poreikis. Man atrodo, kad dar neatliktas ir kitas svarbus darbas – plačiajam pasauliui perduoti gilesnį lietuvių kultūros ir istorijos reikšmės supratimą.

Viena iš svarbių II Vatikano Susirinkimo dokumentų pozicijų – tautinių kultūrų inkultūracijos svarbos pripažinimas ir skatinimas. To ir dabar dar neretai vengiama?

Taip, teisingai pastebėjote. Siekta, kad tikėjimas galėtų būti išreiškiamas bet kuria kalba, kiekvienoje kultūroje – ir ne tik žodžiais, bet ir apeigomis, ritualais, naudojant etnines sąvokas, terminus. Tie patys žodžiai ar sąvokos Vakarų Europoje, JAV ir, pavyzdžiui, lotynų apeigų Indijos katalikų yra naudojami ir suvokiami skirtingai, t. y. skirtingai nusakomi tie patys dalykai: indų maldos yra poetiškesnės, jose daug gana neapibrėžtų žodžių, būdingų Azijai arba Rytams, o, tarkim, mūsų platumose jos dalykiškesnės, artimesnės vokiškajai tradicijai. Būtina, kad tikėjimo tiesos būtų reiškiamos žmonėms suprantama kalba ir būdu – ne tik žodžiais, bet ir apeigomis.

Taip pasaulyje – tiek Afrikoje, tiek tarp Pietų Amerikos indėnų – radosi savitų religinės raiškos formų ?

Kai kurios Brazilijos indėnų apeigos ir tai, kas jiems yra šventa, įkomponuota ir į katalikiškas pamaldas. O kai kurios apeigos, kurios jiems neturi jokios reikšmės, liturgijoje nenaudojamos. Ir mums kai kurie katalikiškų apeigų elementai, susiję su konkrečia vietine kultūra, nebeturi reikšmės. Tas inkultūracijos procesas pamažu vyko ir tebevyksta, tai žmonių nuo tikėjimo neatskiria, nes esminis dalykas yra krikšto ryšys ir kitos šventenybės; kartais tai net suartina tarpusavyje skirtingų etninių tapatybių žmones ir paskatina išsamiau pasidomėti tautinėmis kultūromis.

Kodėl tapęs kunigu, kaip pats sakėte, sąmoningai siekėte dirbti San Paulo (Brazilija) lietuvių bendruomenėje?

Nuo pat naujokyno 1962–1963 m. nuolat rašydavau prašymus lietuvių jėzuitų vyresniajam Čikagoje, kad mane siųstų dirbti į Braziliją. Tam buvo dvi priežastys: ten reikėjo bažnytinio patarnavimo, nes Brazilijoje ir Urugvajuje turėjome parapijas arba misijas, be to, norėjau įveikti, pralaužti daugybės žmonių ir dvasininkų užsisklendimą savo kultūroje ir įprastinėje mąstysenoje, kad tai, ką manau ir darau, yra būtinai teisinga

Kun. A. Saulaičio šeimos namai Oukvilio (Oakville) miestelyje, Konektikuto valstijoje, JAV. Apie 1990 m.

ir nesvarstytina, o visi kiti yra žiopliai arba klysta (šiek tiek perdedu). Norėjosi giliau pažinti ir kitas kultūras, įsikultūrinti jose tam, kad aiškiau suvokčiau savosios kultūros vertę arba savitumą. Pavyzdžiui, į JAV atvykau būdamas beveik dešimties metų, lankiau amerikietišką mokyklą ir tik būdamas aštuoniolikos supratau, kad, be lietuvių, ten daugiau niekas nešvenčia Kūčių. Iki tol maniau, kad jas švenčia viso pasaulio žmonės.

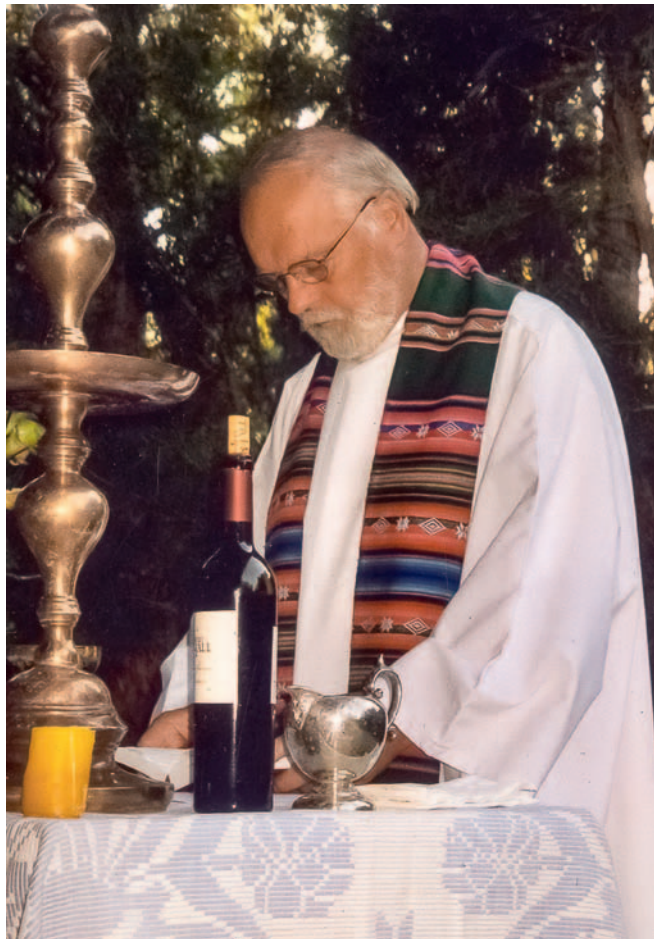
Brazilijoje be pertraukos praleidau septynerius metus, o vėliau dar daugybę kartų lankiausi pietinėje Amerikos dalyje savo malonumui. Amazonijos džiunglėse praleidau keletą mėnesių, dar du mėnesius gyvenau Rio de Žaneiro džiunglėse, jų augalija ir gyvūnija panaši, tik pastarosios yra pajūrio kalnyne. Taip pat lankiausi šiaurinėje Brazilijos dalyje, vadinamuosiuose tyruose, arba dykumose.

Apie indėnų gyvenimą daugiausia sužinojote iš kitų misionierių pasakojimų ar iš savo patirties?

Taip, daug sužinojau ir iš lietuvių, ir iš brazilų jėzuitų misionierių, kurie dirbo Amazonijoje. Su jais užsimezgė ilgalaikiai ryšiai (su vienu iš jų tebebendrauju iki šiol), kartais pagal sąrašus, kuriuose buvo šimtai pozicijų, jiems parūpindavau JAV išleistų antropologinių knygų apie Pietų Amerikos indėnus. Taip pat siųsdavau jiems rūpimą medžiagą apie tai, kaip keičiasi JAV visuomenės sąmonė ir požiūris į indėnus. Pats skaitydavau ir jiems siųsdavau spaudoje pasirodžiusias publikacijas ir apie Šiaurės Amerikos indėnus. Tuo metu Amazonijoje misionieriai vis daugiau dėjo pastangų ne tiek atversti indėnus į katalikų tikėjimą ar steigti parapijas, kiek padėti jiems išlikti gyviems ir visavertiškai gyventi istorinėse savo tautų žemėse. Ne tik juos apsaugoti, bet ir ugdyti jų savimonę, kad jie suvoktų savo teises ir bendradarbiavimo tarp savų tautų ir genčių svarbą. Nes ankstesniais šimtmečiais jie buvo labai engiami, tarsi būtų išgyvenę, mūsų supratimu, baudžiavą ar sovietmetį. Ir tai pavyko pasiekti bendromis indėnų, misionierių ir valdžios pastangomis. Antai kunigas Kazimieras Bėkšta buvo visą Braziliją apimančios tarybos, kuri rūpinosi tais dalykais, narys.

Rašėte, kad maždaug nuo 1970 m. patys indėnai ėmė labiau domėtis savo papročiais.

Iki tol baltieji atvirai niekino jų kultūrą, sakydavo, kad jų kalbos esančios prastos (tai gerai žinome ir iš Lietuvos patirties). Niekino ir burnojo, kol visuomenėje susiformavo požiūris, kad būtina vertinti tai, kas paveldėta... Ypač daug nuveikė K. Bėkšta, dar prieš kelis dešimtmečius pradėjęs įrašinėti indėnų apeigas, pasakojimus, mitus, ir dabar jau indėnų provaikaičiai gali klausytis garso įrašų, žiūrėti tuos filmus ir pagal juos atkurti tikrus paprotinius dalykus. Įdomu, kad

A. Saulaitis per Mišias lietuvių skautų stovykloje. Rakas, Mičigano valstija, JAV. Indėniškų motyvų stula iš Gvatemalos. Apie 1995 m.

pernai spalio mėnesį Brazilijoje įvyko pirmosios pasaulinės čiabuvių žaidynės, kuriose rungėsi tarsi apeigoms kūnus išsidažę indėnai.... Indėnų sąmonė pasikeitė, jie pradėjo suvokti, kad yra ne tik skirtingos ar giminingos tautos ar gentys, bet kad jie turi bendrą paveldą ir vieną pagrindinį tikslą – išlikti.

Lietuviai bei kiti jų broliai aisčiai apie aštuonis tūkstantmečius yra čiabuviai žemėse prie Baltijos. Kuo lietuviškoji čiabuvystė *yra panaši į sėslų indėnų gyvenimą savo žemėse, kas skiriasi?*

Apie tai reikėtų nuodugniau pasvarstyti. Indėnams labai svarbi yra jų žemė. Ir lietuviams gimtoji žemė yra labai brangi – neveltui sakoma: „Tyli kaip žemę pardavęs.“ Tradicinėje kultūroje tai būdavo blogiausias dalykas, kuris gyvenime gali nutikti. Indėnai suvokia, kad jų gyvenamose žemėse yra palaidoti jų protėviai, kurie jiems labai svarbūs. Be to, tik Dievas žino, kiek tūkstančių metų jie gyvena tose teritorijose palei Amazonę ir jos intakus. Aišku, indėnų tautos šiame areale judėjo, keitėsi, bet tai neabejotinai yra jų prigimtinė žemė. Pavyzdžiui, XX a. aštuntajame dešimtmetyje Brazilijos

Paupio gyventojai.

vyskupai buvo paskelbę kasmetinę gavėnios temą – „Žemė yra gyvybė“. Taip skatino vertinti ir branginti savo žemę, savo vietą pasaulyje.

Norėčiau, kad trumpai pristatytumėte Jūsų knygoje „Lietuvių misijos Amazonėje“ aprašytus lietuvius misionierius, jų nuopelnus indėnams.

Knygoje išsamiau aprašėme kokius penkis ar šešis asmenis, nors jų buvo (ir yra) daugiau (sąrašas skelbiamas knygos gale). Pirmiausia minėtinas kunigas Aleksandras Bendoraitis, kuris Brazilijoje gyveno nuo 1962 m. iki mirties ir vietiniams daugiausia buvo žinomas kaip gydytojas. Jis išgelbėjo keturias indėnų gentis (tiksliau jas būtų vadinti tautomis, nors jos ir nedidelės; daugelis kitų žinomų tautų jau buvo išmirusios ar iššudytos). Baltieji žmonės, kaip nuo seno visame pasaulyje, veržėsi į indėnų žemes, siekdami jas ir jų turtus užvaldyti, o indėnai tebebuvo apsiginklavę akmens amžiaus ginklais ir negalėdavo pasipriešinti šaunamuosius ginklus turintiems grobikams. Kad indėnai netrukdytų kirsti miškų ar ieškoti brangiųjų metalų, juos visaip naikindavo, pavyzdžiui, nuodydavo – iš lėktuvų mėtydavo cukrų, sumaišytą su arsenu. Indėnų tautoje *pakas novas* (jų vardu pavadinta didelė upė) išliko tik 22 žmonės, iš jų dauguma sirgo džiova, be to, visi buvo randuoti nuo šautinių žaizdų. A. Bendoraitis juos išvežė iš baltųjų užvaldytos aplinkos ir, suderinęs su vyskupystės planais, džiunglėse jiems įsteigė koloniją, pavadintą Sagalana, kurioje buvo apgyvendinti ir taip išgelbėti keturių indėnų tautų žmonės. Beje, iš jų vieną vaiką A. Bendoraitis įsivaikino ir suteikė jam savo pavardę. Jo vardas buvo Franciskas, tad jis tapo Pranciškumi, arba Pranu, Bendoraičiu.

Vėliau šis kunigas Brazilijoje ir Bolivijoje pastatė ligoninių, turėjo ir keturis laivus-ligonines, nes gyvenantiems prie didelių upių tai beveik vienintelė susisiekimo priemonė. Jais plaukiojo upėmis, lankydamas pakrančių kaimelius, teikdamas medicininę pagalbą ir tuo pat metu religinius patarnavimus. Buvo tapęs net Bolivijos upių laivybos garbės admirolu, turėjo tam rangui deramą uniformą; nors ši šalis dabar neturi prieėjimo prie jūros, bet jų upės beveik kaip jūros... Domėjosi ir indėnų kultūra, istorija, bet labiausiai indėnams ir kitiems vietiniams žmonėms nusipelnė kaip „padre medico“. Teigiama, kad jo vadovaujama ligoninė buvo geriausia visoje milijono kvadratinių kilometrų Vakarų Amazonijoje.

Sakėte, kad A. Bendoraitis ligoninės poreikiams kone kambario didumo narvuose Amazonėje augino žuvis, kurių nereikėjo šerti, nes maistas pats praplaukdavo. Ar tai indėnų praktika, ar A. Bendoraičio sumanymas?

Nežinau, ar kas kitas taip darė. A. Bendoraitis turėjo du didžiulius narvus didelėms žuvims auginti. Didesnės žuvys likdavo viduje, o mažesnės ir kiti upės gyvūnai laisvai tarp jų plaukiojo, todėl didžiųjų nereikėjo šerti. Juos panardindavo į vandenį, o viršų uždengdavo lentomis. Kai ligoniams reikėdavo šviežienos, tiesiog praskleisdavo lentas ir pasiimdavo kaip iš šaldytuvo ar tvenkinio.

Garsiausias antropologas, etnologas, kalbininkas, indėnų tautų tyrinėtojas turbūt kunigas salezietis Kazimieras Bėkšta?

Jau po jo mirties (2015 m. liepos 21 d.) rimtuose leidiniuose, pagrindiniuose laikraščiuose pasipylė daugybė nekrologų su jo nuopelnais... Jis buvo pavadintas ir pačiu ryškiausiu arba geriausiu XX a. taikomosios kultūrinės antropologijos mokslininku. Visi rašiusieji lyg susitarę minėjo, kad jis buvęs labai kuklus žmogus, be jokios puikybės. Norėjo, kad matomi ir vertinami būtų indėnai, o ne jis pats. Jo surinktos ir užrašytos legendos ar mitai, kuriuos dabar verčiu, buvo išleisti pasakojusio indėno pavarde, nėra net nuorodos, kad tą knygą parengė K. Bėkšta. Jis sugalvojo kai kurių indėnų tautų raidyną, sudarė 50 tūkstančių žodžių žodyną, taip gerai išmokdavo jų kalbas, kad vartodamas jų žodžius ir sąvokas galėjo laisvai susikalbėti ir krėsti juokus... Daugelis mokslininkų pripažino, kad K. Bėkšta jiems nurodė tyrinėjimų kelią, davė medžiagos – jis laisvai ja dalijosi, nemanė, kad tai jo privati mokslinė medžiaga ir tik jis vienas tą surinktą medžiagą galįs skelbti. Visą gyvenimą iki pat mirties jis domėjosi indėnų kalbomis ir kultūromis. Jo smalsumas buvo begalinis, nuolat stengėsi sužinoti kuo daugiau, o tai, ką sužinojo, kuo geriau aprašyti ir įvardinti, taip pat įvertinti, ko dar trūksta.

Nemažai su juo bendravote, buvote jo darbo kambaryje?

Taip, susipažinau su juo 1976 m., kai jis sirgo ir buvo A. Bendoraičio ligoninės pacientas. Kokias tris savaites, kol A. Bendoraitis bendraudavo su ligoniais, aš kaip koks mažas vaikas vis eidavau pas K. Bėkštą, nesustodamas jį klausinėjau ir užsirašinėjau, nes vien jo klausytis atrodė per didelė prabanga. Paskui gal du ar tris kartus jį aplankiau Manauso mieste, kur jis gyveno. Tada jis man davė indėnų kalbos plokštelių ir įvairių iš jų gautų daiktų, daugiau jų rankdarbių (ne niekniekių) pirkome turguje. Jau tada jis man siūlė išversti jo surinktas legendas, davė svarbių su šia tema susijusių knygų. O aš jam iš įvairiausių JAV šaltinių persiųsdavau įdomių dalykų apie Amazonijos indėnus. Nuolat draugiškai susirašinėjome.

Kaip jis bendravo su indėnais, kokiais antropologiniais metodais siekė savų mokslinių tikslų?

Jis yra tai aptaręs. Sakė, kad įprastai antropologai atvažiuoja pas pasirinktos genties žmones, pabūna ten porą mėnesių, kažką patyrinėja, užsirašo ir išvažiuoja. Jo manymu, to neužtenka. Pasak jo, reikia nuolat su tais žmonėmis gyventi, tą patį valgyti ir dirbti, kartu irkluoti, medžioti, žvejoti. Iš esmės misionieriai tai žinojo nuo Adomo ir Ievos laikų. Beje, nors mokėjo indėniškus darbus, K. Bėkšta niekada nelaikė savęs indėnu ir mokėjo gražiai paaiškinti, kodėl. Jis sakė, kad pažįstąs tiek daug indėnų tautų, kad negalįs vadintis nei tukanu, nei janumaniu, nei kuo nors kitu, nes negalėtų pasirinkti. Juokdavausi, kai jis ir vaikščiojo kaip indėnas – pėdas dėliojo taip kaip jie. Ir, beje, elgėsi kaip indėnai, nes jie yra kuklūs ir tylūs. Jis nelindo kitam į akis, o laukė, kol kas nors pats apsireikš, kol žmogus ar žmonės apsireikš sau priimtinu būdu. Jis visada buvo pasiruošęs išmokti ko nors naujo ir, žinoma, buvo be galo gabus – galėjo per pusę metų sudaryti bet kurios genties kalbos žodyną, skaitinių knygą, o raštą pritaikyti jų tariamiems garsams (pagal profesiją buvo kalbininkas). Be to, stengėsi nors kelis genties žmones išmokyti rašyti jų kalba, nors nuo pat pasaulio pradžios niekas ta kalba nebuvo rašęs... Surinkti kelių indėnų kalbų 50 tūkstančių žodžių

Paupio kaimo vaikai.

rinkinį taip pat nebuvo paprasta. Vien juos užrašyti kiek užtrunka, o ką reiškia surasti ir nusakyti žodžio reikšmę, ją patikrinti šnekamojoje kalboje su indėnais... Vėliau Amazonijos valstijos valdžia išleido penkių šimtų puslapių knygą su indėnų sakmėmis (legendomis, mitais), bet ne kaip pasakojimus, skirtus baltiesiems žmonėms, o taip, kaip indėnai juos pasakoja vienas kitam arba tarsi kitai kartai. Nes gali pasiskaityti ir anksčiau surinktų sakmių, bet matyti, kad tie tekstai yra „sufušeriuoti“, įvelta daug baltųjų žmonių posakių ir sampratų, kai esą indėnas sako tai, ką baltasis nori girdėti, užuot kalbėjęs tai, kas jam iš tikrųjų yra brangu. Indėnai bet kam savo sakmių ir nepasakojo, jie turėjo pasitikėti klausančiu žmogumi ir būti tikri, kad šis supras ir gerbs jų papročius, galvoseną, kosmologiją.

Įdomu, koks K. Bėkštos sudaryto žodyno likimas?

Negaliu pasakyti, tik žinau, kad visą medžiagą jis laikė kompiuteryje. Iš pradžių viską rašė ranka, vėliau kompiuteriu, bet nežinau, ar tai išleista. Visa jo antropologinė medžiaga (filmai, juostelės) saugoma salezie-čių centre Brazilijoje.

Šiek tiek apie kitus iškilius misionierius. Gydytojas Vitas Kiaušas, Australijos lietuvis, nevedęs, vienintelis iš knygoje aprašytųjų dar gyvas, dirba Porto Veljo mieste. Be kita ko, iš kuklios algos jis išlaiko vargingas šeimas, padeda išleisti jų vaikus į mokslus. Yra įsteigęs kraujo banką, kaupiantį operacijoms reikalingas kraujo atsargas. Brazilijoje gimusi lietuvė seselė Liucija Moziliaus-kaitė kaip gydytoja dirbo Manause ir Vakarų Amazonijoje, rūpinosi raupsuotaisiais ir stengėsi, kad jie sugrįžtų į gyvenimą – dėl to konfliktavo su politikais. Beje, upėje buvo įsteigusi ir įrengusi salą raupsuotųjų reabilitacijai. Jos nebuvau sutikęs. Seselė Ksavera Šakėnaitė, kilusi iš Debeikių prie Anykščių, daug metų kaip medicinos sesuo dirbo kartu su A. Bendoraičiu.

Minėtoje knygoje publikuojate ir tris savo verstas tukanų legendas iš A. Bėkštos rinkinių. Kiek žinau, esate sumanęs išversti į lietuvių kalbą ir išleisti šių legendų, pasakojimų ar mitų knygą.

Kunigas K. Bėkšta prieš daug metų ragino tą mitų ar legendų knygą iš portugalų kalbos išversti į lietuvių kalbą. O 2010 m. jis man įdavė jau kitą knygos variantą ir vertimui labai pravarčią pagalbinę knygą apie konkrečias indėniškas realijas, kaip jie suvokia dvasinį arba mitologinį pasaulį, kokios yra jų apeigos. Beje, įdomu, kad vienas indėnas paliudijo, kaip, ištikus nelaimei, teko valtimi plukdyti žmogų į ligoninę. Vadovaudamasis tik pasakojimais, kuriuose veikia visokie įdvasinti gyvūnai

Liaudies vaistinė Belemo mieste.

Žuvų turgus.

Liaudies vaistinė Belemo mieste.

ir būtybės, pagal juose esančias upių ir kitas nuorodas, tas indėnas sugebėjo nuplaukti iki didelės upės, kurios pakrantėje buvo miestas su ligonine. Mitai, tarsi geografinės tikrovės atspindys, padėjo indėnui susiorientuoti. K. Bėkšta sakė, kad jau paskelbtuose trijuose mano verstuose mituose yra išlaikytas indėnų kalbos ritmas. Jie buvo užrašyti kaip sakytiniai tekstai, turintys nusistovėjusią struktūrą. Kad juos atsimintum, turi būti tam tikri pasikartojimai ir „raktiniai“ posakiai. Be to, turiu ir labai įdomų šių tekstų papildymą – K. Bėkšta man atidavė kelis šimtus juodai baltų nuotraukų negatyvų. Jis davė indėnams fotoaparatą ir pasiūlė fotografuoti tai, ką nori. Tie negatyvai jau nuskenuoti, yra kilusi idėja išleisti indėniškų vaizdų albumą su legendų (mitų) tekstais. Darbas juda iš lėto, nes vertimui reikalingas susikaupimas ir dėmesys, negali prisėsti tik trumpam ar dirbti atsainiai. Turiu skirti visą dieną ar kiek mažiau, kad įsijausčiau į tekstų esmę. Turi pajausti žodžius, jų reikšmes, ryšius – kaip viskas buvo susiję, tarsi dalyvaučiau indėnų išminties perdavimo estafetėje.

Gilinotės į verčiamų legendų turinį – gal galėtumėte nusakyti, koks jose atsiveria indėnų dvasinis pasaulis? Kas jiems svarbiausia? Ar šiuose tekstuose yra krikščionybės pėdsakų?

Labai aiškiai išreikštas jų santykis su gamta. Tai suprantama, nes jie gyvena džiunglėse ir prie upių. Pagarba gamtai, visokiai gyvybei, dėkingumas Dievui arba dievams už tai, ką užaugina, sumedžioja, sužvejoja, randa. Jų religinės apeigos beveik neatskiriamos nuo gyvenimo. Visa yra viena – ar tai būtų mirusiųjų pagerbimas, ar prašymas pagalbos prieš medžioklę, ar dėkingumas po jos sėkmingos baigties, ar džiaugsmas gimus vaikui. Visa tai priklauso jų dvasiniam pasauliui, kurį jie vadina *imuzikas.* Ta jų „tarsi muzika“ nereiškia, kad grojama kokiais nors instrumentais, tai greičiau suvokiama kaip gamtos simfonija... Sunku tai nusakyti, sunku rasti žodžius... Jiems svarbiausia išlaikyti darną ir savitarpio susiklausymą. Jei žmonės kažko nežino ar nesupranta, būtina kreiptis į jų seniūnus arba vyresniuosius, kurie nusimano apie apeigas, geba susisiekti ir bendrauti su anuo, arba dvasiniu, pasauliu. Jie neskiria tų dalykų. Tame dvasiniame pasaulyje reikia susivokti, kur ir kokios jėgos veikia, ko reikia vengti, koks elgesys ar žmonių santykiai yra tinkami.

Indėnai turi vietinius autoritetus – vyresniuosius, kurie atlieka ir dvasininkų priedermes?

Lietuviškai ar kitomis kalbomis juos dažnai pavadina šamanais, nors jie panašesni į senolius, puikiai pažįstan-

Indėnų kaimų vaikai, savadarbėmis valtelėmis priplaukiantys prie keleivinio laivo, kursuojančio tarp Manauso ir Belemo (1700 km.). Jie keleiviams siūlo vaisių, rankdarbių, o šie jiems duoda ar meta pinigų, drabužių, saldainių, žaislų. Amazonės žemupys artėjant prie žiočių, netoli Mažuro (Majuro) salos.

čius indėniškas apeigas, be to, jie gerai išmano žmonių bendravimą, laikyseną gamtoje ir visa kita. Dar, ačiū Dievui, yra išlikę daugiau nei šimtas įvairių indėnų tautų ir genčių. Vieni iš jų atlieka tik savo apeigas, o kiti per maždaug penkių šimtų metų bendravimą su baltaisiais žmonėmis yra tapę krikščionimis – katalikais arba protestantais. Jie turi išlaikę ir savų tradicijų bei apeigų, bet jų kultūra jau artimiau susijusi su krikščioniškomis apeigomis ir šventėmis.

Knygos pristatymo vakare skaitėte legendą (mitą) apie Borarą. Kuo išskirtinė ši indėnų mitinė būtybė?

Ją parinkau todėl, kad tie, kurie neskaitys visos knygos, galėtų bent iš dalies susigaudyti, kokie mitiniai personažai veikia ir kuo jie pasižymi. Boraro mitas iš dalies yra savarankiškas pasakojimas. Boraras – miškų būtybė. Ieškant lietuviškų atitikmenų, ji iš dalies panaši į kauką, aitvarą ar vyriškosios giminės laumę, kuri, žvelgiant iš žmogiškų pozicijų, gali pasielgti ir gerai, ir blogai. Kadangi ši būtybė yra ir medžioklės globėja, labai svarbu jos saugotis ir drauge ją gerbti, kad iš įprastos aplinkos nepabėgtų miško žvėrys ir būtų ką medžioti ir valgyti. Šioje legendoje yra keletas vietų, kurios ir dabar aktualios, pavyzdžiui, jei žmonės netinkamai elgiasi su gamta, Boraras juos sučiumpa ir iščiulpia smegenis. Galima tai suprasti tiesiogiai, bet galima ir perkeltine prasme: žmonės, niekindami gamtos galias, patys save kvailina.

Kalbant apie Amazoniją, norėtųsi detalesnių žinių apie indėnų paplitimą, gausą, susiformavusias keturias kalbines grupes, jų tautas ir gentis.

Jau daugiau indėnų tautų yra išnaikinta, nei likę gyvų. Panašiai Rusijai kolonizuojant Sibirą, Tolimuosius Rytus, Vidurinę Aziją imperijos kūrėjai išnaikino daugybę tautų. Amazonijoje dabar yra likusios keturios skirtingos indėnų kalbinės grupės. Tarpusavyje susikalba tos pačios kalbinės grupės žmonės. Mano draugai, kurie ieškojo indėnų, dar neturėjusių ryšių su baltaisiais, su savimi veždavosi keturis indėnus iš kiekvienos kalbinės grupės. Taip atsirasdavo galimybė jau pirmojo susitikimo metu nors kiek susikalbėti su aptikta nežinoma gentimi. Tų kalbų išplitimas nebūtinai sutampa su fiziniu genties dydžiu. Tarkim, tukanai buvo nedidelė tauta, bet dėl įvairių priežasčių, gal visų pirma dėl to, kad jie buvo įsikūrę geroje vietoje prie upės, jų kalba plito ir į kitas gentis, tapo lyg ir bendrine kalba pasienyje su Kolumbija. O Amazonijos (ne tik indėnų) bendrinė kalba yra tupi (*tupi amazonico*).

Kaip nusakytumėte jų gyvenamąją aplinką, kur ir kaip jie gyvena?

Indėnai daugiausia įsikūrę džiunglėse prie upių. Paprastai gyvena didelėmis šeimynomis. Jų namai šiek tiek skiriasi tarpusavyje, bet dažniausiai viename pastate, padarytame iš pagalių ir supintų palmių lapų (jie supinti kaip audinys – net lietus nepralyja), gyvena kelios šeimos. Ir Šiaurės Amerikoje yra tokių genčių, kuriose kelios šeimos gyvena po vienu stogu. Kaimą sudarytų keli tokie namai, pusračiu sustatyti aplink kiemą. Netoliese yra jų daržai arba sodai. Amazonijos žemė neturi daug juodžemio, po juo, kaip ir Sacharoje, yra smėlis, todėl dirvožemis greitai išsieikvoja, tad vienoje vietoje kultūrinius augalus jie gali sodinti nuo dvejų iki ketverių metų, o paskui daržams išvalo žemės plotą kitoje vietoje. Galima sakyti, kad per šešiolika metų jie apsuka ratą ir vėl grįžta į tą pačią vietą, kur seniau buvo daržas. Ruošdami daržus indėnai išpjauna

krūmus ir juos padega, bet jie tai daro atidžiau nei baltieji. Žiūri, kada bus lietaus, todėl ugnis neplinta ištisus kilometrus. Visai neseniai buvo atrastos vietos, kuriose jie prieš šimtmečius patys gamindavosi juodžemį – su anglimis, keramikos nuolaužomis. Taip tvarkomi žemės plotai yra kelių metrų gylio. Dabar, stebint iš viršaus, džiunglėse jų nesimato, nes viskas greitai užželia. Tik įsižiūrėjus matyti, kad tose vietose labai gerai veši augalai, o kitur vos vegetuoja.

Apibūdinkite, koks yra jų gyvenimo būdas. Kaip išgyvena, kuo verčiasi, kaip užsidirba?

Jei gyvena miškuose, aišku, kad užsiima medžiokle, žvejyba, rinkimu. Jie puikiai pažįsta gamtos kaitą, metų laikus, kas kada vyksta ir ką kada galima daryti, be to, turi savus daržus arba natūraliai augančius augalus, renka jų vaisius, riešutus ir kita. Kai kurių genčių vyrai ir moterys dabar jau vyksta užsidirbti į miestus ar miestelius. Kiti užsiima turizmu, upių transportu ar kuo nors kitu. Šiek tiek užsidirba iš rankdarbių, kuriuos gamina namuose, beje, tikrus daiktus daro sau, o kičinius suvenyrus parduoda turistams, kurie apie tai nenusimano. Kad išgyventų, jiems nereikia tiek dirbti, kiek šiuolaikinių didmiesčių gyventojams. Jų poreikiai gana minimalūs, užtat turi daugiau laiko apeigoms, žaidimams, pramogoms. Atrodo, kad jie be perstojo maudosi upėse... Mes, baltieji, prausiamės tik šeštadienį, o jie – ištisai... Atsimenu, kai mes Brazilijoje stovyklavome su skautais, jei po pusryčių ant rankų likdavo uogienės, tai užuot rankytes plovę, iškart puldavome į vandenį... Visi indėniukai nuo gimimo moka plaukti (beje, taip pat ir trijų mėnesių baltieji), visi moka irkluoti, valdyti laivelį didelėje upėje – jiems tai tas pat, kaip mums vaikščioti ar važiuoti dviračiu. Daugiausia kasdieniniams poreikiams indėnai naudojasi luotais – iš medžio kamieno išskobtais laiveliais. Juos išskaptuoja ir išdegina, bet užkūrus ugnį po laivo apačia reikia išmanyti jos kaitrumo pokyčius. Jei kas tuo susidomėtų, galėtų parašyti studiją, pavyzdžiui, apie jų irklų tipus – pagal juos lengva nustatyti, iš kurios srities indėnai yra atplaukę. Jau nekalbant apie jų aprangą, plunksnas ir kita. Kaip ir lietuvių liaudies mene: pamatei, kaip numegzta, ir turėtum žinoti, ar tai aukštaičių, ar žemaičių sukurta...

Indėnai turbūt labai geri žvejai?

Taip, ir jie yra įvaldę įvairių žvejybos būdų. Vienas iš jų dabar jau labai žinomas – tam tikro medžio žieve mušti vandenį, kol iš jos pasklidusi sula apsvaigina ar suparalyžiuoja žuvis ir belieka jas susirinkti.

O ar jie jau medžioja šaunamaisiais ginklais?

Taip, bet liko ir tokių, kurie medžioja lankais, be triukšmo. Jei beždžionę nušausi, kitos išsilakstys ir teks

Prie keleivinio laivo priplaukę paupio gyventojai.

laukti tris dienas, kol sugrįš, arba ieškant keliauti didelius atstumus. O nuodingas strėles naudoja tam, kad pašautas gyvūnas neliktų tik sužeistas, bet neabejotinai iš medžio nukristų ant žemės.

Užsiminėte, kad indėnai išoriškai skiriasi kūno puošmenomis...

Jų namų iš pagalių ir palmių šakų nėra kaip papuošti, tad džiunglėse gali pasipuošti tik pats žmogus. Todėl jiems yra svarbūs tokie dalykai, kaip per nosį prakištas pagaliukas (vienoje gentyje), karoliai ar auskarai, ar keistai nukirpti plaukai, ar išsidažymas, ar į riešines panašios įmautės aukščiau alkūnių... O puošiantis plunksnomis reikia laikytis tam tikros tvarkos, – pagal plunksnų spalvas ir formą gali pasakyti, tai vaikas, paauglys ar suaugęs. Skirtingos tautos turi įvairias

Mergaitė iš Gvažara Mirimo (Guajara-Mirim) miesto, Rondonijos valstija, Amazonijos vakarai.

kūnų dažymo tradicijas – jas išmanantiems daug pasako jų spalvos ir simbolika. Puošiamasi ir dažomasi ne kasdien, bet prieš apeigas ar svarbesnius gyvenimo įvykius. Pavyzdžiui, kartą per metus itin pagarbiai prisimenami mirę protėviai – su muzika, šokiais. Kai kuriose gentyse per tą šventę vaikštoma su kaukėmis, kurios vaizduoja įvairias mitines būtybes. Kitur vaikštoma su šventomis fleitomis, kurios panašios į birbynes. Vyksta tam tikri apeiginiai šokiai, puotos ir kita. Kai kuriuos šokius šoka tik vyrai, kai kuriuos – tik moterys. Tikima, kad negalima minėti protėvių vardų, kad jie nepaveiktų gyvųjų gyvenimo. Vis dėlto sunku ką nors apie indėnus pasakyti apibendrinant, kaip ir nesakome, kad Europoje yra va taip ir ne kitaip, nes baskai ir samiai gyvena ir elgiasi visiškai skirtingai. Kai kuriose gentyse vyksta derliaus šventės. Sakysim, lapkričio ir gruodžio mėnesiais noksta braziliški riešutai – tokie trikampiai. Tuo metu daug jų suvalgoma, net apsvaigstama, nes juose yra daug baltymų. Ir tuo metu vyksta didelės šventės. Kitu metu vyksta labiau mums įprastos derliaus šventės, per kurias dėkojama už gamtos dosnumą.

Ką girdėjote apie indėnų liaudies mediciną?

Jie naudoja augalus, jų sėklas, vaisius ir daugybę kitų dalykų. Ir dabar mokslininkai vyksta į džiungles, nes bijo, kad bus išnaikintos retos augalų rūšys, kurių kartais nė nepažįstame ir kurių medžiagos gali būti panaudotos kaip efektyvūs vaistai. 1976 m. A. Bendoraitis sakė, kad indėnai turi tokį žolių mišinį, kurio pagėrusios moterys dvejus metus negali susilaukti vaiko. O baltieji kamuojasi su cheminėmis piliulėmis, kurios turi ir šalutinių poveikių. Indėnai apie panašius dalykus žino nuo neatmenamų laikų. Beje, lankantis Amazonijoje nuolat patariama plautis rankas ir viešose vietose pirštais neliesti maisto, nes greit užpuola dizenterija ar kokios kirmėlės. Suaugusiems dar ne taip blogai, bet daug vaikų miršta nuo kirmėlių, kurios užkemša žarnas, todėl nebegali vykti įprasta organizmo gyvybinė veikla. Aišku, indėnai turi gėrimą ir nuo kirmėlių.

Ar indėnai svaiginasi – kokios yra jų svaiginimosi priemonės?

Taip, svaiginasi, bet svaiginimasis nėra savitikslis. Jie neatsparūs alkoholiui, ir keliaujant po Amazoniją būna skaudu, pamačius prie pakelės užeigų užrašus, kad indėnams alkoholis neparduodamas. Tai atrodo diskriminuojamai. Kam dar skalambyti apie tai, kas ir taip visiems suprantama? Jie turi iš augalų daromų narkotinių medžiagų (legendose minimos dvi jų rūšys). Vienas geria, o kitas kaip mišinį šiaudu pučia į nosį – tada apsvaigsta, kartais ir nukrenta. Yra ir gėrimas, panašus į girą (gal ir alkoholio turi tiek pat), kuriame yra natūralių narkotinių medžiagų iš džiunglių augalų. Jis padidina budrumą, jautrumą, sukelia pakilią dvasinę būseną. Tai indėnų dvasininkų arba senolių (seniūnų) sfera, šis gėrimas naudojamas, kai atliekamos retesnės tam tikro religinio turinio apeigos. Arčiau Andų kalnų yra vartojama nestipri narkotinė žolė koka, kuri žinoma ir visoje Amazonijoje. Jos įmaišo į įvairius mišinius – bet nėra taip, kad bet kas kada panorėjęs šią žolę kramtytų, nebent ekstremaliose situacijose, tada gali ilgai išbūti nevalgęs, tarsi pažadinti nenaudojamas jėgas.

Rodos, rašėte, kad tradiciniuose indėnų namuose įrengtos atskiros patalpos vyrams, moterims ir vaikams, kad daugiausia taip išsiskirstę jie ir miega?

Reikia žiūrėti į konkrečią indėnų tautą. Kaip pasakojo K. Bėkšta, paprastai vyrai ir moterys turi tam tikrus savo gyvenamuosius plotus ir bendrauja tarpusavyje. Vaikai, aišku, daugiausia laiko praleidžia su motinomis, bet vėliau, ypač berniukai, ir su tėvais. Indėnams vaikai yra visos genties, ne tik konkrečios šeimos. Jie, kaip ir Šiaurės Amerikos indėnai arba eskimai, vaikus labai brangina, nes tai jų genties ateities garantai. Jie vaikų „neėda“, neerzina, nepersekioja ir, mūsų supratimu, duoda jiems kiek per daug laisvės daryti tai, ką užsimano. Sakysim, mažytis vaikelis laisvai eina prie ugnies, jam leidžiama nusvilti pirštus, nes jis turės išgyventi sunkiomis sąlygomis... Taip labai greitai išmokstama, kur geriau rankų nekišti. Arba nesaugomi guli didieji peiliai ar mačetės, kuriais kerta brūzgynus, ir vaikams nedraudžiama su jais žaisti. Taip jie patys išsiaiškina, kas galima ir kas ne. Ir moksliškai yra nustatyta (įvairių vietovių ir išsivystymo lygio kultūrose), kad žmonės, kurie medžioja ir renka vaisius ir daržoves, neteikia tiek daug reikšmės drausmei, o kuo žmonės turtingesni, tuo jie labiau kontroliuoja savo vaikų laisvę.

Užsiminėte ir apie europiečiams kartais kiek neįprastus vyrų ir moterų santykius.

Jie įvairiose gentyse truputį skiriasi. Kai kurios iš jų nėra didelės, todėl dėl kraujomaišos negalima tuoktis su tos pačios tautinės grupės žmonėmis. Tada jauni vyrai eina žmonos ieškoti ar pavogti, o per šventes eina susipažinti į kitą, gretimą ar tolimesnę, gentį, kurios žmonės šnekasi kita kalba. Gimęs vaikas tarsi nejučiomis išmoksta tėvo ir motinos kalbas. Kai kurioms gentims būdingas santuokinis laisvumas – jei susituokia, bet nesugyvena, gali sutuoktiniais apsimainyti ar leisti jiems pabėgti. Vis dėlto jie negyvena taip ilgai, kaip miesto žmonės, tad ir daugelį krizinių situacijų sprendžia kitaip... Trumpiau jie gyvena todėl, kad įvyksta

Paupio kaimo vaikai.

Brazilija. 1976 m. *Antano Saulaičio SJ nuotraukos.*

nemažai nelaimių (iškrenta iš medžių, nuskęsta), labai paplitęs yra drugys, be to, apninka „civilizacinės“ ligos, kurioms jie neatsparūs, trūksta ir medicininės pagalbos, nors jie gyvena natūralioje, sveikoje aplinkoje.

Dar ne taip seniai buvo susiduriama ir su beišnykstančiomis indėnų kanibalų tautomis...

Kai kurių atvejų užfiksuota. A. Bendoraitis pasakojo 1964 m. nutikimą, kai viena indėnų gentis pagavo baltaodį berniuką, jį nužudė ir kažkiek suvalgė... Manau, kad dabar tokių indėnų jau nėra likę. Šia prasme daug sakantis K. Bėkštos pasakojimas apie tai, kaip jis indėnams užsiminė, kad per II pasaulinį karą buvo nužudyta apie penkis milijonus kareivių, o jie paklausė, ar tam, kad juos suvalgytų? Išgirdę neigiamą atsakymą, nustebo – tai kam tiek daug iššudė?

Legendose užsiminta apie Mėnulio garbinimo kultų atšvaitus. Ar esama panašių duomenų apie Saulės reikšmę archajiniuose indėnų vaizdiniuose?

Tukanų Kūrėjas, ar Sutvėrėjas, kaip sakytume, yra moteriškosios giminės. Vėliau šioje sistemoje atsirado Saulė, kuri yra vyriškosios giminės, ir Mėnulis, kuris yra moteriškosios giminės. Mituose vyksta jų vedybos. Ir tai suprantama, nes šie du dangaus šviesuliai yra pagrindiniai aiškiai matomi ir besikeičiantys dangaus kūnai. Taip pat mituose svarbūs yra Perkūnas ir jo vaikai.

Amazonian Indians and Lithuanians: Here and There

Juozas ŠORYS converses with the priest Antanas SAULAITIS SJ, who is a co-author of the book Lietuvių misijos Amazonėje (“Lithuanian Missions in the Amazon”; 2015, 3rd Ed.), translator of the Tucano Indians’ legends (myths), a missionary in Brazil and other South American countries. Father A. Saulaitis SJ was born in Kaunas, in an intelligentsia family (his father was a lawyer, journalist, while his mother – a teacher, and several generations of ancestors were Lutheran pastors); after the war he lived in Germany, in “displaced persons” (DP) camps, later moving the USA. After finishing school he studied chemistry, theology, and philosophy at a Jesuit university, later becoming a Jesuit priest. He offered to travel to missions in South America, where several generations of Lithuanian emigrants lived. In Brazil he was involved with Lithuanian-born clergymen who cared for the health, education and even physical survival of the local peoples of the Amazonian region. He interacted with the Jesuit priest Aleksandras Bendoraitis, who was known as “padre medico” by the local people and with Kazimieras Bėkšta, a Salesian priest, linguist and anthropologist who saved at least four Indian nations from extinction. Having learned the language of his chosen Indian tribe, K. Bėkšta would prepare a dictionary, book of readings, the most gifted natives were taught to write in a system he would himself create. He also collected Indian legends which were then published in Portuguese. Currently A. Saulaitis is translating Tucano legends into Lithuanian.

„Mama, atėjo lietuviškas“

Kuo gyvi kelių kartų Brazilijos lietuviai imigrantai?

Kun. Antanas SAULAITIS SJ

Tai buvo 1968-ieji, po pagrindinės lietuvių imigracijos bangos į Pietų Ameriką buvo praėję keturiasdešimt metų. Už Brazilijos San Paulo didmiesčio – vaikų stovykla. Į paskutinį jos vakarą suvažiavo šeimos, tėvai, seneliai, o laužo programą baigėme giesme „Lietuva brangi“. Neišdildomas įspūdis – keturiais balsais traukianti gera šimtinė suaugusiųjų ir kažin kiek vaikų stovi paežerėje ratu, apsupti palmių, nakties garsų ir gerokai kitokių žvaigždžių negu šiaurėje.

Per daugelį bendravimo su Brazilijos ir kitų Pietų Amerikos šalių lietuviais metų patyriau labai daug jaudinančių lietuviškumo apraiškų. Lėčiau negu Vakaruose besikeičiančioje visuomenėje namuose tebegyvenama keliomis kartomis, todėl ir šeimos ryšiai, ir giminystė tebėra labai svarbūs. Lietuviai – šeimos žmonės. Ir darbštūs – taip ir kitų vertinami. Senoliai pasakojo, kad namus lipdė kaip kregždės, prie pirmojo įsikurto kambarėlio pridėdami kitą, vėliau dar kitą.

Gera dalis tų mano pažintųjų žmonių buvo kilusi iš Aukštaitijos – mažažemiai ar prie dvarų gyvenusiųjų kumečių palikuonys. Imigrantai iš Žemaitijos ir Suvalkijos dažniau pasitaikė tarp žemės ūkyje įsitvirtinusių asmenų. Pirmoji karta, patyrusi kūrimosi fazendose (plantacijose) sunkumus, daugiausia būrėsi San Paulo didmiestyje ir ypač kabinosi į smulkų verslą, metalinių dalių gamybą. Antroji karta jau labiau kibo į mokslus. Dabar, kaip ir kitose šalyse, jie plačiai išsisklaidę, bet gyvena daugiausia Pietų Brazilijoje.

1970–1980 m. 48 nuošimčiai lietuvių šeimų namuose turėjo močiutę ar senelį, todėl vaikaičiai buvo labiau susipažinę su lietuvių kalba. Pirmoji karta (atvažiavusi savo iniciatyva) jau atvyko susituokę ar kūrė šeimas su lietuviais (95 nuošimčiai); antrosios kartos (gimusios Brazilijoje) lietuvių trečdalis jau tuokėsi su vietiniais brazilais ar kitų europinių šalių palikuonimis, tad jau tais laikais maždaug pusė lietuvių šeimų buvo mišrios. Lietuviškoje veikloje dalyvavo (ir dalyvauja) žmonės iš įvairios tautinės sudėties šeimų; prie lietuvių glaudėsi ir kitos kilmės imigrantai iš Lietuvos – sulietuvėjo. Veiklių asmenų atsirado iš lietuvių draugų, kaimynų aplinkos.

Anais laikais miestų gatvių pavadinimai ir namų numeriai buvo nepažymėti ar sumaišyti. Lankydami lietuvių kilmės šeimų namus iš tolo jas atpažindavome iš gėlynų prieš namus, nes vietiniai taip tvarkytis prie namų buvo nepratę. Rūtų darželio priešais namą lietuvės nesėdavo – tai darė kieme už namo, kadangi buvo manoma, kad tai ezoterinis augalas. Kieme augindavo ir prie šilto klimato neprisitaikiusius, sunkiai augančius krienus – po šaknimis užkasdami lentelę, kad jie plėstųsi ne gilyn, o platyn.

Brazilai ir šiaip yra svetingi žmonės, o tuo labiau – lietuvių kilmės šeimos. Būdavo sunku pranešti, kada žmones lankys kunigai ar visuomenės veikėjai. „Mama, atėjo lietuviškas!“ – būdavo, šaukia iš kiemo mus pamatę vaikai, ir lietuviai mus visada maloniai priimdavo ir suteikdavo pastogę. Lietuviškos kilmės šaknys išlieka ilgai: prieš keletą metų lietuvių palikuonių ieškojo VDU Išeivijos instituto atstovai, juos kuo nuoširdžiausiai visur priėmė, nors jie nesutiko bent kelis dešimtmečius iš kitur atvykusių lietuviškos kilmės žmonių.

Pagal prieš šešiasdešimt metų misionieriaus tėvo Jono Bružiko SJ kruopščiai sudarytus sąrašus teko lankyti tolimus lietuvių apgyventus miestus ir kaimus. Tie susitikimai aiškiai parodė, kad lietuviai yra labai bendruomeniški, nes jie žinojo apie kitas lietuvių kilmės šeimas didmiesčio apylinkėje, gretimuose miesteliuose ar kaimuose. Surandi vieną kurį lietuvį, kuris tuoj nurodo kitus, ypač labiau vargstančius – ligonius, senelius, skyrybas ar netektį neseniai išgyvenusius. Visur maloniai sutikdavo vienoks ar kitoks seniūnas, vyresnis vyras, jauna moteris. Galėjai aplankyti kokį nors miestelį, jame gyvenantys lietuviai nurodydavo gretimoje gyvenvietėje gyvenančią šeimą, o tie nukreipdavo į dar tolimesnį „lituanistinį punktą“. Dabar, manau, būtų sunkiau aptikti laiko užšaldytą tikrovę, pavyzdžiui, grynai klaipėdietiškai, tiesiog kaip

iš vadovėlio kalbančią moterį ar jauną penkių vaikų tėvą, prašantį gauti Marijos Pečkauskaitės knygą, pagal kurios nuostatas jo šeimą auklėjo tėvas, ar XIX a. pabaigoje imigravusios šeimos vis dar lietuviškai kalbančius palikuonis, ar labai tolimoje vietovėje gyvenusios vienišos šeimos dukrelę, mokėjusią vienintelę „dainą“ – Lietuvos himną.

Artėjant Kalėdoms, per brazilišką pavasarį lankydami šeimas kartu su savimi veždavomės kalėdaičių. Vienais metais aplankiau apie tūkstantį lietuvių šeimų. Iš jų tik trys nešventė Kūčių (buvo tapę baptistais). Kiti ir savo kaimynus brazilus buvo išmokę švęsti Kūčias, šventinti namus. Jie visuomet džiaugdavosi lietuviškomis knygelėmis, plokštelėmis, lipdukais, spauda, Lietuvos vaizdais. Neatskiriama jų bendruomenių dalis buvo (tikiuosi, ir yra) tikėjimas ir gyvenimas, religija ir kasdienybė, šeimos papročiai ir tradicijos. Kadangi šilto klimato žemėje grybai neaugdavo, juos gamindavo iš palmių šerdžių, o kaip silkes druskoje su prieskoniais mirkydavo nedideles žuvytes.

Mūsų Šv. Kazimiero parapijos asmenų kartotekoje šį tą pažymėdavome apie šeimos narius, pavyzdžiui, domisi menu, dailininkė, kuria rankdarbius. Kai rengėme Pabaltijo šalių meno parodą, aptikome 44 dailininkus, menininkus. Dabar San Paule lietuviškus rankdarbius nuo margučių iki juostų puoselėja jau kelinta karta, vienaip ar kitaip anais laikais mokyta iš Lietuvos prieš karą atsiųstos Marijos Remenčienės. (Penkių Lietuvos valstybės statytų pradinių mokyklų istorija būtų atskiras ir nuostabus istorijos skyrius.) Dailininkė Žanetė Zizienė sumaniai pritaiko lietuviškus margučių motyvus, ištisus metus šio meno moko visus norinčiuosius. Tautiniai šokiai – Brazilijos lietuvių būdas pasakoti apie Lietuvą sau ir kitiems festivaliuose, konkursuose, lietuvių renginiuose. Vasaros ir žiemos stovyklos jungia ir ugdo skautus ir kitus vaikus, jaunimą, jaunimo vadovus. Net ir mažieji jose kasdien išmoksta po dainą, išgirsta naujų žodžių, per vertimą sužino apie jų prasmę.

Brazilijos lietuviai gerbia žymius lietuvių kilmės žmones – rašytojus, sportininkus, aktorius. Keliuose miestuose jų vardais pavadintos gatvės, pavyzdžiui, Lietuvos gatvė San Paule, prie buvusios Vinco Kudirkos mokyklos, dabar – Lietuvių sąjungos Brazilijoje būstinės, ir Lietuvos Respublikos aikštė su mažesne Nepriklausomybės paminklo kopija prie Šv. Juozapo lietuvių bažnyčios. Lietuvių migracijos Brazilijoje aštuoniasdešimtmečiui (apie 2007–2008 m.) paminėti buvo surengta didžiulė paroda, mugė ir šventė muziejuje.

Daug reikšmės trims Pietų Amerikos šalims turi Vasario 16-osios gimnazija Hiutenfeldo miestelyje (Lampertheimo miesto dalyje), Vokietijoje. Nuo senų laikų po vieną ar kelis lietuvius iš Argentinos, Urugvajaus ir Brazilijos ten išmoksta lietuviškai, aplanko Lietuvą, į namus grįžta veiklūs ir kalbūs. Pietų Amerikos lietuvių kongresai, Pasaulio lietuvių jaunimo kongresai suartino ir su kitų šalių lietuviais, ypač kai Lietuvos nebuvo įmanoma laisvai lankyti ir palaikyti ryšius. Jau kelis dešimtmečius vyksta kasmetiniai šių trijų šalių jaunimo suvažiavimai, globojami prelato Edmundo Putrimo. Juose galima sutikti lietuviškai kalbančius ketvirtos kartos jaunuolius.

Užsienio lietuviai – Lietuvos istorijos dalis. Šeimų, bendruomenių, parapijų, draugijų, kultūrinių vienetų raida liudija apie lietuviams būdingas savybes, išliekančias toli nuo Lietuvos ir skirtingose kultūrose. Ne tik lietuviškoje aplinkoje jie kalbėdavo apie Lietuvos laisvės bylą, aišku, ir dabar renka įvairiausio pobūdžio informaciją apie Lietuvą, prosenelių atsiminimus, rengia keliones į Lietuvą arba priima gana retokus svečius iš Lietuvos. Svarbu, kad šeimos ir veiklūs, bendruomeniški asmenys yra sąmoningi ir auklėja jaunąją kartą, ragina burtis, atsakingai reikštis ir veikti „lietuviškame tinkle“.

Užsienyje veikiantys žmonės gerai žino, kad, kaip ir šeimose, lietuvių bendruomenėse kovojama už kiekvieną lietuvį arba lietuvių kilmės asmenį – kiekvienas turi ką įnešti ir ko pasisemti. To moko ir krikščionių tikėjimas – apie dovanas visų labui, pašaukimą ar misiją tarnauti kitiems ir dėkinga širdimi džiaugtis.

"Mama, a Lithuanian came" On what did the several generations of Lithuanian immigrants in Brazil thrive on?

Father Antanas SAULAITIS SJ

The life of Lithuanian immigrants in South America in the 1960s is described here. Four decades after the main wave of immigrants, in families, communities, parishes, fellowships, Lithuanian identity is still fostered, various information about Lithuania is gathered, memories from great-grandparents, journeys to Lithuania are organised and rare guests from Lithuania are welcomed. In the Lithuanian communities each Lithuanian or person of Lithuanian heritage is valued, the younger generation is encouraged to work in the "Lithuanian network". Lithuanians abroad are a part of Lithuanian history.

Tukanų mitai

Boraro šeima

Boraras prasidėjo muzikos apeigoms nykstant
Rio Negro aukštupio intako Isanos srityje.
Muzikos apeigos persikėlė į Borarą.
Boraro išvaizda yra kaip žmogaus.
Iš Boraro akių trykšta įvairių spalvų ugnys –
Mėlyna, raudona, žalia.
Jo nosis – kreiva, turi mėlynus dantis.
Boraro pečiai apžėlę,
Pėdos nukreiptos atbulai.
Jis labai dvokia.
Boraro kraujas yra žalias arba baltas.
Boraro žmona – žema, stora, su nukabusiomis krūtimis.
Boraras žino geriausias Apeigas tam,
Kad upė turėtų daug žuvų,
Kad paukščiai pasiektų Borarą,
Kad iššauktų perkūniją,
Kad lytų ir pūstų vėjas.
Kai žmonės niekina gamtą ir žudo gyvūnus,
Boraras jiems keršija –
Ėda žmones.
Suvalgo tik smegenis,
Iščiulpia kraują,
Iššaukia ligas, perkūniją ir lietus.
Medžiotojai tvirtina, kad Boraras – apgaulingas,
Dedasi žmonių draugu, bet paskui juos suėda.
Boraras ėda krabus.
Avokadų vaisiai – geriausias Boraro valgis, kuriuo maitinasi.
Jis bijo pipirų,
Nemėgsta sergančių vaikų.
Turi Perkeitimo Kaukes,
Yra pratęs pasiversti į kitų rūšių gyvūnus:
Bezdžionę, tapyrą, kiaulę ar gyvatę.
Boraras turi vaikų ir žmoną.
Jie – iš miško, gyvena nuogi,
Ugnį įžiebia kvarco akmenimis.
Gyvena namuose, kuriuose jų nelanko jokie žmonės.
Boraro namai – iš akmenų ir medžių gabalų.
Šalia namo
Yra didelis gyvūnų kaulų kalnas – ir žmonių.
Geriausios Boraro bičiulės – beždžionės,
Kurios jam lyg vaikai.
Borarui patinka
Čiabuvių muzika,
Ypač Vaisių Aukojimo.
Žiemą Boraras mėgsta miegoti,
Todėl medžiotojai bando jį nukauti.
Bet jo užmušti nesiseka,
Nes Boraras jau viską žino –
Sapnas jį įspėja.
Būtybės-Paukščiai – Boraro šnipai.
Boraro duktė graži,
Jos ilgi plaukai,
Anksti keliasi.
Jaguarai vis bando su ja tuoktis,
Bet nepasiseka,
Nes Boraras neleidžia.
Būtybės-Tapyrai ir Būtybės-Vėžliai žino,
Kad Boraro duktė taip pat moka prišaukti perkūnijas ir liūtis.
Būtybės-Ereliai, gyvenantys kalnuose, –
Labiausiai mylimi,
Ir Būtybės-Medžiai jiems pavydi ir šnairuoja,
Norėtų sunaikinti Būtybes-Erelius.
Jei Būtybė-Žmogus dingtų miškuose,
Reikštų, kad Boraras juos užbūrė ir suvalgė.
Todėl Žynys yra vienintelis genties Vado patarėjas,
Visada pasirengęs atlikti apeigas
Ir toli toli nuo kaimo nubaidyti Borarą.
Žmonių supratimas toks –
Jei Boraras pasiunčiamas toliau nuo kaimo,
Tai jis su savimi pasiima ir medžioklės sėkmę.
Tada ir miško aplinka nebebūna tokia pat,
Ir lietus daugiau nelyja,
Paukščiai nebegieda,
Žuvys, kaip įprasta, nebeneršia.
Viskas pasikeičia,
Upės, kaip reikia, nebeprisipildo gyvybės,
Miškas, visa aplinka apsiverčia.

Arapaimos ar pirarukos žuvų žvynai – nagų dildelės.

Dubenėliai sriubai iš kokoso.

Strėlinė vamzdžiu šaudomoms strėlėms.
Kun. K. Bėkštos dovana.
Daiktai ir fotografijos iš Antano Saulaičio SJ archyvo.

Ligų priežastys

Jei užmuša Didžiąją Gyvatę, įvyksta tas pat.
Jei išdraskyti ir sudaužyti brangakmeniai,
Taipogi tas pat atsitinka.
Atsiranda ligos – drugys, geltligė.
Tai reiškia gamtos kerštą
Žmonėms, niekinantiems gamtą.
Tada Būtybės-Nuodai ir Ligos užvaldo apylinkes,
Gydytojai nebesusigaudo, kyla maišatis,
Bet Būtybės-Sapnai jaučiasi linksmi,
Nes kuo daugiau žmonėms priešiškų ligų, tuo geriau.
Būtybės-Vaistai arba Vaistažolės žino,
Kad Žemė ir netgi gydantieji žmonės
Prišaukia ligas.
Todėl mes mokėme Žynius.
Yra ligų, kurias sukelia Saulė,
Jos puola širdis ir smegenis.
Perkūno sukeltos ligos
Yra sunkiau pagydomos,
Nes jos nematomos.
Vaisiai taip pat sukelia ligas.
Tam, kad netaptum Boraro priešu,
Geriau su juo nebendrauti.
Didžiausi Išminčiai – Žyniai visada pataria:
Kai žmonės eina į mišką,
Prieš tai turi atlikti Apeigas, ginančias žmones.
Žmonės gimsta ir miršta,
Tačiau Boraras ilgai gyvena.
Tikije intako Kaštonų vagoje
Yra Orituktуro aukštuma.
Ten dideliame urve
Gyvena Boraro Šeima.
Ta sritis yra Tikije upės Pari krioklių rezervate.

Iš portugalų kalbos vertė kun. Antanas SAULAITIS SJ.
Versta iš: Gabriel dos Santos Gentil. *Mito Tukano*. Waldgut, 2000.

Tucano Myths

"The Boraro Family" and "Reasons for Sickness" – these are two Tucano, an Indian tribe in the Amazon, myths written down and published by the missionary priest Kazimieras Bėkšta. They were translated from Portuguese by Antanas Saulaitis. These legends speak of the mythical being Borara – the guardian of hunting – who was to be both avoided and respected in order for hunts to be successful and so that there would be enough food.

Džozefas Kempbelas ir Lietuva

Ignas ŠLAJUS

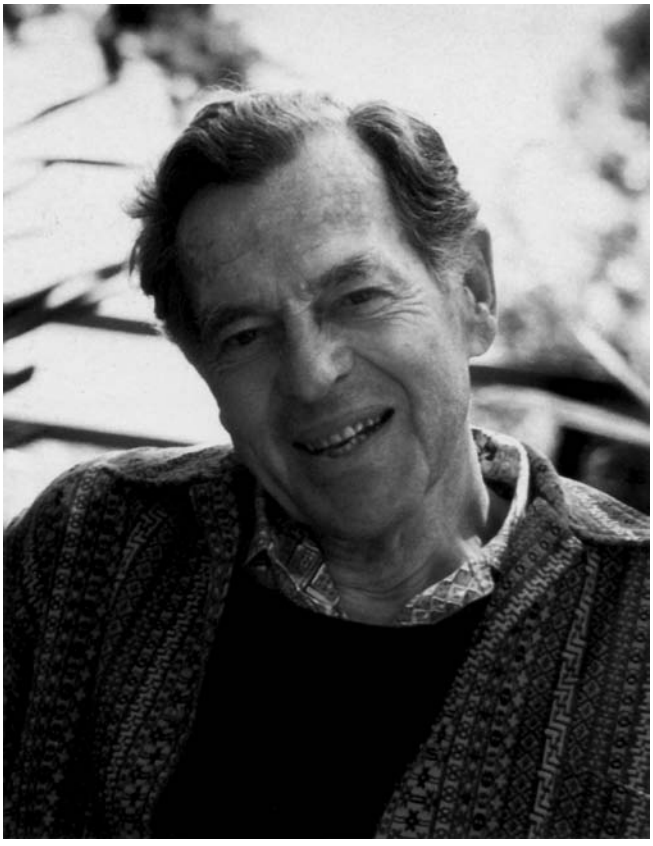
Iš karto reikia pasakyti, kad žymusis amerikiečių mitologas Džozefas Kempbelas (1904–1987) nėra nei lankęsis Lietuvoje, nei turėjęs su ja kokių nors tiesioginių ryšių. Tokią antraštę pagrindžia keletas kitų priežasčių.

Pirmiausia – 2015 m. rudenį sulaukėmė pirmosios Dž. Kempbelo knygos lietuvių kalba.[1] Tai neeilinis įvykis, nes iki šiol lietuviškai buvo prieinami vos keletas šio anglų kalba rašiusio autoriaus straipsnių.[2] „Herojus su tūkstančiu veidų“ (*Hero with a Thousand Faces*) dienos šviesą išvydo 1949 m. Nuo tada knyga nesyk leista pakartotinai, išversta į daugiau kaip 25 kalbas. 2011 m. žurnalas *Time* įtraukė ją į šimto reikšmingiausių negrožinės literatūros kūrinių, išleistų nuo žurnalo įkūrimo (1923 m.), sąrašą. Šiandien ši žinomiausia Kempbelo monografija – jau ir Lietuvos knygynuose.

Tačiau ne apie knygą šįsyk, o apie autorių, Lietuvoje ne tiek daug ir žinomą.

*

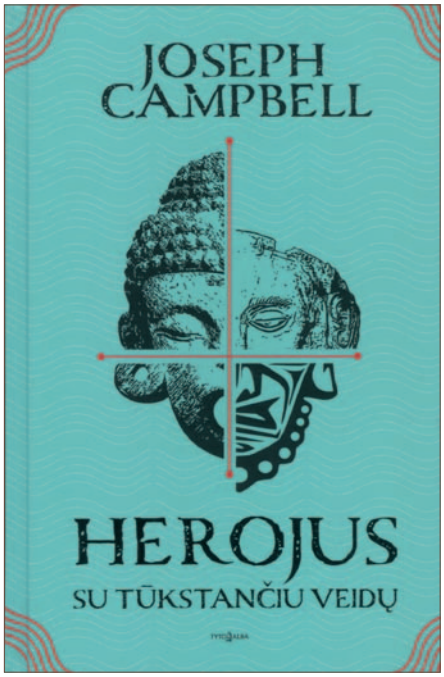
Džozefas Kempbelas gimė 1904 m. kovo 26 d. Niujorke, airiškoje Čarlzo Viljamo ir Džozefinos Kempbelų šeimoje (savo „keltiškas“ šaknis būsimasis mitologas ne sykį prisimins). Tėvai – uolūs katalikai. Katalikybės persmelktas auga ir mažasis Džo: lanko pamaldas, vėliau patarnauja per mišias. Dar vaikystėje susižavi Amerikos indėnais (gatvėje praeivės pakalbintas sako: „Aš turiu indėnų kraujo.“). Neišdildomą įspūdį jam palieka apsilankymas garsiajame Bafalou Bilo „Laukinių Vakarų šou“. Džozefo herojai ten, žinoma, – indėnai, ne kaubojai. Augdamas visai šalia viešosios bibliotekos, sulaukęs vienuolikos jau buvo perskaitęs visas knygas apie indėnus iš vaikų skyriaus. Pasiprašo leidžiamas ir prie suaugusiųjų literatūros. Gal ir ne viską suprasdamas, tačiau godžiai kimba į daugiatomę „Amerikos etnologijos biuro ataskaitų“ seriją: skaito Kušingo, Boaso darbus. Anot paties Kempbelo, būdamas trylikos metų apie indėnus jis jau žinojo ne mažiau, nei kai kurie vėliau gyvenime sutikti antropologai – puikiai išmanę socialines interpretacijas, bet stokoję faktų. Pirmuoju Kempbelo guru tampa Elmeris Raselas Gregoras – pasaulinio lygio ornitologas ir vaikiškų knygų apie indėnus autorius. Pensilvanijos kalnuose, kur Džozefo tėvai turėjo namelį, Gregoras buvo jų artimiausias kaimynas. Jo knygas Džozefas, žinoma, jau buvo perskaitęs, tad jiedu greitai randa bendrą kalbą. Kartu naršo miškus, stebi paukščius, gaminasi vámpumus, prie bendro pietų stalo tarpusavyje bendrauja ženklų kalba – žaidžia indėnus.

Džozefas Kempbelas. Big Saras, 1982 m.
Ketlinos T. Kar nuotrauka.

1918 m. Kempbelas reguliariai lankosi gamtos muziejuje Niujorke: gėrisi eksponuojamais toteminiais indėnų stulpais, susidomi biologija ir gamtos mokslais. 1919 m. Kempbelų namus nusiaubus gaisrui, kurio metu pražuvo

1. Joseph Campbell. *Herojus su tūkstančiu veidų*. Iš anglų kalbos vertė Vytautas Grenda. Vilnius: Tyto alba, 2015, 518 p. Tiražas: 2000 egz.
2. Vienas verstas Lino Rybelio: J. Campbell. Šizofrenija: vidinė kelionė. Iš: *Metai*, 2007, Nr. 8/9, p. 152–169, kitas Dainiaus Razausko: J. Campbell. Mitologijos istorinė raida. Iš: *Liaudies kultūra*, 2014, Nr. 2, p. 35–45.

Joseph Campbell. *Herojus su tūkstančiu veidų*. Iš anglų kalbos vertė Vytautas Grenda. Vilnius: Tyto alba, 2015, 518 p.

ir Džozefo indėniška knygų bei „trofėjų“ kolekcija, įgyti vidurinį išsilavinimą jis išsiunčiamas į Konektikute esančią Kenterberio katalikiškąją mokyklą, kurioje ir gyvena. Ten sutinka du naujus autoritetus – mokyklos direktorių, mokiusį vaikus kūrybinio rašymo, ir lingvistą, pas kurį mokosi prancūzų kalbos. Iš pastarojo pirmąsyk išgirsta apie sanskritą. Direktoriaus globojamas skaito pirmąsias paskaitas jaunesniems mokiniams: tiek apie indėnų istoriją, tiek apie kraujo apytaką. Tuo metu labiausiai domisi biologija ir matematika.

1921 m. baigęs mokyklą, įstoja į Dartmuto koledžą, kur metus studijuoja būtent biologiją ir matematiką, tačiau pajutęs „visišką disorientaciją“ bei giliai paveiktas Dmitrijaus Merežkovskio romano apie Leonardą da Vinčį, 1922 m. įstoja į Kolumbijos universitetą Niujorke – šįkart jau studijuoti viduramžių literatūros. Greta studijų dar groja saksofonu įvairiose džiazo grupėse, priklauso universiteto bėgimo komandai (kurį laiką yra vienas greičiausių pusės mylios bėgikų pasaulyje!). 1924 m., grįždamas su šeima iš kelionės po Europą, garlaivyje susipažįsta su dvasiniu mokytoju indu Džìdumi Krišnamurčiu. Iš jo išgirsta apie Rytų filosofiją ir religiją. Įdomu, kad nors jau ne sykį matęs gyvą indėną, gyvą indą Kempbelas tuomet pamato pirmą kartą. Dovanų gauta knyga apie Budos gyvenimą – sero Edvino Arnoldo „Azijos šviesa“ – Kempbelą stipriai paveikia, ilgainiui jis atsimes nuo krikščionybės. 1925 m. Kempbelas gauna bakalauro diplomą. 1927 m., apgynęs darbą apie vieną Gralio legendoms būdingą tropą, įgyja viduramžių literatūros magistro laipsnį.

Tais pačiais 1927-aisiais Kempbelas gauna stipendiją tolesnėms studijoms Europoje ir vyksta į Sorbonos universitetą Paryžiuje, ketindamas tęsti Ártūro romano (legendinių pasakojimų apie karalių Ártūrą ir jo bendražygius) studijas, gilintis į senąją prancūzų, provansalų ir lotynų kalbas. Vos atvykęs, yra gerokai priblokštas tenykščio kultūrinio gyvenimo: trečiojo dešimtmečio Paryžiuje klesti bohema ir avangardas, tai vadinamieji beprotiškieji metai (*les années folles*). Kempbelas jaučiasi lyg atkeliavęs iš atokaus kaimo, didžiulį įspūdį jam daro modernusis menas – tuo metu eksponuojami Pikaso, Matiso, Polio Klė, Choano Miro, Konstantino Brankušio darbai. Lankosi garsiojo skulptoriaus Antuano Burdelio dirbtuvėje. Pirmąsyk sužino apie tokius rašytojus, kaip Jeitsas ir Eliotas. Tačiau bene didžiausias atradimas jam – Amerikoje nė girdėti negirdėtas jo tėvynainis Džeimsas Džoisas. Pradėjęs vartyti knygynų vitrinose išstatytą Džoiso „Ulisą“ iš pradžių Kempbelas visiškai pasimeta ir eina tiesiai pas šios knygos leidėją Sylviją Byč, prašydamas paaiškinti, kas tai per knyga ir kaip ją skaityti. Vėliau jis ne tik perkrims Džoiso kūrybą, bet ir taps vienu rimčiausių jos žinovų pasaulyje. Visa ši magiška aplinka, Kempbelo žodžiais tariant, atsivėręs visas pasaulis, verčia jį rimtai permąstyti savo buvimo Paryžiuje prasmę, mat senųjų kalbų studijos, bent jau tuo metu, jam atrodo nuobodokos. Vieną dieną, sėdėdamas Kliuni soduose netoli universiteto, jis nusprendžia vykdyti tai, ką jo patiriama laimė lems.

Taip 1928 m. Kempbelas atsiduria Miuncheno universitete, gavęs stipendiją tolesnėms viduramžių literatūros studijoms. Tačiau ir čia laikytis reglamentuotos programos jam sunku. Įsimylėjęs vokiečių kalbą bei padoriai jos pramokęs vos per tris mėnesius, pagrindines jėgas skiria tam, kuo yra užsidegęs labiausiai: studijuoja sanskritą (gramatines pastabas užrašuose žymisi vien vokiškai), domisi hinduizmu ir budizmu. Taip pat atranda Gėtę ir Tomą Maną (su šiuo turi progų ir susitikti). Tačiau bene svarbiausias atradimas – Zigmundo Froido ir Karlo Gustavo Jungo darbai, kuriuose manosi pagaliau atradęs jį kamuojančių prieštarų jungiamąją grandį. Būtent Vokietijoje, anot Kempbelo, akademiniame „triukšme“, jam prasiveria mitinė dimensija, ir jis įžvelgia metafizinį savo studijų aspektą. Į Ameriką grįš naujai gimęs žmogus.

1929 m. spalį Kempbelas jau Niujorke. Čia jis mėgina paaiškinti studijų vyresnybei, kad tema, dėl kurios jis išvyko į Europą, gerokai prasiplėtė, taigi būtinos korekcijos, neišvengiamas tarpdisciplininškumas. „O ne, taip negalima, jeigu nori daktaro laipsnio, turi tęsti tai, ką pradėjai“, – atsakoma jam. Kempbelas atsisako tęsti studijas. Kaip tyčia, vos po kelių savaičių, spalio 24 d. įvyksta Volstryto akcijų biržos griūtis, ir prasideda

Didžioji ekonominė krizė. Nerasdamas jokio darbo, tuomet 25 metų Kempbelas ryžtasi drastiškam ir, atrodo, lemtingam žingsniui – iš nuosavų santaupų išsinuomoja trobelę Vudstoke ir pasitraukia ten studijuoti toliau savarankiškai. Trobelėje gyvena pavydėtinai disciplinuotai: suskirsto dieną į keturias dalis po keturias valandas, trijose jų skirdamas po tris valandas vien skaitymui, taigi skaito po devynias (!) valandas kasdien. Taip pat toliau studijuoja kalbas: sanskritą, prancūzų, vokiečių, rusų. Kaip vėliau prisipažins, būtent skaitydamas, ką nori, ir vienos knygos vedamas prie kitos, jis atradęs savo profesiją.

Santaupos ne amžinos. Iš pradžių Kempbelas ketino šį tą prisidurti rašydamas, tačiau tai pasirodo ne taip paprasta. Gyvena gan asketiškai. Viršutiniame stalčiuje nuolat laiko vieno dolerio kupiūrą – žino, kad kol ji ten, iš bado nemirs. Už šiokį tokį atlygį prižiūri netoliese gyvenančių žmonių šunį. Pagyvenęs taip dvejus metus, 1931 m. keliauja į Kaliforniją ieškoti darbo. Jo ten neranda, tačiau susipažįsta su tuomet dar mažai kam žinomu rašytoju Džonu Steinbeku ir jo bičiuliu biologu Edu Riketsu. Su pastaruoju, prisiminęs vaikystės potraukį biologijai, leidžiasi į šiokią tokią aviantūrą: plaukia pakrante iki pietų Aliaskos salyno, kur renka tarp potvynių užsilikusią smulkiąją fauną, groja balalaika su vietiniais auksakasiais. Pagaliau gauna darbo pasiūlymą iš savo buvusios mokyklos direktoriaus – mokyti vaikus istorijos ir kalbų. Pasiūlymą priima, tačiau, kiek padirbęs, nusivilia ir iš darbo išeina. Netikėtai gavęs nemažą pinigų sumą už pagaliau viešai įvertintą vieną iš savo apsakymų, tiesiu taikymu patraukia atgal į Vudstoko trobelę, kur ateinančius dvejus metus praleidžia toliau skaitydamas.

1934 m., sulaukęs trisdešimties, savo pašto dėžutėje Kempbelas randa laišką. Jame – darbo pasiūlymas iš Niujorko apylinkėse įsikūrusio Saros Lorenc moterų koledžo (*Sarah Lawrence College*). Pasirodo, jį rekomendavęs profesorius iš universiteto, kurį Kempbelas buvo metęs prieš penkerius metus. Nedelsiant nuvyksta į pokalbį ir, „vos pamatęs visas tas gražias merginas“, darbo pasiūlymą priima. Dargi gavęs pats pasirinkti savo dėstomą discipliną ir norimą algą (į jo pageidavimą buvo atsakyta: „Mes tiek mažai nemokame.“), taip ir negavęs daktaro laipsnio Džozefas Kempbelas tampa lyginamosios literatūros ir mitologijos profesoriumi. Įpareigojančio oficialaus darbo fobija, įsikalbėta savarankiškų studijų laisvės metais, dingsta kaip nebuvusi. Apima jausmas, jog pagaliau patekta ten, kur lemta. Koledže Kempbelas dėstys 38 metus.

Studijų programos tuomet dar visai jauname moterų koledže buvo individualios ir itin lanksčios. Dalis dėstytojų – pabėgę iš hitlerinės Vokietijos. Nenuostabu, kad Kempbelas čia jaučiasi kaip namie. Menų fakultete dirbo garsioji Marta Greihem, šokio pasaulyje reiškusi tiek, kiek Pikasas dailėje. Tais pačiais metais, kaip Kempbelas, į koledžią atvyksta iš Havajų kilusi Džyn Erdman. Ji studijuoja šokio meną Greihem klasėje, o pas Kempbelą lanko privatų estetikos kursą. Džyn išvykstant į metų trukmės kelionę aplink pasaulį susipažinti su kitų kultūrų šokio tradicijomis, Kempbelas jai įduoda Osvaldo Špenglerio „Vakarų saulėlydį“. 1938 m., neilgai trukus po jos grįžimo, nepaisant dvylikos metų skirtumo, Džyn Erdman (jau nebe studentė, o Martos Greihem šokio trupės narė) ir Džozefas Kempbelas susituokia.

1941 m. viena Kempbelo studenčių supažindina jį su Svamiu Nikhilananda – Ramakrišnos-Vivekanandos centro Niujorke steigėju ir vadovu. 1942 m. Nikhilananda išleidžia iš bengalų kalbos verstus XIX a. Indijos mistiko ir dvasinio mokytojo Ramakrišnos pokalbius su mokiniais ir lankytojais. Kempbelas – šios knygos redaktorius.[3] Nikhilanandai jis talkins ir vėliau, rengiant naują keturių tomų „Upanišadų“ vertimą į anglų kalbą. Būtent naujojo draugo dėka Kempbelas susipažįsta su garsiuoju indologu, K. G. Jungo bičiuliu Hainrichu Cimeriu. 1938 m. nacių atleistas iš pareigų ir 1940 m. atvykęs į Ameriką, Cimeris dėsto filosofiją Kempbelui puikiai pažįstamame Kolumbijos universitete. Tiksliau universiteto bibliotekos palėpėje, bent jau tuomet, kai į jo pirmąsias paskaitas ateina Kempbelas, vienas iš viso labo keturių klausytojų. Ketvertas netrunka virsti gausia auditorija, tačiau 1943 m. Cimeris netikėtai miršta – nuo laiku nediagnozuoto plaučių uždegimo. Jį ir Kempbelą jau siejo nors ir trumpai trukusi, bet artima draugystė. Cimerio našlė padovanoja Kempbelui Bodhidharmos statulėlę ir paprašo jo peržiūrėti velionio užrašus galimai publikacijai. Darbas užtruks beveik dvylika metų. Per tą laiką Kempbelas parengs keturias solidžias knygas – tai kone visas Hainricho Cimerio palikimas.

Cimeris, savo ruožtu, suspėjo jaunąjį kolegą šen bei ten rekomenduoti. Pirmiausia – filantropams Paului ir Mari Melonams, vėliau įsteigusiems garsųjį Bolingeno[4] edukacinį fondą. Tais pačiais 1943 m. pasirodo pirmoji fondo inicijuota knyga apie navahų karines apeigas su Kempbelo įžanga ir moksliniais komentarais. Čia jis gauna prisiminti ir vaikystės indėnus.

3. Knyga išleista ir lietuviškai: *Šri Ramakrišnos pokalbių eliksyras: mokinio dienoraštis*. Iš anglų kalbos vertė Neringa Jagelavičiūtė-Teišerskienė. Kaunas: Mijalba, 2013.

4. Fondas pavadintas pagal Bolingeno (Bollingen) gyvenvietę Šveicarijoje, tiksliau pagal Jungo pasistatytą „Bolingeno bokštą“. Pirminis sumanymas buvo išleisti Jungo raštus anglų kalba, tačiau maždaug per 30 metų fondas išleido ir daugybę (per 250) kitų knygų bei rėmė jas rašančius ar rengiančius.

Dėstymas moterų koledže neišeikvoja viso Kempbelo laiko. Ši aplinkybė, o ir tai, kad Kempbelas toliau sėkmingai laikosi sau mielos disciplinos, leidžia jam palengva, bet užtikrintai, puslapis po puslapio rašyti. 1944 m. pasirodo jo kartu su kolega H. M. Robinsonu parašyta knyga, aiškinanti Džeimso Džoiso „Finegano budynę“. Už ją vėliau padėkos ir Tomas Manas, iki tol dėl Džoiso gerokai laužęs galvą. Tuoj po to Kempbelas sėda rašyti savo pirmosios monografijos. Darbinis jos pavadinimas – „Kaip skaityti mitą“. Ką per dieną parašo, vakare skaito savo žmonai (ilgainiui tai taps šeimos tradicija). Taip per ketverius metus gimsta knyga, galiausiai pavadinta „Herojus su tūkstančiu veidų“. Pirmosios dvi leidyklos knygą atmeta, tad Kempbelas kreipiasi į Bolingeno fondą, tuo metu savo knygų serijoje jau išleidusį dvi jo parengtas Cimerio knygas. Fondas monografiją įvertina puikiai ir 1949 m. išleidžia (vėliau Kempbelas sužino, jog antroji jam atsakiusi leidykla kažkada atsisakė išleisti ir Špenglerio „Vakarų saulėlydį“). „Herojus“ išsyk patiria sėkmę, o Kempbelo studentės pagaliau turi vadovėlį.

1953 m. vasarą Kempbelai keliauja į Šveicariją – į garsiąją kasmetinę Eranos konferenciją prie Madžorės ežero (1957 ir 1959 m. ten pranešimus skaitys ir Kempbelas). K. G. Jungas – šių konferencijų *spiritus movens* – dėl garbaus amžiaus į paskaitas jau nevykdavo, tačiau Kempbelai sulaukia asmeninio jo kvietimo puodeliui arbatos Bolingene. Nuo Kempbelo studijų ir pažinties su Jungo darbais Miunchene jau prabėgęs ketvirtis amžiaus, 24 metų studentas virtęs 50-mečiu profesoriumi. Tačiau rasti Jungą, pasirodo, nelengva. „Atsiprašau, kur yra Bolingenas?“ „Bolingenas čia, greta.“ Taip kelyje vietinių praeivių beklausinėjant rastas teisingas keliukas, kuris virtęs takeliu, takelio atsimušta į bėgius, kuriuos kirtus ir už nugaros šmėkštelėjus tyliam šveicariškam traukiniui, mitologas taria žmonai: „Prasmukome pro Simplegades. Esame Šventoje Žemėje.“

1954 m., baigęs rengti ketvirtą ir paskutinę Cimerio knygą (tiksliau – dvitomį), Kempbelas koledže daro metų pertrauką ir vyksta į Indiją. Joje ir kaimyninėse šalyse praleidžia šešis mėnesius, vėliau dar pusei metų keliauja į Japoniją. Įspūdžiai įvairūs. Indijoje – nemalonūs susidūrimai su bakšišo (išmaldos) kultūra. Japonijoje – neišdildomas dzeno estetikos potyris.

1956 m. Kempbelas pakviečiamas į Užsienio reikalų tarnybos institutą, kuriame dvi dienas skaito paskaitas be užrašų. Paskaitos sutinkamos taip palankiai, kad kvalifikaciją keliantys diplomatai turės galimybę jų klausytis dar septyniolika metų. 1958 m. Kempbelas pradeda reguliariai skaityti viešas paskaitas ir Niujorke. Vis dažniau pastebimas kaip puikus kalbėtojas – gal ne veltui bus jaunystėje bučiavęs Gražbylystės akmenį[5].

Vos grįžęs iš Rytų, Kempbelas vėl imasi rašymo. 1959 m. pasirodo jo „Pirmykštė mitologija“ (*Primitive Mythology*) – pirmoji knyga iš numatytos tetralogijos „Dievo kaukės“ (*The Masks of God*). Įkvėptai ir nuosekliai dirbant, viena po kitos pasirodo ir likusios trys dalys: 1962 m. „Rytų mitologija“ (*Oriental Mythology*), 1964 m. „Vakarų mitologija“ (*Occidental Mythology*) ir 1968 m. „Kūrybinė mitologija“ (*Creative Mythology*). Šie keturi stambūs veikalai šiandien dažnai įvardijami kaip Kempbelo *opus magnum*. Be to, 1954–1969 m. jis dar parengia šešis tomus rinktinių pranešimų iš Eranos konferencijų (*Papers from the Eranos Yearbooks*). Pavieniai Kempbelo straipsniai šiuo metu įtraukiami į rinktines, straipsniais paverčiamos ir kai kurios anksčiau jo skaitytos paskaitos. Kempbelas – savo srities garsenybė.

1972 m., po 38 metų darbo koledže, Kempbelas tampa profesoriumi emeritu ir jau nebedėsto. Trumpai pakeliavęs po Islandiją ir Turkiją, grįžęs su žmona Džyn Erdman – jau garsia modernaus šokio choreografe – Niujorke įkuria „Atviros akies teatrą“ (*Theater of the Open Eye*). Kempbelas jame rengia ir viešas lyginamosios mitologijos paskaitas.

1974 m. pasirodo viena brandžiausių ir neabejotinai gražiausia Kempbelo knyga „Mitinis vaizdinys“ (*The Mythic Image*). Gražiausia, nes knygą puošia ilgai ir sunkiai rinktos bei tobulai su tekstu suderintos beveik 450 iliustracijų. Ši Bolingeno serijos knyga – jau paskutinė, vainikuojanti visą šio taurią misiją atlikusio fondo veiklą.

1982 m. Kempbelai persikelia gyventi į Džyn tėvoniją – Havajus. Kempbelas ir toliau skaito viešas paskaitas, nors gyvendamas Honolulu apsiriboja kasmetiniais mėnesio turais. Šie paskutinieji turai kažkieno supratinga iniciatyva nufilmuojami, tad šiandien Džozefo Kempbelo genialumą galime pamatyti ir išgirsti kiekvienas.

1986 m. Kempbelas parašo savo paskutiniąją knygą „Vidinės kosmoso platybės“ (*The Inner Reaches of Outer Space*). Gyvenimo pabaigoje jis dirba prie paskutinio kapitalinio darbo – „Pasaulio mitologijos istorinio atlaso“ (*Historical Atlas of World Mythology*). Pats jo pabaigti nespėja, tačiau suveikia karmos dėsnis, ir Kempbelui pagelbstima taip pat, kaip jis kadaise pagelbėjo savo bičiuliui H. Cimeriui – penkių tomų didžiulio

5. Akmuo, kurį pabučiavęs esą įgauna gražbylystės dovaną, yra Blarnio pilyje Airijoje (akmuo pasiekiamas tik kabant nuo pilies sienos žemyn galva).

formato pasaulio mitologijos istorinis atlasas 1989 m. baigiamas.[6]

Džozefas Kempbelas iškeliavo anapilin 1987 m. spalio 30 d. Iškeliavo nenumanydamas, kokio beprotiško populiarumo ir milžiniškos gerbėjų minios sulauks 1988 metais, kai per nacionalinę televiziją milijonams žiūrovų bus pradėta transliuoti metais anksčiau nufilmuota šešių dalių laida „Mito galia“ (*Joseph Campbell and The Power of Myth*).[7] Žurnalisto Bilo Mojerso smalsumas ir brandi Kempbelo išmintis nepaliko abejingų, o tais pačiais metais išleista šių pokalbių knyga akimirksniu tapo bestseleriu.

Visos Kempbelo knygos, gal tik su nedidelėmis ir trumpalaikėmis išimtimis, iki šiol yra perleidžiamos. Vadinasi, žmonėms jo knygų reikia. Tačiau žmonės ir jų poreikiai – įvairūs. Kempbelą mėgsta ne visi akademikai, jis ir pats savęs akademiku nelaikė. Kartą yra prasitaręs: „Savo studenčių buvau verčiamas žvelgti į mitą iš moters požiūrio taško: *Ką tai reiškia gyvenimui? Ką tai reiškia man? Man nerūpi, kodėl šis mitas atsirado ten, o vėliau ten, bet ne čia. Ką jis reiškia man?* Jeigu žmonėms mano knygos atrodo naudingos ir svarbios, taip yra tų jaunų merginų dėka. Žinau tai.“ Toks buvo Kempbelo požiūris. Į mitologiją jis žvelgė kaip į pasaulio sielą – *anima mundi*, savo vaizdiniais teikiančią begalę pavyzdžių žmogaus gyvenimui. Mėginti šiuos vaizdinius išgryninti jam atrodė svarbiau, negu tikslinti išnašas. O ką šie vaizdiniai iš tiesų reiškia, Kempbelo žodžiais tariant, kiekvienas gali atsakyti tik pats sau, kaip tas į žygį išsirengęs Gralio riteris, įžengęs į girią vienas, paties pasirinktu metu, tamsiausioje vietoje, kur nėra jokio praminto tako.

*

Antroji priežastis, pagrindžianti straipsnelio antraštę – gyvenimo saulėlydyje glaudūs draugystės ryšiai Kempbelą siejo su lietuvių archeologe Marija Gimbutiene. Kempbelas rėmėsi jos darbais, skyrė jai vieną savo straipsnių, parašė įžangą vienai jos knygų, kaip artimą draugę kvietė į savo 80-ojo gimtadienio šventę. Tačiau įdomiausias yra kitas, Lietuvoje mažai žinomas faktas,

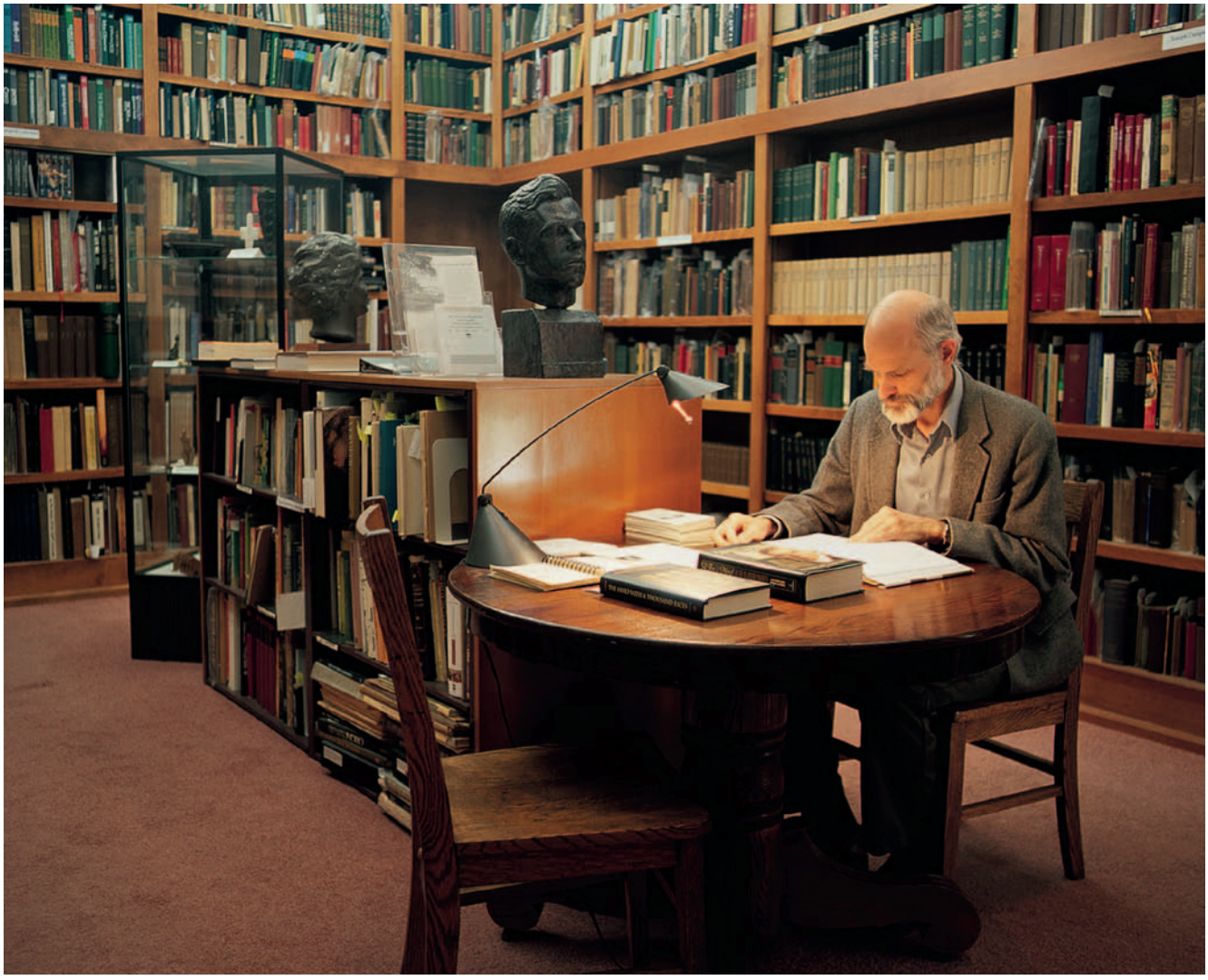
Biblioteka atidaryta. Karpinterija, 2015 m.
Ričardo Bjukeno nuotrauka.

kad Kalifornijoje, Karpinterijos miestelyje, yra Džozefo Kempbelo ir Marijos Gimbutienės biblioteka (*The Joseph Campbell & Marija Gimbutas Library*)[8], kurioje ilsisi ar toliau skaitytojus prusina abiejų mokslininkų asmeninių bibliotekų knygos ir užrašai, čia taip pat simboliškai glaudžiasi Kempbelo ir Gimbutienės asmeniniai daiktai. Ir lyg to būtų negana – ant vieno stalo rymo jųdviejų dirbtinės galvos, lyg priminimas (Marija ir Juozapas!), jog bičiulystė – amžina.

VARDYNAS:

Arnoldas, Edvinas = Edwin Arnold
Bafalou Bilas = William Frederick “Buffalo Bill” Cody
Byč, Sylvija = Sylvia Beach
Bjukenas, Ričardas = Richard Buchen
Boasas, Francas = Franz Boas
Brankušis, Konstantinas = Constantin Brâncuși
Burdelis, Antuanas = Antoine Bourdelle
Cimeris, Hainrichas = Heinrich Zimmer
Džoisas, Džeimsas = James Joyce
Eliotas, Tomas Sternsas = Thomas Stearns Eliot
Erdman, Džyn = Jean Erdman
Froidas, Zigmundas = Sigmund Freud
Gėtė, Johanas Volfgangas, fon = Johann Wolfgang von Goethe
Gregoras, Elmeris Raselas = Elmer Russel Gregor
Greihem, Marta = Martha Graham
Jeitsas, Viljamas Batleris = William Butler Yeats
Jungas, Karlas Gustavas = Carl Gustav Jung

6. Atlasą užbaigė ilgametis Kempbelo redaktorius Robertas Volteris. 1990 m. jis su Džyn Erdman įkūrė ir Džozefo Kempbelo fondą (*www.jcf.org*), iki šiol sėkmingai leidžiantį mitologo rašytinį palikimą, taip pat besirūpinantį milžinišku kiekiu garso įrašų ir sukaupta filmuota medžiaga.
7. Pirmosios penkios laidos dalys buvo nufilmuotos garsiojoje Skaivokerio rančoje, priklausančioje „Žvaigždžių karų“ kūrėjui Džordžui Lukasui – Kempbelo gerbėjui, nesyk viešai prisipažinusiam, kad jei ne mitologo knygos, nežinia ar jo filmai būtų išvydę dienos šviesą. Šeštoji laidos dalis nufilmuota gamtos muziejuje Niujorke – jame Kempbelas kadaise grožėjosi totemiais indėnų stulpais. Laida kažkada buvo rodyta ir per Lietuvos televiziją (už informaciją dėkoju Jolantai Zabulytei).
8. Už suteiktą informaciją ir nuotraukas nuoširdžiai dėkoju šios bibliotekos darbuotojui Ričardui Bjukenui ir biblioteką prižiūrinčio *OPUS* archyvų ir tyrimų centro kuratorei Safron Rosi. Daugiau žr.: *www.opusarchives.org*.

Džozefas ir Marija. Prie stalo – Ričardas Bjukenas. Karpinterija. *OPUS archyvo nuotrauka.*

Kempbelai, Čarlzas Viljamas ir Džozefina = Charles William & Josephine Campbell
Kempbelas, Džozefas = Joseph Campbell
Klė, Polis = Paul Klee
Krišnamurtis, Džidus = Jiddu Krishnamurti
Kušingas, Frankas Hamiltonas = Frank Hamilton Cushing
Lukasas, Džordžas = George Lucas
Manas, Tomas = Thomas Mann
Matisas, Anri = Henri Matisse
Melonai, Paulas ir Mari = Paul & Mary Mellon
Merežkovskis, Dmitrijus = Дмитрий Мережковский
Miro, Choanas = Joan Miró
Mojersas, Bilas = Bill Moyers
Nikhilananda, Svamis = Swami Nikhilananda
Pikasas, Pablas = Pablo Picasso
Riketsas, Edas = Ed[ward] Ricketts
Robinsonas, Henris Mortonas = Henry Morton Robinson
Rosi, Safron = Safron Rossi
Steinbekas, Džonas = John Steinbeck
Špengleris, Osvaldas = Oswald Spengler
Vinčis, Leonardas da = Leonardo da Vinci
Volteris, Robertas = Robert Walter

Joseph Campbell and Lithuania

Ignas ŠLAJUS

The article presents the renowned mythologist Joseph CAMPBELL and could be called a short biography. The reason for such a title of the article is twofold: to call attention to the first translation into Lithuanian of a book by J. Campbell (*The Hero with a Thousand Faces*) and to honour the well-known friendship of J. Campbell and the Lithuanian archaeologist Marija Gimbutas.

Pasaka

Džozefas KEMPBELAS

Tai vienas ankstyvųjų Džozefo Kempbelo straipsnių, parašytas 1944 m. (1969 m. nežymiai papildytas), dar prieš pasirodant jo pirmajai knygai, ir skirtas tuomet dar jaunos „Panteono“ leidyklos naujam brolių Grimų pasakų leidimui. Kempbelui tuo metu buvo lygiai 40 metų.

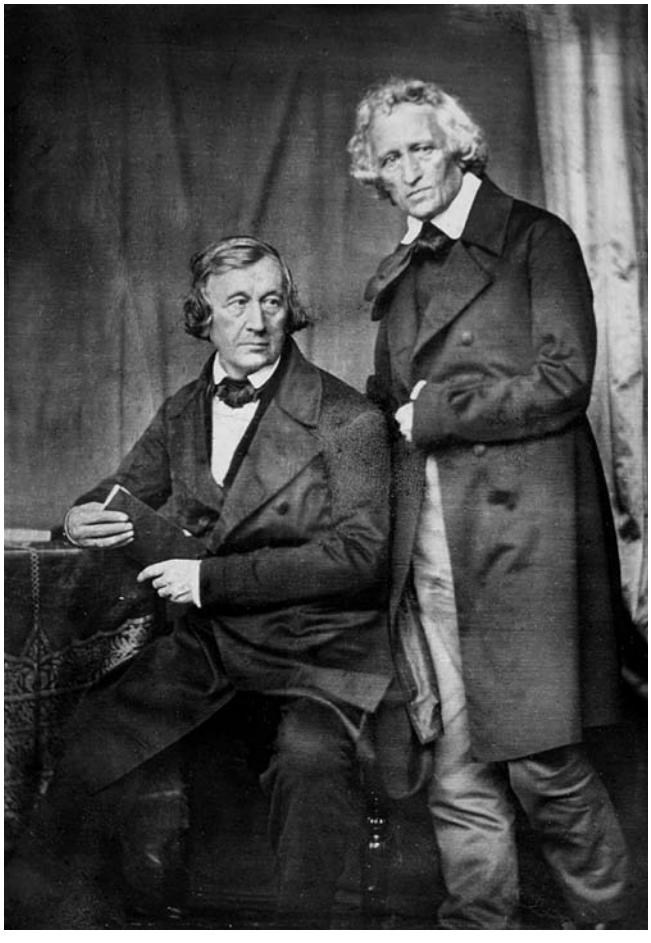
1812 m. gruodžio 20 d. pasaulį išvydo pirmasis brolių Grimų pasakų tomas. Tą patį gruodį, kai per Lietuvą traukėsi sutriuškinta ir sušalusi Napoleono kariuomenė, vienoje Berlyno spaustuvių rengtasi spausti tai, kam bus lemta tapti vargu bau mažesnės svarbos ir kur kas šviesesniu įvykiu Europos ir pasaulio istorijoje.

Gerbiamas skaitytojas lai neišsigąsta gausokų vertėjo komentarų. Straipsnyje beldžiamasi į daugybę durų, keletą jų magėjo bent kiek praverti, idant nors akies krašteliu pasimatytų įdomybės, plytinčios kitapus. Taip pat svarbus atrodė lietuviškasis kontekstas.

Brolių Grimų darbas

Ponia Katerina Vyman (1755–1815) buvo beveik penkiasdešimt penkerių, kai ją atrado jaunieji broliai Grimai. 1777-aisiais ištekėjusi už siuvėjo iš Nydercvereno (Kaselio apylinkių kaimo), dabar ji buvo motina ir močiutė. „Ši moteris, – rašė Vilhelmas Grimas pirmosios pasakų laidos antrojo tomo pratarmėje (1815 m.) – [...] yra išraiškingo, malonaus veido ir šviesių, skvarbių akių. Matyti, kad jaunystėje ji buvusi graži. Senas sakmes saugo atmintyje patikimai, – šis talentas, pasak jos, ne kiekvienam duotas, mat tūlas suvis nieko galvoje neišlaiko. Savo pasakas ji seka rūpestingai, stropiai, nepaprastai gyvai ir akivaizdžiai besimėgaudama – iš pradžių gan laisvai, bet vėliau, jei prireikia, pakartoja lėtai, taip, kad šiek tiek įgudus įmanoma viską užrašyti žodis žodin. Taip buvo įamžinta daug ir, neabejotina, – tiksliai. Bet kuris, manantis, kad tradicinės žinios yra saugomos atsainiai ir lengvai iškraipomos, taigi ilgainiui negali išlikti, turėtų išgirsti, kaip susikaupusi ji seka pasakas, kokia atidi yra pasakojimo tikslumui. Kartodama niekada nieko nepakeičia, o vos pastebėjusi klaidą, pati pasitaiso. Su senąja tradicija suaugusiųjų prisirišimas prie paveldėtųjų modelių yra stipresnis, nei mes, nekantriai trokštantys įvairovės, pajėgiame įsisąmoninti.“[1]

Iš tokių žmonių Jakobas ir Vilhelmas su laiku ir surinko medžiagą savo knygai: iš paprastos aplinkinių sodžių ir kaimų liaudies bei lankydamiesi verpimo vakaronėse ir Kaselio aludėse.[2] Nemažai pasakų gauta ir iš

Vilhelmas (sėdi) ir Jakobas Grimai. Berlynas, 1847 m. *Dagerotipas.*

Katerina Vyman. Iliustracija iš „Vaikų ir namų pasakų“, 1819 m. *Liudvigo Emilio Grimo piešinys*.

draugų. Užrašuose dažnai pažymima: „Iš Dorčen Vaild, Kaselyje“ arba „Iš Dorčen, sodo namelyje“. Dorotėja Vaild – vėliau Vilhelmo žmona – pateikė per tuziną pasakų. Kartu su penkiomis seserimis į pasakų žiniją ji buvo įvesdinta senos auklės – *die alte Marie*. Taip pat daug papasakojo Hasenflugų šeima, su pasakų kraičiu atvykusi iš Hanau, ir fon Hekstauzenai, gyvenę Vestfalijoje.[3] Medžiagos broliai ieškojo ir vokiškuose viduramžių rankraščiuose, Liuterio laikų liaudies knygose[4], kolekcijose.

Ypatingas Jakobo (1785–1863) ir Vilhelmo (1786–1859) Grimų darbo bruožas buvo mokslinis dėmesys šaltiniams. Ankstesni rinkėjai nesivaržė tautosakine medžiaga manipuliuoti, o Grimams rūpėjo, kad liaudies kalba patektų į spaudą autentiška. Liaudies poetika praėjusios kartos romantikų ypač garbinta: Novalis paskelbė liaudies pasaką pagrindiniu ir aukščiausiu žmogaus poetiniu kūriniu, Šileris atviraudamas rašė: *[...] Tiefere Bedeutung / Liegt in dem Märchen meiner Kinderjahre / Als in der Wahrheit, die das Leben lehrt.** Seras Valteris Skotas rinko ir studijavo Škotijos pasienio balades, Vordsvortas eilėmis išgarbstė vienišąją Pjovėją, tačiau iki Grimų niekas iš tiesų nesitaikstė su liaudies pasakos netaisyklingumu, jos paprasta, šiurkščia kalba. Antologijų sudarytojai komponavo, restauravo ir dailino, poetai iš šios turtingos žaliavos kūrė naujus šedevrus, bet apie etnografinės prieigos galimybę niekas nė nesusimąstė.

Pažymėtina, kad broliai Grimai nauju požiūriu savo darbė rėmėsi išsyk – dar jauni, vos teisės studijas baigę studentai. Jakobas, dairydamasis brolių mėgstamo profesoriaus juristo Frydricho Karlo fon Savinji bibliotekoje, netikėtai aptiko vokiečių minezingerių rinktinę, ir jųdviejų gyvenimo kelias veik tuojau pat stojo prieš akis. Du draugai – Klemensas Brentanas ir Liudvigas Achimas fon Arnimas, 1805 m. romantiniu stiliumi išleidę liaudies dainų rinkinio *Des Knaben Wunderhorn*** pirmąjį tomą, broliams suteikė vertingą padrąsinimą. Jakobas su Vilhelmu prisidėjo prie vėlesnių *Wunderhorn* tomų rengimo, pradėjo rinkti tautosaką iš draugų. Lygia greta ieškojo, šifravo ir ėmėsi redaguoti viduramžių rankraščius. Pasakų knyga buvo tik dalelė jų pirminio sumanymo. Ją būtų galima palyginti, pavyzdžiui, su gausiai lankoma parodų sale etnologijos muziejuje, kurio viršutiniuose aukštuose tuo pat metu tęsiami tyrimai, platesnės visuomenės ne pernelyg geidžiami žinoti ar sekti.

Programa pajudėjo nepalankiomis sąlygomis – 1806 m. Kaselis užgrobiamas Napoleono kariuomenės. „Tos dienos, – rašė Vilhelmas, – kai žlugo visa ligtolinė santvarka, ilgai neišdils iš mano atminties. [...] Aistra, su kuria ėmėmės germanistikos studijų, padėjo įveikti dvasinį slogulį. [...] Pasaulinė padėtis ir vidinė būtinybė įsitraukti į ramų tiriamąjį darbą, be abejo, skatino primirštos literatūros kilìmą naujam gyvenimui, bet praeityje mes ieškojome ne tik šiokios tokios paguodos. Iš tiesų vylėmės nors kokiu savo įnašu priartinti geresnes dienas.“ Kol gatves buvo užtvindę „svetimšaliai, svetimos manieros, svetima, balsinga kalba“ ir svirduliavo „mirti vedami varguoliai“, broliai liko prie savo darbo stalų, kad per praeitį prikeltų dabartį.

Jakobas dar 1805 m. lankėsi Paryžiaus bibliotekose, prancūzų kalbos žinios dabar jam padėjo gauti smulkią raštininko tarnybą Karo ministerijoje. Du iš jo brolių kariavo husarų gretose. Tuoj po motinos mirties 1808 m. jis buvo paskirtas Valstybės Tarybos (*Le Conseil d'État*) auditoriumi ir Džeromo Bonaparto – Vestfalijos marionetinio karaliaus, privačios bibliotekos prižiūrėtoju. Nors buvo išvaduotas nuo ekonominių rūpesčių, bet darbo vis dėlto turėjo daug. Pirmasis „Vaikų ir namų pasakų“ tomas pasirodė 1812 metų žiemą, Napoleonui traukiantis iš Maskvos. Po dvejų metų, pačiame antrojo tomo rengimo įkarštyje, Jakobas staiga pasiunčiamas į Paryžių – išsireikalauti knygų, kurias prancūzai išgabeno iš jo miesto bibliotekos. 1816 m., po Vienos kongreso, kuriame Jakobas dalyvavo kaip pasiuntinybės sekretorius, jis vėl išsiunčiamas į Prancūziją – atsiimti kitų knygų. Padėtis, į kurią pateko, nebuvo iš malo-

* „Gilesnė prasmė glūdi mano vaikystės dienų pasakoje, nei tiesoje, kurios gyvenimas moko“ (*Die Piccolomini,* III). [Įdomu, jog tuos pačius žodžius 1936 m. po savo skelbiamos studijos „Pasakojamoji tautosaka ir jos tyrinėjimai“ antrašte vokiškai užrašė ir Jonas Balys. Žr.: Jonas Balys. *Raštai*, III. Vilnius: LLTI, 2002, p. 224. – Čia ir visur kitur pastabos laužtiniuose skliaustuose vertėjo.]

** [„Stebuklingasis berniuko ragas“]

Svečiuose pas Nydercvereno pasakotoją. Žurnalo *Die Gartenlaube* iliustracija, 1892 m.

niųjų. Bibliotekininkas, kažkoks mesjė Langlė, pamatęs jį Paryžiaus nacionalinėje bibliotekoje studijuojantį rankraščius, pasipiktinęs pareiškė: *Nous ne devons plus souffrir ce Monsieur Grimm, qui vient tous les jours travailler ici et qui nous enlève pourtant nos manuscrits.*[*]

Vilhelmas nebuvo toks smarkus ir pasitikintis savimi kaip Jakobas, greičiau buvo linksmo ir romaus būdo. Jiedviem renkant pasakas, jis kentėjo nuo sunkaus širdies sutrikimo, privertusio nemažai laiko praleisti namuose. Broliai visuomet laikėsi kartu. Būdami vaikai miegojo vienoje lovoje ir dirbo prie to paties stalo, studentaudami turėjo dvi lovas ir du stalus tame pačiame kambaryje. Net po Vilhelmo vedybų su Dorčen Vaild 1825 m. dėdė Jakobas gyveno drauge ir „tokioje darnoje ir bendrystėje, kad kone buvo galima pamanyti vaikus esant bendra nuosavybe“.[5] Todėl sunku įvertinti brolių indėlį: kur baigiasi Jakobo ir kur prasideda Vilhelmo.

Matyti, kad Jakobas buvo nenuilstantis, uolus pasakų rinkėjas, jas rengiant rodė daugiau iniciatyvos, labiau reikalavo mokslinio tikslumo. Vilhelmas prie pasakų plušėjo su prielankiu atsidavimu, rodydamas gerą nuovoką kantriame tekstų atrankos, išdėstymo ir parengimo darbe. Dar 1809 m. jie svarstė, ar nebūtų tikslinga perduoti rankraščius Brentanui, bet Jakobui nepasitikėjimą kėlė jų bičiulio polinkis perdirbti tradicijos medžiagą, – papildant asmeninėmis fantazijomis, trumpinant, plėtojant, talentingai perkuriant ir visados taikantis prie to meto skonio. Nebuvo jis patenkintas ir *Wunderhorn* tekstų parengimu. Poetas, savo ruožtu, manė mokslininką esant kiek nuobodų ir nerodė nė menkiausio susidomėjimo istoriniu tikslumu. O štai Achimas fon Arnimas talkindavo ir patardavo. Nors ir mėgino įkalbėti Jakobą vienur kitur truputį nusileisti, toliau atkakliai savo programos besilaikančių brolių nepaliko žinotis sau. Jis surado ir spaustuvininką jų rinkiniui – Džordžą Andrėjų Reimerį iš Berlyno.

Pirmasis tomas išėjo 1812 m. prieš Kalėdas, su dedikacija Achimo fon Arnimo žmonos Betinos (Elžbietos) mažajam sūnui Johanesui Fraimundui. Vienoje knyga buvo uždrausta kaip prietarų rinkinys, tačiau kitur, nepaisant tuometinės politinės įtampos, ji sutikta palankiai. Klemensas Brentanas pareiškė, kad

[*] [„Mes neprivalome daugiau kęsti tamstos Grimo, kuris kasdien ateina čia dirbti, tačiau atima mūsų rankraščius.“]

neapdorota medžiaga jam pasirodžiusi netvarkinga ir perdėm nuobodi, kiti skundėsi dėl tam tikrų pasakų nepadorumo. Nors apžvalgų laikraščiuose būta mažai ir šykščių, knyga išsyk patyrė sėkmę ir išgarsėjo. Broliai Grimai netikėtai išleido šedevrą, kuriam brendo visas Vokietijos romantinis judėjimas.

Fon Arnimas su slaptu pasitenkinimu Vilhelmui rašė: „Tu maloningai rinkai medžiagą ir kartais malonėjai deramai pridėti savo ranką, ko, aišku, Jakobas lai nesužino...“ Mat ne visos pasakos buvo užrašytos iš tokių talentingų pateikėjų kaip Nydercvereno pasakotoja. Kai kurios buvo pateiktos nenuosekliai. Nemažai jų buvo perpasakotos draugų ir jau netekusios pasakoms būdingos dvasios. Kitų užfiksuoti tik fragmentai, todėl teko spręsti, kaip juos panaudoti. Tačiau savo taisymus Vilhelmas žymėjosi užrašuose, o ir taisyta jo buvo ne siekiant padailinti, o tik išryškinti esmines pasakojimo vietas, nublankusias dėl prastesnio pateikėjo kaltės. Tokių rūpestingų pataisymų vėlesnėse pasakų laidose pasitaikydavo vis dažniau. Vilhelmo metodą – kitaip, nei romantikų, – įkvėpė išaugęs liaudiškosios kalbėsenos pažinimas. Jis kruopščiai žymėdavosi žmonių labiau mėgiamus žodžius, jų tipiškas pasakojimo manieras ir tuomet, labai atidžiai peržiūrėjęs iš vieno ar kito pateikėjo užrašytų pasakų tekstus, išimdavo iš jų abstraktesnes, iš literatūros perimtas ar bespalves kalbos formas, vietoj jų pritaikydamas iš įvairių pašalių paties surankiotus būdingesnius posakius. Jakobas iš pradžių prieštaravo, bet buvo aišku, kad kantrus jaunesniojo brolio pasišventimas pasakojimams išeidavo tik į naudą, o kadangi Jakobas, šiaip ar taip, vis labiau niko į savo gramatikos studijas[6], tai pamažu Vilhelmui perleido visą atsakomybę. Pirmoji antrojo tomo laida jau didžia dalimi buvo Vilhelmo rūpestis. Vėliau jis visiškai perėmė darbus.

Antrasis tomas pasirodė 1815 metų sausį, broliams sulaukus visapusiškos pagalbos. „Pirmąjį tomą rinkome tik mudu, – rašė Vilhelmas draugui – vieni patys, todėl labai lėtai, šešerius metus. Dabar reikalai juda daug geriau ir sparčiau.“ Antroji laida buvo išleista 1819 m. – patobulinta ir žymiai išplėsta, su Vilhelmo įžanga „Apie liaudies pasakų pobūdį“. 1822 m. pasirodė trečiasis – komentarų tomas, sudarytas iš papildytų jau ankstesniuose tomuose spausdintų pastabų podraug su išsamia lyginamąja istorine studija[7]. 1825 m. broliai išleido penkiasdešimties mėgstamiausių pasakų rinktinę, o 1837 m. – trečiąjį pradinio dvitomio leidimą, dar labiau išplėtotą ir pagerintą. Toliau tobulinami buvo ir 1840, 1843, 1850, 1857 metų leidimai. Visai netrukus pasirodė vertimai į danų, švedų, prancūzų kalbas. Šiandien Grimų pasakas jau skaitome ir olandiškai, angliškai, itališkai, ispaniškai, čekiškai, lenkiškai, rusiškai, bulgariškai, vengriškai, suomiškai, estiškai, hebrajiškai, armėniškai, esperanto kalba[8]. Pasakos, tiesiogiai ar netiesiogiai perimtos iš Grimų rinkinio, vėliau buvo užrašytos iš Afrikos, Meksikos ir Okeanijos vietinių gyventojų.

Pasakojimų tipai

Pirmasis šio darbo vaisius – pasikeitęs pasaulio mokslininkų požiūris į liaudies kūrybą. Po 1812 metų visuotinai pastebimas anksčiau nejprastas nuolankus santykis su pateikėju. Tikslumas, o ne dailumas tampa pagrindiniu reikalavimu, taisymai – neatleistina nuodėme. Be to, per trumpą laiką ženkliai išaugo užrašinėtojų skaičius bei kompetencija. Lauko tyrėjai, apsiginklavę bloknotais ir pieštukais, pasklido po visus pasaulio kraštus. Šiandien lentynose rikiuojasi solidūs tomai iš Šveicarijos, Fryzijos, Olandijos, Danijos, Švedijos, Norvegijos, Islandijos ir Farerų, Anglijos, Škotijos, Velso, Airijos, Prancūzijos, Italijos, Korsikos, Maltos, Portugalijos ir Ispanijos; tautosaka, surinkta iš baskų, kalniečių retoromanų, graikų, rumunų, albanų, slovėnų, serbokroatų, bulgarų, makedonų, čekų, slovakų, serbų, lenkų, didžiarusių, baltarusių ir mažarusių, lietuvių, latvių, suomių, samių ir estų, čeremisų (marių), mordvių, votiakų ir komių zyrių, romų ir vengrų, turkų, Kazanės totorių, čiuvašų ir baškirų, kalmukų, buriatų, vogulų ir ostiakų, jakutų, Sibiro totorių, kaukaziečių, Indijos ir Irano, Tarpupio, Sirijos, Arabijos dykumos, Tibeto, Turkestano, Javos ir Sumatros, Borneo, Sulavesio, Filipinų, Birmos, Siamo, Anamo, Kinijos, Korėjos ir Japonijos, Australijos, Melanezijos, Mikronezijos, Polinezijos, Afrikos žemyno, Pietų, Centrinės ir Šiaurės Amerikos gyventojų. Dar nepublikuoti archyvai kaupiami vietiniuose, nacionaliniuose ir tarptautiniuose institutuose. Kur buvo stygius, dabar toks perteklius, kad kyla klausimas – kaip su tuo tvarkytis, kaip susigaudyti ir ko imtis.

Šiame pasakojimų vandenyne aptinkami įvairių rūšių naratyvai. Daugelyje vadinamosios pirminės medžiagos rinkinių randame *mitus*, kitaip tariant – religines ištarmes, per simbolius apčiuoptą amžinybės žaismę laike. Mitai pasakojami ne pramogai, bet siekiant asmens ar bendruomenės dvasinio gerbūvio. Esama ir *sakmių*[9] (*legends*), t. y. istorijos (ar jos epizodų) ātliepų, tradicijos perteiktų taip, kad įgalintų mitologinį simbolizmą skleistis per žmogiškuosius įvykius ir aplinkybes. Mitai vaĩzdiniais pavidalais reiškia kosmogonines ir ontologines nuojautas. Sakmės tiesiogiai atspindi tam tikros bendruomenės gyvenimą ir aplinką. Kas nors iš religinės mito galios gali būti veiksmingai panaudojama ir sakmėje, tik tokiu atveju tradicijos pasakotojas pri-

valo elgtis atsargiai, kad mito galia neišklystų. Mitai ir sakmės gali smaginti, bet iš esmės – moko.

Pasakos skirtos grynai laisvalaikiui: židinio, žiemos, vaikų pasakos, turkiškos kavinių pasakos, jūreivių istorijos, piligriminių kelionių ir karavanų pasakojimai – nesuskaičiuojamoms naktims ir dienoms praleisti. Seniausi rašytiniai šaltiniai ir pirmapradės gentinės grupės vienodai liudija žmogaus troškimą išgirsti gerą pasakojimą. Ir ko tik nesiimta. Senųjų laikų legendos ir mitai, buvusiai galiai nusilpus tapę abejotini ar jau nebesuprantami (nors vis dar galintys žavėti), suteikė daug medžiagos tam, ką šiandien vadiname tiesiog pasaka apie gyvūnus, stebukline pasaka, herojišku, romantišku nuotykiu. Germanų milžinai ir nykštukai, airių „žmogeliukai“ leprekonai, kaip ir Ártūro romano[10] drakonai, riteriai ir damos, kadaise buvo Žaliõsios salos* ir Europos žemyno dievais ir demonais. Panašiai senųjų arabų dievybės pasirodo kaip džinai islamo pasakų pasaulyje. Į tokios kilmės pasakojimus juos pasakojantys žmonės žvelgia nevienodai rimtai. Įvairūs klausytojai jų klauso taip pat skirtingai: su prietaringa, pagarbia baime, su „tikėjimo laikų“ nostalgija, su ironija ar paprasčiausiai gėrėdamiesi vaizduotės stebuklais ir siužeto vingrybėmis. Bet nepaisant, su kokiu patiklumu jų klausomasi, pasakojimai – dabar jau kaip pasakos – pirmiausia yra sudėti pramogai. Jie perkeisti taip, kad keltų dramatinę įtampą, išlaikytų nežinią ir lūkestį, turėtų pasikartojimus[11] ir atomazgą.

Tam tikromis būdingomis įžanginėmis ir baigiamosiomis formulėmis belaikis, bevietis pasakų kraštas atskiriamas nuo įprasto pasaulio: „kitados“, „gerojo karaliaus Ártūro dienomis“, „prieš tūkstantį metų rytoj“, „seniai seniai, kada Brahmadata buvo Benareso valdovas“ – „ir jie ilgai ir laimingai gyveno“, „viskas“, „čia atbėgo pelaitė ir nutrūko pasakaitė“, „tad ten jie ir liko, laimingi ir patenkinti, o mes gi stovim basi it asilai ir laižomės lūpas“, „lanku išlenkta, pasaka baigta, jei kas nepatiko – pataisyti valia“. Grakšti užbaiga sutinkama Zanzibaro suahilių kalboje: „Jei pasakojimas buvo gražus – grožis mūsų visų, jeigu netikęs – visa kaltė mano, jį porinusio.“[12]

Pasakojimas įprastai perteikiamas proza, tačiau svarbiose vietose dažniausiai įterpiami trumpi rimuoti intarpai:

Veidrodėli, veidrodėli, daugžiny,
Kas yra gražiausia visoje šaly?

Jaunoji sužadėtine, grįžki atgalios,
Tu atsidūrei galvažudžių namuos.

Cit, cit, milžinėliai,
Jūsų aš neužmiršau,
Šio bei to jums atplukdžiau.

Antele, antele,
Čia Grytutė ir Anselis.
Nėra lieptelio nei tiltelio,
*Perkelk mus kitan krantelin.***

Žavingoje prancūzų viduramžių lyrinėje apysakoje „Okasenas ir Nikoletė“ eiliuoti posmai reguliariai kaitaliojasi su proza[13]. Didvyrius pokylių menėse linksminusiose *bardų dainose*, ilguose *epuose*, sudėtuose vėlesniais laikais, ir liaudies *baladėse* pasakojimas visiškai pereina į eiliavimą. Ritmo ir rimo kerai – tai pasakų „kitados“ kerai[14].

„Ir taurė keliavo iš rankų į rankas, ir nešikas pasakė kalenderams: ‚Nagi jūs, o broliai, ar negalėtumėte mums paporinti kokios nors istorijos ar kokio keisto nutikimo?‘“[15] Laisva valanda noriai užpildoma tiek stebukliniu tradicijos fragmentu, tiek įdomiu asmeniniu nuotykiu. Taip ir tikrasis gyvenimas, perteiktas dėmesiui prikaustyti skirtu *anekdotu*[16], įsilieja į didžiąją Pasaką. Anekdotas gali svyruoti nuo tariamai tikroviško ar tik nežymiai perdėto iki akivaizdžiai neįtikėtino. Pastaruoju atveju jis linkęs sumišti su grynais *pramanais*: pasijuokimais, linksmais pasakojimais ar nusidavimais su vaiduokliais. Kita vertus, jis gali sutapti su mitologine tradicijos medžiaga ir taip įgyti sakmės bruožų.

Atskira ir palyginti neseniai išsirutuliojusi kategorija yra *pasakėčia*. Geriausi jos pavyzdžiai – tai Ezopui priskiriami graikiški ir viduramžių rinkiniai, Rytuose – brahmanų, budistų ir džainistų pasakėčios. Pasakėčia yra didaktinė. Ji neapreiškia transcendentinių slėpinių kaip mitas, o sumaniai vaizduoja politinius ar etinius dalykus. Pasakėčios yra sąmojingos ir skirtos ne tikėti, bet suprasti[17].

Vienu *Märchen* terminu vokiečiai vadina ištisą liaudies pasakų spektrą. Taigi broliai Grimai į savo rinkinį įtraukė visų įmanomų rūšių liaudies pasakojimus. Vėlesnių laikų mokslininkai juos tyrė ir klasifikavo pasakas pagal tipus.

Pasakų istorija

Liaudies pasakų struktūra labai panaši visame pasaulyje. Dėl to kilo ilga ir paini mokslinė diskusija.[18] Apskritai šiandien daugiau ar mažiau sutariama, kad visuotinis panašumas ir pasitaikantys atitikimai iki

* [Mitinė, vakaruose lokalizuojama sala škotų mitologijoje.]

** [Pavyzdžiai iš brolių Grimų pasakų; vertimas Adomo Druktenio.]

smulkmenų gali būti siejami su žmonių psichologijos vienove. Tačiau tiesa ir tai, kad visuose žemės rutulio kampeliuose pasakos buvo perduodamos iš lūpų į lūpas ir raštu ne šimtmečiais, o tūkstanmečiais. Todėl kiekvienos vietos tautosaka studijuotina dėl savo ypatingos istorijos. Kiekvienas pasakojimas, tikriau sakant, kiekvienas motyvas turi savitą nuotykių kupiną istoriją.

Europos folklorą broliai Grimai laikė senojo germanų tikėjimo liekanomis: irdami senovės mitai iš pradžių virto herojiškomis legendomis, o galiausiai tapo žavingomis vaikų pasakomis. Bet 1859-aisiais, Vilhelmo mirties metais, sanskritologas Teodoras Benfėjus atskleidė, kad didelė dalis Europos tautosakos atkeliavo per arabų, hebrajų ir lotynų kalbų vertimus tiesiai iš Indijos – iki pat XIII a.[19] Vėlyvõs ir poligenetiškos krikščioniškosios Europos liaudies pasakos raidos įrodymų nuo Benfėjaus laikų susikaupė apsčiai ir išsamių.

XIX a. pab. anglų antropologinės mokyklos mokslininkai (Edvardas Burnetas Teiloras, Endriu Langas, Edvinas Sidnėjus Hartlandas ir kiti) manė, kad iracionalieji pasakų elementai yra kilę iš necivilizuotos liaudies prietaringumo. Totemizmas, kanibalizmas, tabu ir sielos antrininkės jiems rodėsi kur bepažvelgsi. Tačiau šiandien žinome, kad šiuolaikinio europiečio sapnams toks iracionalumas būdingas tiek pat, kiek ir bendruomenei prie Kongo, tad jau nebegalime nukeldinti pasakos į paleolito urvus vien todėl, kad jos herojė išteka už gazelės ar suvalgo savo motiną. Vis dėlto keliuose Grimų rinkinio pasakojimuose gana patikimai gali būti atpažinti tikri pirmykščių tikėjimų pėdsakai, o gal pustuzinyje kitų yra išlikę užuominų apie barbariškąjį Didžiojo tautų kraustymosi periodą[20].

Apie X a. Europoje regimas akivaizdus liaudies tradicijos lūžis. Klajojantys linksmintojai, menestreliai ir juokdariai, iš saulėtų pietų būriais patraukę piligrimų keliais ir prie pilių vartų, nuo Vidužemio jūros atnešė nemažai naujos klasikinės medžiagos[21]. Greta menestrelių veikė ir misionieriai. Ankstyvųjų pasakojimų nuožmaus kario idealai palenkiami naujajam pamaldumui ir sentimentaliai didaktikai: šmeižiama Dorybė nugali, Kantrybė atlyginama, Meilė ištveria viską.

Vis dėlto atrodytų, kad iki XII a. naujovių nebuvo daug, ligi kelią Europon atrado Indijos ir Airijos medžiaga. Tai Kryžiaus žygių laikai ir Ártūro romano iškilimas. Pirmuoju atveju Europa plačiai atsivėrė Rytų civilizacijai, antruoju – atrastas laukinis ir stebuklingas keltiškų pasakų kraštas su užkerėtomis miegančiomis princesėmis, nuotykių kupinuose miškuose stūksančiomis vienišomis pilimis, apšarmojusiuose urvuose ugnimi alsuojančiais drakonais, Merlino magija, Fėja Morgana ir kikenančiomis raganomis, kurias bučinio galia paverčia neregėtomis gražuolėmis. Europos pasakų pasaulis kone viską paveldėjo iš keltiškosios vaizduotės[22].

Neilgai trukus pasirodė hindų „Pančatantra“. Kūrinys iš sanskrito į persų kalbą buvo išverstas VI a., iš persų į arabų – VIII a., o iš arabų į hebrajų – apie XIII a. vidurį. Maždaug 1270 m. Jonas iš Kapujos hebrajiškąją versiją išvertė į lotynų kalbą, o iš šios knyga išsiversta į vokiečių ir italų kalbas. Ispaniškas vertimas buvo atliktas iš arabų kalbos 1251 m. Vėliau anglai išvertė iš italų kalbos. Pavieniai pasakojimai Europoje išpopuliarėjo ir buvo greitai asimiliuoti. „Iš literatūros veikalų, – rašė Benfėjus, – pasakos ėjo į žmones, o iš žmonių transformuotos grįžo į literatūrą, tuomet vėl į žmones ir t. t. Dėl šios sąveikos jos įgijo tautinę bei individualią dvasią – tą tautinį tikrumą (*nationaler Wahrheit*) ir individualų vieningumą (*individueller Einheit*), kuris ne vienai jų suteikė aukštą poetinę vertę.“[23]

Nuostabus metas prasidėjo XIII a. Baigiantis didingiems kryžiaus žygių laikams, aristokratijos potraukis eiliuotai kūrybai sumenko, o pagreitį įgavo gyvybingoji vėlyvųjų viduramžių miestų proza. Pradėjo rastis proziniai tradicinės išminties kompendiumai, pilni visokio plauko anekdotų ir istorijos stebuklų – neaprėpiami, neišmatuojami rinkiniai, dar beveik netyrinėti šių dienų tyrėjų. Platus ir neišsemiamas, kūliais virstantis populiarių linksmų pasakojimų srautas, nelaimingi atsitikimai, legendos apie didvyrius, šventuosius ir nelabuosius, pasakėčios apie gyvūnus, parodijos, farsas, mįslės, dievobaimingos alegorijos ir populiarios baladės akimoju užplūdo rankraščius kartu su visa savo praeitimi. Šis stebėtinas margumynas – vienuolynų ir pilių tematika, sumišusi su bibliniais ir pagoniškųjų Rytų elementais bei gilia ikikrikščioniška praeitimi, įsiveržė į katedrų mūrus, vaipėsi iš vitražų, groteskiškai sukosi ir rangėsi rankraščių raides išmarginusiuose piešiniuose, rodėsi gobelenuose, ant balnų ir ginklų, ant papuošalų dėžučių, veidrodžių ir šukų.[24] Liaudies kūryba Europoje taip suklestėjo pirmą kartą. Vėlyvosios gotikos ženklu pažymėta medžiaga, surankiota iš kairės ir dešinės, nepaisant kilmės, dabar priklausė Europos liaudžiai ir buvo švaistoma į kairę ir į dešinę.

Nemažai šios medžiagos pateko į vėlyvųjų viduramžių, Reformacijos, Renesanso literatūrinius veikalus (Bokačas, Čoseris, Hansas Sachsas, *Les Cent Nouvelles Nouvelles*[25] ir t. t.) ir perkeista grįžo į liaudies tradiciją. Taip vyksta iki pat Trisdešimtmečio karo (1618–1648).

Galų gale Prancūzijoje, Liudviko XIV rūmuose, tapo madinga pasakas ir pasakėčias subtiliai perdirbti. Tai iš dalies įkvėpė naujasis „Pančatantros“ vertimas į prancūzų kalbą, rėmęsis vėlyvesniu persiškuoju variantu, iš dalies – Antuano Galando atliktas arabų pasakų rinkinio

„Tūkstantis ir viena naktis“ vertimas. Noras maloniai praleisti laiką davė gausų naujai perdirbtų, išdailintų kūrinių derlių (La Fontenas, Šarlis Pero, keturiasdešimt vienas *Cabinet des Fées*[26] tomas). Daugelis jų buvo perimti liaudies ir kirto Reiną.

Tad broliams Grimams pradėjus rinkti pasakas, tolimąją ankstyvųjų genčių mitologiją jau buvo užklojęs storas vėlyvesnės medžiagos sluoksnis. Pasakos iš visų keturių pasaulio šalių, nauji kiekvieno visuomenės sluoksnio pramanai ir skirtingi Vakarų istorijos tarpsniai buvo sumišę tarpusavyje. Vis dėlto, kaip jie pastebėjo, savo stiliumi ir pobūdžiu šis bendras paveldas yra homogeniškas. Tačiau nuolatinis perkūrimo procesas – kažkas panašaus į dvasinį metabolizmą – asimiliuodamas pirmines struktūras į gyvąją kultūrą, jas taip suardė, kad tik skrupulingiausios ir profesionaliausios paieškos, analizė ir lyginamasis tyrimas gali atskleisti jų kilmę ir ankstesnį būvį. Broliai Grimai šį turtingą darinį laikė gyva visuma ir siekė ištirti jos praeitį. Šių dienų mokslininkai, tirdami šią visumą, ieško ją sudarančių elementų, o vėliau atseka jų tolimiausias ištakas. Šiuolaikiniai tyrimai mums suteikia kompleksiškesnį kultūros procesų vaizdą, nei buvo įmanoma Grimų laikais.

Todėl leiskime sau atsigręžti į paskiros pasakos – migruojančio elemento, tampančio savos tradicijos nariu ir pritaikomo savitam gyvenimo būdui, problemą. Kokia pasakos istorija? Kas *jai* keliaujant gali nutikti?

Pakeliui iš Rytų į Vakarus išgyvendama istorines revoliucijas ir laiko išbandymus, kirsdama nusistovėjusias kalbų ir tikėjimų ribas – pamėgta čia saracėnų karaliaus, čia smarkaus kario, čia kapucinų vienuolio, čia senosios auklės Mari – pasaka patiria kaleidoskopinius virsmus. Tiriant pirmiausia svarbu nustatyti ir abibūdinti pagrindinį kompleksą, formalų pasakojimo vientisumo principą – tą, be kurio pasakojimo nebūtų. Tuomet, sekant pasakojimo nueitą kelią, stebima, kaip buvo asimiliuojami pakeliui iš krašto į kraštą pasitaikę vietiniai motyvai. Pasakojimas keičiasi kaip chameleonas, taikydamasis prie aplinkybių dažosi įvairiomis spalvomis, gyvuoja ir formuojasi pagal akimirkos reikalavimus. Kaip rašo vienas amerikietis žinovas, „tokia pasaka yra tuo pat metu ir aiški esybė, ir abstrakcija. Esybė konkrečioje formoje, kuria ji užrašoma tam tikru momentu. Abstrakcija, nes niekados nebūna dviejų versijų, kurios visiškai sutaptų, tad pasakos gyvenimas yra nuolatinis kismas“.[27]

Bet kuriam pasakos variantui keliaujant gali įvykti tam tikri būdingi pakitimai: gali būti pamiršta detalė; svetimas bruožas gali prigyti, o atgyvenęs – būti sušiuolaikintas; bendrinis narys (gyvūnas) gali būti apibrėžtas (pelė) arba, atvirkščiai, – tam tikras narys apibendrintas. Gali būti pakeista įvykių seka arba supainioti veikėjai ar veiksmai. Pasakos elementai gali ir kaip nors kitaip paveikti vienas kitą. Asmenys ir objektai gali būti padauginti (ypač tris, penkis ir septynis kartus). Vieną gyvūną gali pakeisti daugelis (polizoizmas). Gyvūnai gali įgauti žmogaus pavidalą (antropomorfizmas) arba atvirkščiai. Jie gali tapti demonais arba atvirkščiai. Pasakotojas gali pasirodyti kaip herojus (egomorfizmas). Be to, pasakojimas gali būti papildytas nauja medžiaga, paprastai iš kitų liaudies pasakų. Papildyta gali būti bet kuri pasakos dalis, bet labiausiai tikėtina pradžios ir pabaigos plėtotė. Kelios pasakos gali būti sujungtos į vieną. Galiausiai, individualaus pasakotojo išradingumas gali lemti tyčinius nukrypimus – į gera ar į bloga[28].

Rimtas liaudies pasakojimų studijas Europoje pradėjo romantikai. Su broliais Grimais šis mokslas sulaukė pilnametystės. 1907 m. suomiams Helsingforse* įkūrus Folkloro bičiulių draugiją[29], pasauliniu mastu pradėtì koordinuoti sistemingi jau gigantiškos disciplinos tyrimai. Šios svarbios draugijos bendradarbių ištobulintas istorinis-geografinis tyrimo metodas[30] įgalina šiuolaikinį mokslininką atsekti nematomą pasakos kelią kone iki jos sumanytojo durų slenksčio – kertant šalių, kalbų, žemynų ribas, net vandenynus, keliaujant aplinkui visą Žemės rutulį. Darbui prireikė penkių žemynų mokslininkų bendradarbiavimo – tarptautinis medžiagos paplitimas reikalavo tarptautinio masto tyrimų. Tačiau prasidėjo tai, kaip tautosakos studijoms įprasta, nuo vietinių tautinės savigarbos įkvėptų entuziastų darbo.

Apie XIX a. vidurį Suomijoje pradėjo bręsti stiprus tautinis judėjimas. Penkis šimtus metų blaškyta tarp Švedijos ir Rusijos, 1809 m. ši maža tauta buvo aneksuota caro Aleksandro I. Nuo XVIII a. pab. oficiali akademinė kalba buvo švedų. Dabar grupė jaunų patriotų pradėjo agituoti susigrąžinti gimtąją dvasią ir gimtąją kalbą.

Elijas Lionrūtas** (1802–1884) – suomių filologiją studijavęs kaimo gydytojas, rinko iš žmonių balades ir pasakas. Jo veikla buvo brolių Grimų darbų šiaurinis atbalsis. Surinkęs daugybę liaudies poezijos tekstų apie legendinius didvyrius Veinemeiną, Ilmariną, Leminkeiną*** ir Kulervą, jis šiuos tekstus tvarkingai sukom-

* [Švediškas Helsinkio pavadinimas. Suomijos sostine miestas tapo 1812 m. – tąmet išleistos ir pirmosios brolių Grimų pasakos.]

** [Nors pavardę *Lönnrot* įprasta transkribuoti Lenrotas, čia vartojame Stasio Skrodenio teiktą tikslią transkripciją. Žr.: Stasys Skrodenis. Elias Lönnrotas ir lietuvių liaudies daina. Iš: *Tautosakos darbai*, XVII (XXIV), 2002, p. 124.]

*** [Vardus *Väinämöinen*, *Ilmarinen* ir *Lemminkäinen* tiksliau reikėtų versti atitinkamai Veiniamioinenas, Ilmarinenas ir Leminkiainenas, o ne įprastais Veinemeinas, Ilmarinas ir Leminkeinas, nors toks vardų trumpinimas verčiant eiliuotą tekstą yra suprantamas. Žr.: Stasys Skrodenis. Kaip „Kalevala“ prabilo lietuviškai. Iš: *Meninio vertimo problemos*. Vilnius: Vaga, 1980, p. 386, 389.]

ponavo ir iš naujo sueiliavo pagal vieningą metrinę schemą. 1835 m. E. Lionrūtas paskelbė kūrinį, kuris nuo tol žinomas kaip suomių liaudies epas „Kalevala“ („Didvyrių kraštas“) [31].

Julijus Krūnas (1835–1888) buvo pirmasis studentas, išdrįsęs universitete pristatyti baigiamąjį darbą suomių kalba. Jis atsidėjo liaudies tradicijos studijoms, ypač E. Lionrūto surinktai „Kalevalos“ medžiagai. J. Krūnas atskleidė, kad daugelis E. Lionrūto epo motyvų yra paplitę ir švedų, rusų, vokiečių, totorių bei kitų tautų baladėse ir liaudies pasakojimuose, tik jie kitaip sukomponuoti. Todėl „Kalevala“ neturėtų būti studijuojama kaip visuma, reikėtų atskirai tirti ją sudariančias dalis. Šis atradimas buvo pirmasis suomių žingsnis istoriniogeografinio tyrimo metodo link.

Vėliau J. Krūnas pamatė, kad ne kiekvienas suomiškas motyvas gali būti sugretinamas su kitų šalių pavyzdžiais. Jo manymu, tik seniausios suomiškos formos turėjo atitikmenų kaimyninėse tradicijose, todėl padarė išvadą, kad tautinio epo medžiaga pasiekė Suomiją iš išorės ir šalies viduje tolydžio kito. Galiausiai J. Krūnas atkreipė dėmesį į tai, kad kiekviena vietinė modifikacija paplitusi tam tikroje geografinėje erdvėje, todėl rūpinosi medžiagos geografinių ir chronologinių duomenų tiksliu fiksavimu užrašuose. Taip jis galėjo stebėti, kaip kinta pasakojimų motyvai, su laiku pasklidę šalyje kaip sakytinė tradicija. „Pirmiausia aš kruopščiai peržiūriu skirtingus variantus ir juos išdėstau pagal chronologiją ir topografiją, – 1884 m. rašė jis vengrų filologui Paliui Hunfalviui, – nes manau, kad tik šitaip galima atskirti pradinius elementus nuo vėlesnių priemaišų.“[32]

J. Krūnas nutarė, kad „Kalevalos“ turinys nėra nei labai senas, nei suomiškos kilmės. Naratyvinius jo elementus atnešė ilgą laiką per Europą sruvusių kultūrinių potvynių bangos. Užgimę rytietiškuose soduose ir derlinguose antikos slėniuose, jie kirto Pietų Europą – daugiausia sakytiniu pavidalu, – tada vėl atsigręžė į rytus, slavų ir totorių kraštus, iš kur pateko pas šiaurės kraštų gyventojus.[33] Kiekvienos šalies žmonės juos perduodavo kaimynams jau įsisavinę, išplėtoję ir naujai interpretavę.

Taigi tiek Suomijoje, tiek ir Vokietijoje prasidėjusios vietinės tradicijos studijos neišvengiamai išaugo iki tarptautinės tradicijų peržiūros. Iš patriotinio įkarščio radęsis mokslas akimirksniu atsivėrė pasaulinio masto bendradarbiavimui. Julijaus Krūno sūnus Karlė Krūnas pritaikė tėvo plėtotą geografinį metodą būtent liaudies pasakų problematikai[34], o 1907 m., bendradarbiaudamas su vokiečių ir skandinavų mokslininkais, jis įkūrė tyrinėtojų draugiją, nuo šiol koordinuojančią ne vieno regiono tyrimus.

Pažvelkime, kaip šie tyrimai buvo tęsiami.

1910 m. Antis Arnė išleido pasakų tipų rodyklę.[35] Kiekvienas tipas buvo suskaidytas į potipius, prie kiekvienos klasifikacinės antraštės buvo pateikti ir pavyzdžiai. Taikant Arnės rodyklę, buvo publikuota serija specialių katalogų, skirtų skirtingoms liaudies tradicijoms: suomių, estų, Suomijos švedų, flamandų, norvegų, lapių (samių), lyvių, rumunų, vengrų, islandų, ispanų, rytprūsių. Kiekvienos iš jų pasakos, atrandamos įvairiuose publikuotuose ir nepublikuotuose archyvuose, buvo suklasifikuotos pagal Arnės rodyklės principus. Taip dar nenusistovėjusiame chaose pamažu ėmė rastis tvarka.

Imtasi ir kitos rūšies darbo – monografijų. Monografija – tai speciali studija, kurios paskirtis – sekti vienos pasakos pėdsakais jai vingiuojant Žemės rutuliu ir laiko koridoriais, tai pradingstant, tai vėl pasirodant.

Techninis pasirengimas šiam darbui nusakomas taip:

1. Bet kuriam liaudies naratyvui (liaudies pasakai, sakmei, legendai, anekdotui) skirtą monografiją besirengiantis rašyti mokslininkas privalo žinoti visas išlikusias šio naratyvo versijas („variantus“), spausdintas ar nespausdintas, nesvarbu, kuria kalba pasirodžiusias.

2. Jis privalo visas šias versijas palyginti – atidžiai, bruožas po bruožo ir nesivadovaudamas jokia išankstine nuostata.

3. Tyrimo metu jis privalo nuolat turėti omenyje kiekvieno iš variantų užfiksavimo laiką ir vietą.[36]

Kiekvienos žinomos pasakos ištakas dažniausiai pavyksta lokalizuoti regione, kuriame yra daugiausiai jos variantų. Taip pat ten, kur pasakos išsaugojusios stabilią struktūrą, o papročiai ir tikėjimai gali padėti paaiškinti jų prasmę. Kuo toliau pasaka nuklysta nuo namų, tuo labiau būna pažeista jos forma.[37]

Suomių folkloro mokyklos tyrimai buvo savo ruožtu paremti ir išplėtoti Vokietijoje. 1898 m. Vilhelmo Grimo sūnus profesorius Hermanas Grimas perdavė dar neskelbtą savo tėvo ir dėdės medžiagą Johanesui Boltei (1858–1937) vildamasis, kad bus parengtas naujas „Vaikų ir namų pasakų“ komentarų leidimas. Komentarai buvo pasirodę kaip priedai prie 1812 ir 1815 m. leistų pasakų, po to atskiru tomu 1822 m. ir galiausiai trečiąsyk 1856 m. Profesorius J. Boltė nuodugniai palygino visus Grimų surinktų pasakų variantus su tuo, kas buvo prieinama to meto archyvuose. Šiam darbui jis pasitelkė ir profesorių Jiržį Polyvką iš Prahos, padėjusį analizuoti slaviškus atitikmenis. Per trisdešimt ketverius metus susidarė penki solidūs tomai.[38] Pradinis Grimų darbas, atvėręs turtingą tautosakos studijų, rinkimo ir interpretavimo amžių, pastaruoju veikalu buvo galutinai įtvirtintas ir šiuolaikiniuose tyrimuose, taigi „Vaikų ir namų

pasakos“ šiandien, kaip ir tą akimirką, kai paliko spaustuvę, yra liaudies kūrybos tyrimų pradžia ir vidurys, bet jokiu būdu ne pabaiga.[39]

Prasmės klausimas

Broliai Grimai, Maksas Miuleris, Endriu Langas ir kiti atkreipė dėmesį į tai, kad liaudies pasakos yra ,,baisios, iracionalios ir nenormalios“, tiek dėl jas sudarančių motyvų, tiek dėl šiuos motyvus jungiančių siužetų. Kadangi pasakos ir jos motyvų kilmė gali skirtis, peršasi du klausimai. Kokia yra motyvų kilmė ir prasmė? Kokia pasakų kilmė ir prasmė?

Motyvai

Daugelis atsitikimų iš linksmų pasakaičių, pasijuokimų, nebūtų, neįtikėtinų istorijų ir anekdotų tėra komiški ir išradingi tikroviškai suregzti pramanai. Jie nesukelia problemų.

O štai ,,baisūs, iracionalūs ir nenormalūs“ nutikimai yra giminiški mitams, ir išties – jie dažnai kyla iš mito. Jie turi būti aiškinami taip, kaip aiškinamas mitas. Tačiau kaip aiškinamas mitas?

Atsakymai įvairuoja priklausomai nuo aiškintojo.

IV a. pr. Kr. graikų rašytojas Euhemeras, pastebėjęs, kad Aleksandras Didysis netrukus po savo mirties legendose jau rodosi kaip pusdievis, iškėlė versiją, kad dievai tėra didūs, po mirties sudievinti mirtingieji. Snoris Stùrlusonas (1179–1241) savo ,,Prozinės Edos“ pratarmėje taip aiškino ir senovės skandinavų pagoniškų dievybių kilmę. Ši teorija, vadinama euhemerizmu, turi šalininkų iki šių dienų.

Makso Miulero laikais tarp filologų indogermanistų* buvo tikima, kad mitai kilę iš jausmingų gamtos apibūdinimų. Saulės gimimo, jos ,,mirtinų bučinių rasai“, kulminacijos, laidos ir panirimo į nakties delnus istorijoje žmogus pusiau sąmoningai ,,perskaitęs“ savo paties gyvenimo tragizmą. Kadangi indoeuropiečių daiktavardžiai yra vyriškos arba moteriškos giminės, apibūdinant objektus buvo linkstama juos personifikuoti. O kalbai evoliucionuojant ilgainiui užsimiršo, ką daiktavardžiai iš pradžių personifikavo, tad šie žodžiai pradėti laikyti asmenvardžiais.[40] Pavyzdžiui, metaforinis Saulės įvardijimas Kefalu (*Κέφαλος*), t. y. (šviesos) Galva, greitai prarado savo reikšmę, ir jis imtas laikyti jaunuoliu. Lygiai taip nykstanti rasa Prokridė (*Πρόκρις*) tapo Kefalo nuotaka, mirtingąja tragiško likimo mergina. Dar vienas žingsnis: vardai gali sumišti su realių istorinių herojų vardais – taip mitas virsta legenda[41].

Miulerio teorija buvo nuosekliausias bandymas paaiškinti personifikavimo mechanizmą. ,,Antropologai“ tiek nesivargino, paprasčiausiai tarę, kad laukiniai ir poetai yra linkę daiktams suteikti sielas ir apskritai personifikuoti.[42] Naivi pirmykščio žmogaus fantazija, jo poetinis jausmas ir liguista, sapnais besikliaujanti vaizduotė esą paveikusi jo pastangas apibūdinti bei paaiškinti aplinkinį pasaulį ir pagimdžiusi fantasmagorišką ,,kontrpasaulį“. Tačiau iš esmės laukiniai siekę atskleisti reiškinių priežastis, o tuomet kerais, malda, auka ar sakraliu aktu juos kontroliuoti. Tad mitologija tesanti klaidinga etiologija, ceremonialas, nevykusi technika. Palengva, ne metodiškai, bet visgi neišvengiamai pažindamas klaidą po klaidos, per nuostabos labirintą žmogus progresavęs iki šiandieninio blaivaus būvio.[43]

Kitas požiūris, veikiau papildęs nei paneigęs pastarąją teoriją, vaizdavo pirmykštį žmogų, apimtą siaubo mirusiųjų akivaizdoje, taigi nuolatos susirūpinusį jų permaldavimu ir išprašymu lauk. Mitas ir ritualas čia šaknijosi juodame mirusiųjų kulto ir mirties baimės podirvyje.[44]

Ketvirtasis požiūris buvo pasiūlytas prancūzų sociologo Emilio Diurkheimo. Jis įrodinėjo, kad stiprus kolektyvinis susijaudinimas (*surexcitation*) klanų, gentiniuose ir tarpgentiniuose susibūrimuose kiekvieno dalyvaujančio grupės nario buvo patiriamas kaip beasmenė, užkrečianti jėga (*mana*); kad manyta, jog ši galia sklinda iš klano ar genties emblemos (*totemo*) ir kad todėl ši emblema išskirta iš visų kitų objektų kaip pripildyta *manos* (sakralu *vs.* profaniška). Šis *totemas*, šis pirmasis kulto objektas užkrečia *mana* visus susijusius objektus ir taip randasi praktikų ir tikėjimų sistema, susijusi su šventybėmis ir jungianti visus tikinčiuosius į vieną dorovinę bendruomenę.[45] Didysis Diurkheimo teorijos įnašas, skiriantis ją nuo visų ankstesnių, buvo tas, kad ji pristatė religiją ne kaip liguistai perdėtą, klaidingą hipotezę ar iš nežinojimo kylančią baimę, bet kaip jutimiškai patirtą tiesą – individo ryšio su grupe tiesą.

Diurkheimo pripažinimas, kad mitinio vaizdyno šaknyse glūdi savotiška tiesa, yra paremiamas, pratęsiamas ir pagilinamas psichoanalitikų paliudijimų, kad sapnai yra pasąmonėje nusėdę troškimai, idealai ir baimės, o sapno vaizdiniai panašūs į pasakų ir mitų motyvus, ne tik bendrais bruožais, bet dažnai ir detalėmis. Psichoanalitikai, pasirinkę savo tyrimams simbolius kuriantį, mito motyvus gimdantį psichikos sluoksnį – visų tų universalių temų (,,elementariųjų idėjų“[46]), kurias žmonės įžvelgė gamtos reiškiniuose, kapų šešėliuose, didvyrių gyvenimuose ir bendruomenių emblemose, šaltinį – neabejotinai prisilietė prie daugiaplanės problemos esmės. Jų svarstymų šviesoje teorijos,

* [Taip save vadino indoeuropeistai vokiečiai.]

anksčiau atrodžiusios prieštaringos, tapo lengvai suderinamos. Žmogus, gamta, mirtis, bendruomenė – tai tik sritys, į kurias projektuotos sapnų prasmės. Vadinasi, pirmykščiai mitologiniai motyvai (nesvarbu, kuo racionalizuoti linkusi sąmonė tikėtų) iš tiesų nurodo ne į Saulę, Mėnulį, žvaigždes, ne į vėją ir griaustinį, ne į kapą, ne į didvyrį, ne į grupės galią, bet *per* tai į pačios sielos būvį. Mitologija yra psichologija, per klaidą palaikyta kosmologija, istorija ar biografija.

Kad atsakytume į mūsų klausimą išsamiau, gali ir turi būti žengtas tolesnis žingsnis. Mitas, kaip skelbia psichoanalitikai, *nėra* klaidų sampyna. Mitas yra vaizdinių kalba. Bet kalbõs, kad ja skaitytume, turi būti mokomasi. Pirmiausia ši kalba yra gimtoji sapno kalba. Tačiau, antra – ji ilgais tūkstantmečiais studijuota, aiškinta ir turtinta poetų, pranašų ir aiškiaregių. Dantė, Akvinietis ir Augustinas, al Gazalis ir Mahometas, Zarathuštra, Šankaračarja, Nagardžuna ir Taidzongas buvo ne prasti mokslininkai, klaidingai pranašavę orus, ar neurotikai, pagal sapnus aiškinę žvaigždes, bet mirties ir gyvenimo išminties mokę žmogaus sielos žinovai. Ir mito motyvų tezauras buvo jų žodynas. Jie mąstė apie žmogaus būvį ir kelią, ir iš jų apmąstymų gimė išmintis, iš jos – mokymas. Išraiškingos mito kalbos priemonėmis jie keitė mūsų paveldėtuosius religinius vaizdynus.

Tačiau ne tik aukštesnių, bet ir vadinamųjų primityvių kultūrų žyniai, magai ir regėtojai nesyk aiškino, kad mitas esąs Kelio (navahų, pavyzdžiui, vadinamo Žiedadulkių taku) simbolis. Ir šis Kelias, artimai susijęs su žmogaus dvasiniu vientisumu, suprantamas kaip Visatą jungiančio Didžiojo Kelio dalelė, nes kaip Babilonijoje, taip ir visur kitur mitologinio mokymo pagrindinė mintis visados buvo ta, kad „nekintantys principai ir įvykiai nuolat kartojasi – erdvėje ir laike, dideliu ir mažu mastu.“[47] Asmens Kelias yra mikrokosminis Didžiojo Kelio kartojimas. Šiuo požiūriu išminčių samprotavimai yra ne tik psichologiniai, bet ir metafiziniai. Juos suvokti nėra lengva. Ir vis dėlto šie subtilūs bylojimai veikia religinius pasaulio vaizdynus.

Tad mitai, pasiekiantys mus jau suirę, savo fragmentais išsibarstę ir nusėdę liaudies pasakose, yra išminties, palaikiusios žmonių giminę ilgos kelionės vingiuose, šaltiniai. „Folkloro turinys, – rašo Ananda K. Kumarasvamis, – yra metafizika. Mes negebame to suprasti, visų pirma, dėl savo visiško tamsumo metafizikos ir jos terminijos srityje.“[48]

Trumpai tariant, „baisūs, iracionalūs ir nenormalūs“ pasakos ir mito motyvai kyla iš sapnų ir vizijų telkinio. Sapno lygmenyje tokie vaizdiniai atskleidžia bendrą individualios sapnuojančios sielos būklę, tačiau apvalyti nuo asmeninių iškraipymų ir pateikti poetų, pranašų ir regėtojų, jie žmogui-mikrokosmui tampa dvasiniu pavyzdžiu. Ši vaizdinių kalba išreiškia metafizines, psichologines ir sociologines tiesas. Pirmykštėse, Rytų, archajinėse ir viduramžių visuomenėse jos žodynas buvo apmąstomas ir daugiau ar mažiau suprantamas. Tik Apšvietos amžiuje jis staiga prarado prasmę ir buvo paskelbtas nenormaliu.

Pasakos

Pasaka, kitaip nei mitas, yra pramogos forma. Pasakotojui pasiseka arba nepasiseka, nelygu kaip jis geba pralinksminti. Pasakos motyvai gali būti nuraškyti nuo mito medžio, bet pasakotojo menas niekados nėra grynai mitologinio pobūdžio. Jo kūriniai galiausiai turi būti vertinami ne kaip mokslas, sociologija, psichologija ar metafizika, bet kaip menas, tiksliau sakant – numanomais laikotarpiais numanomuose kraštuose kurtas menas. Turime paklausti: kokiais meistriškumo principais vadovavosi pasakotojai, amžių glūdumoje suteikę šiems pasakojimams formą?

Indų, keltų, arabų ir viduramžių pasakojimo meistrai, kuriems esame skolingi už dailiausias mūsų, europiečių, pasakas, pasakodami siekė per mirtingus dalykus atskleisti nemarių formų spindesį.[49] Kūrinių kokybę lėmė ne natūralistinis, o dvasinis tikslumas, pasakotojų jėgą – pamokantis stebinimas. Mums gali pasirodyti, kad toks menas ir metafizika mažai kuo skiriasi, mat mes išplėtėme termino „metafizinis“ konotacijas, įtraukdami į jį vìsa, kas neišverčiama į pozityvistinį diskursą. Tačiau žmonės ikimoderniais laikais – ar jie būtų gotikiniai, rytietiški, archajiniai, totemistiniai, ar pirmykščiai – transcendentinės energijos veikimą erdvėje ir laike paprastai laikė savaime suprantamu dalyku. Iš kiekvieno menininko, kad ir koks būtų jo menas, reikalauta, kad kūrinys būtų tiek dvasiškai iškalbingas, tiek techniškai tikslus. Todėl pasakotojo funkcija buvo ne bet kaip užpildyti dykas valandas, o pripildyti jas simbolinio peno. O kadangi simbolizavimas žmogui yra būdingas, pasakos žavesys didėjo proporcingai jos simbolinio turinio turtingumui.

Ironiškas laiko paradoksas, kad žaismingas liaudies pasakos – laisvalaikio kūrinio – simbolizmas šiandien mums atrodo tikresnis ir pajėgesnis išlikti nei mito galia ir svoris. Palyginti su simbolinėmis mitinėmis figūromis, kurias visi, išskyrus išmaniausius metafizikus, laikė anaiptol ne simbolinėmis figūromis, bet tikromis dievybėmis, kurių dera šauktis, jas maldyti, mylėti ir jų bijoti, pasakų personažai atrodė gana nerealūs. Jie vertinti visų pirma dėl savo patrauklumo. Taigi, šiuolaikinės dvasios rūgštims dievų karalystes ištirpdžius, pasakos iš esmės liko beveik nepaliestos. Elfai tapo ne tokie tikri, nei buvo anksčiau, bet pasakos savo ruožtu – gyvybingesnės. Galime teigti, jog iš viso praei-

Antroji Grimų „Vaikų ir namų pasakų“ laida. 1819 m. Kaselis. *Andrėjo Bertelio nuotrauka.*

tyje kaupto simbolių lobyno šiandien (mažai tepakitusi veiksmingumu ir funkcija) išliko stebuklų pasaka.

Be to, pasaka gyvuoja ne kaip tiesiog gražus naivaus tikėjimo laikų reliktas. Jos maginiame pasaulyje regimos mūsų psichiką deginančios karštinės: nuolatinės esatys, troškimai, baimės, idealai, nuo seno gyslose kaitusios, kraujyje virusios, pojūčius trikdžiusios galios. Ta pati siela veikia tiek išmonės pasaulyje, tiek realiame žmogaus gyvenime. Taigi jo įvykiai turi būti tam tikru atžvilgiu tame vaizdinių pasaulyje numatyti. Istorija yra *Märchen* vilionė, įveikianti erdvės ir laiko kliūtis. Kad ir kokie žaismingi ir paprasti pasakos archetipai pasirodytų, tai yra mūsų pasaulį sukūrę didvyriai ir piktadariai. Debiutantė, besišukuojanti plaukus prieš veidrodį, motina, svarstanti apie sūnaus ateitį, juodadarbis kasyklose, prekybinis laivas, pilnas krovinių, ambasadorius su portfeliu, kovotojas karo lauke – visi stengiasi, kad nenuginčijami veiklios fantazijos reikalavimai, pastovūs stebuklų pasakos modeliai įsikūnytų ir taptų gyvenimu.

Taip pat matome, kad tuose veikiau regėtojiško nei aprašomojo pobūdžio šiandienos šedevruose vėl išnyra iš vaikiškos pasakos seniai pažįstamos, tik jau subrendusios formos. Kol frezeriai ir miuleriai nėrėsi iš kailio, norėdami išgalvoti kokį nors racionalų paaiškinimą iracionaliems pasakų išminties modeliams, Vagneris kūrė „Nibelungų žiedą“, Strindbergas ir Ibsenas rašė simbolistines pjeses, Nyčė – „Zaratustrą“, Melvilis – „Mobį Diką“. Gėtė buvo seniai užbaigęs „Faustą“, Spenseris – „Fėjų karalienę“. Šiandien Džeimso Džoiso, Franco Kafkos, Tomo Mano ir daugelio kitų autorių romanai, taip pat įvairių laikų poemos mums byloja, kad žmogaus vaizduotės ugnis ir kūrybinis genijus vis dar pajėgūs suviršikinti ir įsisavinti pirmines patirtis. Šiuose kūriniuose, kaip ir praeities pasakojimų pasaulyje, kurį anie tęsia ir iš esmės dubliuoja, simbolių denotacija yra žmogaus likimas, dėl visų savo žmogėdriškų baisybių atpažįstamas kaip nuostabi, laukinė, „baisi, iracionali ir nenormali“, tuštumas užpildanti stebuklų pasaka. Tokios pasakos mūsų dvasia šaukėsi, tokią pasaką mes patiriame.

Nepaisant kintančių literatūros istorijos madų, liaudies pasaka išliko. Šis mažasis šedevras, pasakotas ir atpasakotas, čia pametęs detalę, čia įgijęs naują herojų, pamažu prarasdamas kontūrus, bet atsitiktinai vėl kokio liaudies pasakotojo perkurtas, į gyvąją dabartį

sugrąžina iš viduramžių romanų kūrėjų, disciplinuotų keltų poetų, profesionalių islamo pasakorių ir rafinuotų, išradingų, puikių hinduistinės ir budistinės Indijos pasakėtininkų paveldėtus ilgamečius pasakojimo įgūdžius. Mūsų skaitoma pasakaitė turi kažką savin įėmusi iš Somadevos, Šachrazados, Taliesino ir Bokačo, išgirsime ir Nydercvereno pasakotojos akcentą. Jei kada ir buvo meno sritis, kurioje darbavosi visa žmonija – užgrūdinta žemės ir pakylėta dangaus sferų muzikos – tai praamžis pasakos menas.

Liaudies pasaka yra vaizdijančios sielos kalbos pradžiamokslis.

Versta iš: Joseph Campbell. The Fairy Tale. Iš: *The Flight of the Wild Gander: Explorations in the Mythological Dimension (Selected Essays 1944–1968)*. Novato, California: New World Library, 2002, p. 1–25, 197–200.

Iš anglų kalbos vertė Ignas ŠLAJUS

VARDYNAS:

Andersonas, Volteris = Walter Anderson
Arnė, Antis = Antti Aarne
Arnimas, Liudvigas Achimas, fon = Ludwig Achim von Arnim
Bastijanas, Adolfas = Adolf Bastian
Benfėjus, Teodoras = Theodor Benfey
Boasas, Francas = Franz Boas
Bokačas, Džovanis = Giovanni Boccaccio
Boltė, Johanesas = Johannes Bolte
Bonapartas, Džeromas = Jérôme Bonaparte
Bopas, Francas = Franz Bopp
Brentanas, Klemensas = Clemens Brentano
Burtonas, Ričardas Fransis = Richard Francis Burton
Cacharijė, Teodoras = Theodor Zachariae
Čoseris, Džofris = Geoffrey Chaucer
Diurkheimas, Emilis = Émile Durkheim
Džoisas, Džeimsas = James Joyce
Džounsas, Viljamas = William Jones
Fontenas, Žanas, de La = Jean de La Fontaine
Fraimundas, Johanesas = Johannes Freimund
Galandas, Antuanas = Antoine Galland
Gazalis, al = al-Ghazali
Gėtė, Johanas Volfgangas = Johann Wolfgang Goethe
Grim, Lotė = Lotte Grimm
Grimas, Hermanas = Hermann Grimm
Grimas, Jakobas = Jacob Grimm
Grimas, Vilhelmas = Wilhelm Grimm
Hartlandas, Edvinas Sidnėjus = Edwin Sidney Hartland
Hasenflugas, Liudvigas = Ludwig Hassenpflug
Hekstauzenai, fon = von Haxthausens
Hercas, Viljamas = William Herz
Holidėjus, Viljamas H. = William H. Halliday
Hunfalvis, Palis = Pál Hunfalvy
Ibsenas, Henrikas Johanas = Henrik Johan Ibsen
Jungas, Karlas Gustavas = Carl Gustav Jung
Kafka, Francas = Franz Kafka
Kempbelas Džozefas = Joseph Campbell
Kolmačevskis, Leonardas = Леонард Колмачевский
Koskenas, Emanuelis = Emmanuel Cosquin
Kroicvaldas, Frydrichas = Friedrich Kreutzwald
Krūnas, Julijus = Julius Krohn
Krūnas, Karlė Leopoldas = Kaarle Leopold Krohn
Kumarasvamis, Ananda K. = Ananda K. Coomaraswamy
Kunas, Ernstas = Ernst Kuhn
Langas, Endriu = Andrew Lang
Langlė, Liuisas Metju = Louis-Mathieu Langlès
Lionrūtas, Elijas = Elias Lönnrot
Majeris, Čarlzas Džozefas, de = Charles Joseph de Mayer
Makensenas, Lucas = Lutz Mackensen
Manas, Tomas = Thomas Mann
Melvilis, Hermanas = Herman Melville
Miuleris, Frydrichas Maksas = Friedrich Max Müller
Muzėjus, Johanas = Johann Musäus
Niemis, Aukustis Robertas = Aukusti Robert Niemi
Nyčė, Frydrichas = Friedrich Nietzsche
Olrikas, Akselis = Axel Olrik
Pari, Gastonas = Gaston Paris
Pero, Šarlis = Charles Perrault
Polyvka, Jiržis = Jiří Polívka
Raskas, Rasmusas = Rasmus Rask
Reimeris, Džordžas Andrėjus = Georg Andreas Reimer
Ropaitė, Liudviga = Ludwiga von Ropp
Sachsas, Hansas = Hans Sachs
Salis, Antuanas, de la = Antoine de la Sale
Savinji, Frydrichas Karlas, fon = Friedrich Karl von Savigny
Skotas, Valteris (Volteris) = Walter Scott
Spenseris, Edmundas = Edmund Spenser
Strindbergas, Augustas = August Strindberg
Stùrlusonas, Snoris = Snorri Sturluson
Šileris, Frydrichas = Friedrich, Schiller
Teiloras, Edvardas Burnetas = Edward Burnett Tylor
Tompsonas, Stitas = Stith Thompson
Uteris, Hansas Jorgas = Hans-Jörg Uther
Vadsvortas Longfelou, Henris = Henry Wadsworth Longfellow
Vagneris, Ričardas = Richard Wagner
Vaild, Dorotėja (Dorčen) = Dorothea (Dortchen) Wild
Vinkleris, Hjūgas = Hugo Winckler
Vylandas, Kristofas = Cristoph Wieland
Vyman, Katerina = Katherina Viehmann
Vordsvortas, Viljamas = William Wordsworth

NUORODOS IR PAAIŠKINIMAI

1. Johannes Bolte & Georg Polívka. *Anmerkungen zu den Kinder- und Hausmärchen der Brüder Grimm*, IV. Leipzig: Dieterich'sche Verlagsbuchhandlung, 1930, S. 443–444. Šiai Nydercvereno pasakotojai turime būti dėkingi už devyniolika puikių Grimų rinkinio pasakų. Praėjus maždaug ketveriems metams nuo pažinties su broliais, ji staiga įpuolė į skurdą, pasiligojo ir po keleto mėnesių mirė.
2. [Tokių pateikėjų iš šalies kaip Katerina Vyman, panašu, nebuvo itin daug, nes broliai Grimai „nevaikščiojo po šalį rinkdami folklorą, kaip teigiama kai kuriuose šaltiniuose. Iš tiesų jiems talkino daugiau nei penkiasdešimt pateikėjų, kurie daugiausia buvo kilę iš išsilavinusių visuomenės sluoksnių." Žr.: Guoda Rudnickaitė. Brolių Grimmų gyvenimas ir veikla iš arčiau. Iš: *Rubinaitis*, 2012, Nr. 4 (64). Prieiga per internetą: *http://rubinaitis.lnb.lt/index.php?-384692047*. Čia ir visur kitur pastabos laužtiniuose skliaustuose vertėjo.]
3. Vaildų buvo šešios dukterys ir vienas sūnus, Grimų – penki sūnūs ir viena dukra. Liudvigas Hasenflugas vėliau vedė Lotę Grim. Hekstauzenų buvo aštuoni sūnūs ir šešios dukterys. Jie talkino jau po pirmosios pirmojo tomo laidos, vėlesniuose leidimuose kai kurios jų pateiktos pasakos pakeitė ankstesniuosius variantus (plg. Bolte & Polívka, *min. veik.*, IV, S. 437 tt.).
4. [Vakarų Europoje liaudies knygomis (vok. *Volksbücher*) vadinami spausdintų liaudiškos kilmės pasakojimų rinkiniai, ėmę rastis XVI a. Vokietijoje kaip viduramžių miesto kultūros produktas (atitinkamai „suburžuazintas"). Tas pat kiek vėliau savaip plito ir Rusijoje. Iš liaudies pasakų perdirbta liaudies knyga ilgainiui gali grįžti į tautosaką, būti vėl atpasakota kaip pasaka, tačiau tiek šiuodu žanrus tapatinti, tiek juos studijuoti skyriumi būtų metodologinė klaida. Žr.: В. Я. Пропп. Народная книга. Iš: *Русская сказка*. М.: Лабиринт, 2000, с. 43–44.]
5. Richard Cleasby. *An Icelandic-English Dictionary*. Oxford: Clarendon Press, 1874, p. lxix.
6. [Reikia nepamiršti, jog panašiu metu gimė ir lyginamoji kalbotyra, pirmiausia siejama su XVIII a. pab. Indijoje išsakytomis sero Viljamo Džounso įžvalgomis. Europoje šis mokslas prasideda nuo dano Rasmuso Rasko (1814 m.) ir vokiečio Franco Bopo (1816 m.) veikalų. Jakobas Grimas iš pradžių kalba domėjosi mėgėjiškai, praėjusių amžių „metodus" taikė ir etimologijai, tačiau po pagrįstos kritikos ir paskatintas R. Rasko darbų ėmėsi rimtesnių kalbos studijų. Jo susistemintos Rasko įžvalgos apie priebalsių kaitą vėliau kalbotyroje pramintos Grimo dėsniu. Įdomu, jog Jakobo požiūris į kalbą, išsakytas Rasko islandų kalbos gramatikos recenzijoje (1812 m.), atitinka brolių nuostatą pasakų atžvilgiu: „Kiekviena individualybė, net ir kalbų pasaulyje, turi būti gerbiama kaip šventa. Derėtų, kad net ir mažiausias, labiausiai paniekintas dialektas būtų paliktas sau pačiam ir savo prigimčiai, ir jokiu būdu neturėtų kęsti prievartos, nes jame slypi tam tikrų pranašumų, kurių nėra didžiausioje ir labiausiai vertinamoje kalboje." Kaip ir kiti to meto kalbotyrininkai, Jakobas domėjosi lietuvių kalba: palankiai vertino Liudviko Rėzos lituanistinius darbus, recenzavo jo skelbtas lietuvių liaudies dainas, gyrė „puikaus poeto" Kristijono Donelaičio kūrybą. Žr.: Algirdas Sabaliauskas. *Lietuvių kalbos tyrinėjimo istorija iki 1940 m.* Vilnius: Mokslas, 1979, p. 50–51; Albinas Jovaišas. *Liudvikas Rėza*. Vilnius: Vaga, 1969, p. 45.]
7. Šis tomas paskutiniam 1856 m. leidimui buvo peržiūrėtas, o vėliau visiškai atnaujintas ir išaugęs į penkis storus tomus, redaguotus profesoriaus Johaneso Boltės ir Jiržio Polyvkos.
8. [Šiandien brolių Grimų pasakos išverstos į daugiau kaip 160 pasaulio kalbų, t. y. sava kalba skaitomos kone kiekvienoje šalyje. Lietuvoje atskira knygele pasakos pasirodė dar 1908 m., išverstos Liudvigos Ropaitės (Senelės slapyvardžiu). 1938 m. nemažai brolių Grimų pasakų į lietuvių kalbą išvertė žymusis kalbininkas Juozas Balčikonis, su jo verstomis pasakomis užaugo ištisa lietuvių karta. Pirmas *pilnas* naujai išverstų pasakų leidimas pasirodė palyginti neseniai: Broliai Grimai. *Vaikų ir namų pasakos*, I–IV. Iš vokiečių kalbos vertė Adomas Druktenis. Vilnius: Alma littera, 1999–2000 (2-asis leidimas: 2005). Vertėjas prie šių pasakų plūkėsi apie dešimt metų, važinėjo į brolių Grimų muziejų Kaselyje, spaudoje teigė: „Geriausius metus paaukojau Grimams."]
9. Vokiečių kritikoje terminai *Sage* ir *Legende* dažniausiai skiriami. *Sage* vadinamas bet koks smulkus vietinis pasakojimas, susijęs su konkrečia kalva ar giraite, vandens telkiniu ar upe. Žmonių, įsigyvenusių į dvasių ir atminties persmelktą kraštovaizdį, *Sage* suvokiama kaip faktas. *Sage* gali būti išrutuliojama į *Kunstsage* (literatūrinę sagą). *Legende* žymi religinį pasakojimą, susietą su kokia nors konkrečia šventove ar relikvija. Tai vėlyvesnė ir sudėtingesnė forma nei *Sage*. Grimų rinkinyje „Vaikų legendų" motyvai sukasi aplink krikščioniškojo tikėjimo elementus. Tačiau terminą „legenda" šiame tekste vartojame platesne reikšme, kaip apimantį ir *Sage*, ir *Legende*, taip pat kronikinę, epinę medžiagą. [Terminas *Sage* čia atitinka net ir etimologiškai giminišką lietuvių mitologinę *sakmę*. Turėdami omenyje, kad *sakmės* gali būti sąlygiškai skiriamos į etiologines ir mitologines sakmes, padavimus (arba istorines sakmes), *legendas* (arba religines, legendines sakmes) ir pasakojimus (arba atsiminimų pobūdžio sakmes), tai, ką Kempbelas straipsnyje apibendrintai įvardija *legendomis*, lietuviškai verčiame būtent bendruoju terminu *sakmė*. Žr.: Norbertas Vėlius. *Mitinės lietuvių sakmių būtybės: laimės, laumės, aitvarai, kaukai, raganos, burtininkai, vilktakiai*. Vilnius: Vaga, 1977, p. 17.]
10. [Árthūro romanas (pranc. *cycle arthurien*, ang. *Arthurian romance*, vok. *Arturdichtung*) – „vėlyvaisiais viduramžiais (XII–XIV a.) paplitę pasakojimai (daugiausia eiliuoti) apie Bretanės karaliaus Árthūro ir jo bendražygių riterių nuotykius. Išsirutuliojo iš herojinio liaudies epo ir keltų legendų." Žr.: *Literatūros terminų žodynas*. I sąsiuvinis: *Romanas*. Vilnius: Baltos lankos, 1995, p. 2–3.]
11. Senajame Pasaulyje (Afrikoje, Eurazijoje) pakartojimų dažniausiai būna trys, senieji Amerikos gyventojai kartoja keturis kartus.
12. Bolte & Polívka, *min. veik.*, IV, S. 34. [Brolių Grimų pasakos, beje, jau išverstos ir į suahilių kalbą.]
13. [41 apysakos dalis net ir vadinama vienąsyk „Čia sekama, šnekama ir porinama", o kitąsyk „Čia dainuojama", ir taip pakaitomis ištisai. Žr.: *Okasenas ir Nikoletė*. Iš senosios prancūzų kalbos vertė Valdas Petrauskas. Iš: *Viduramžių riterių romanai*. Vilnius: Vaga, 1980, p. 121–158.]
14. Literatūrinė pasaka gali būti perteikta tiek eilėmis, tiek proza. XVIII a. Vokietijoje Johanas Muzėjus (1735–1787) rašė proza, Kristofas Vylandas (1735–1813) – eiliuotai. Milžiniškas hindų rinkinys *Kathāsaritsāgara* („Pasakų srautų vandenynas") (apie 1063–1081 m.) užrašytas eilėmis, arabų „Tūkstantis ir viena naktis" (XI–XV a.) – proza. [Dera paminėti verčiant praleistą trumpą pastraipą apie arabiškų pasakų prozos ir rimo kaitą ištisiniame tekste. Pastraipą tesudaro kelios citatos, vieną kurių, norėdami parodyti galimo vertimo bergždumą, čia išskleisime. Pavyzdys iš „Tūkstančio ir vienos nakties" (straipsnyje nenurodoma): *Thereupon sat a lady bright of blee, with brow beaming brilliantly, the dream of philosophy, whose eyes were fraught with Babel's gramarye and her eyebrows were arched for archery*. Cituojamas klasikinis Ričardo Fransio Burtono (1821–1890) vertimas iš arabų kalbos. Į lietuvių kalbą šios pasakos verstos iš rusų kalbos, tad nors ir turime net du publikuotus šio sakinio vertimus, rimo juose nėra nė kvapo. O štai kaip mums rūpima vieta skamba rusiškai, iš arabų kalbos išversta Michailo Saljė (1899–1961): *Из-за него показалась молодая женщина сияющей внешности и приятного вида, с дивными чертами и луноликая, с глазами чарующими, осененными изогнутым луком бровей.* Tokio pabrėžiamo rimo, kaip angliškajame pavyzdyje, čia nėra. Tačiau yra žinoma, kad tiek Burtonas, tiek Saljė pasakas vertė iš vadinamojo Kalkutos II tekstų korpuso, taigi abudu vertė *tą patį* tekstą. Saljė yra prisipažinęs, jog padoriai tokias vietas išversti sunku, bemaž neįmanoma. Burtonas, panašu, išsisuko papras-

čiau – šią vietą savo vertime tiesiog surimavo savaip, dar ir nuo savęs pridėdamas. Tačiau Kempbelas mums „arabų nepučia“, nes dažniausiai arabiškai teskambantys rimuotos prozos intarpai arabų pasakose nėra pramanas ir netgi turi savo terminą – *saj'*.]

15. [*Tūkstantis ir viena naktis,* 1–19 naktis. Iš rusų kalbos vertė Česlovas Navakauskas. Vilnius: Lukas, 1993, p. 69.]
16. [Nors šiandien žodį „anekdotas“ įprasta suvokti siaura prasme, jo apibrėžimas yra gan platus: tai trumpas, žaismingas pasakojimas apie juokingą, įdomų atsitikimą su sąmojinga, netikėta pabaiga. Galima prisiminti ir žodžio pirminę reikšmę: gr. *ἀν-έκ-δοτον* yra tai, kas nepaskelbta (viešumoje), pagal etimologiją – „ne-iš-duota“.]
17. Kai kurios džatakos, t. y. pasakojimai apie ankstesnius Budos gyvenimus, yra pasakėčios, laikytinos mažomis legendomis. Budistų ir džainistų pasakėčios teikia religinį žinojimą, Ezopas ir brahmaniškoji „Pančatantra“ moko gyvenimiškos išminties.
18. Žr.: Ruth Benedict. Folklore. Iš: *The Encyclopaedia of the Social Sciences*, VI, New York: The Macmillan Company, 1931, p. 288–293. Taip pat žr. prof. Viljamo H. Holidėjaus straipsnį tokia pat antrašte „Britanikos enciklopedijoje“ (*The Encyclopaedia Britannica*). Detalesnį įvertinimą su išsamia bibliografija žr.: Bolte & Polívka, *min. veik.*, V, S. 239–264.
19. Theodor Benfey. *Pantschatantra: Fünf Bücher indischer Fabeln, Märchen und Erzählungen*, I–II. *Aus dem Sanskrit übersetzt mit Einleitung und Anmerkungen*. Leipzig: F. A. Brodhaus, 1859. [Benfėjaus nuomone, „indiškų pasakų išplitimas prasidėjęs X amžiuje, kai islamiškos tautos susipažinusios su Indija, ir indų pasakojimų rinkiniai, per persų ir arabų vertimus, pasklidę po arabų valstybes Azijoje, Afrikoje ir Europoje. Indų pasakos pasiekusios Europą apie XII amžiaus vidurį dviem keliais: per Bizantiją rytuose ir per Šiaurės Afriką–Ispaniją bei Siciliją vakaruose, pastaruoju atveju – maurų dėka. Į Šiaurės ir Rytų Europą indiškos pasakos patekusios ir kitu keliu, per Šiaurės Aziją. Čia prisidėjęs ir apie 200 metų trukęs mongolų viešpatavimas slaviškuose Rytų Europos kraštuose.“ Žr.: Jonas Balys. *Raštai*, III. Vilnius: LLTI, 2002, p. 236.]
20. Grimų rinkinyje randamos maginės formulės, išduodančios ankstyvojo germanų poetinio stiliaus bruožus: *Rapúnzel, Rapúnzel, / Lass dein Haár herúnter*; *Éntchen, Éntchen, / Da steht Grétel und Háensel / Kein Stég und keíne Brúecke / Nimm úns auf deínem weíssen Rúecken*. [Lietuviškas vertimas: „Sultene, Sultene, / Nuleisk man kaselę“; „Antele, antele, / Čia Grytutė ir Anselis. / Nėra lieptelio nei tiltelio, / Perkelk mus kitan krantelin.“]
21. Kaip paveikė helenistinė ir romėniška medžiaga germanų gentines mitologijas ankstesniaisiais amžiais, prieš ir po Romos žlugimo, lieka neaišku. Neabejotina, kad nemaža dalis Baldro ir Vodeno vaizdyno nėra „senovės arijų“. (Plg. Franz Rolf Schröder. *Germanentum und Hellenismus*. Heidelberg: Carl Winter's Universitätsbuchhandlung, 1924; *Altgermanische Kulturprobleme*. Berlin & Leipzig: Walter de Gruyter & Co., 1929.)
22. Zygfrydo jaunystė, Brunhildos miegas, kalavijas medyje, lūžęs kalavijas yra iš keltų tradicijos perimti motyvai. Islandų sagos ir Edos buvo stipriai paveiktos Airijos bardų.
23. Theodor Benfey, *min. veik.*, I, S. xxvi. Dėl iškraipyto Rytų pasakojimo Buda buvo viduramžių bažnyčios kanonizuotas kaip šventieji Barlamas ir Josafatas (šventė – lapkričio 27 d.). Sekant XIX a. folkloristų darbais, šie vardai iš kalendoriaus išbraukti. [*Josafatas* – nuostabus rikto pavyzdys. Lotynų kalba persirašytas kaip *Iosaphat*, graikiškai – *Ioasaph*, perimtas iš gruzinų *Iodasaph* jau pametus vieną raidę. Gruzinų *Iodasaph* radosi iš VIII a. arabų tekstų *Yudasaf* / *Budhasaf*, šieji savo ruožtu iš VI–VII a. persiškų tekstų *Bodisav*, kuris yra ne kas kita kaip iš sanskrito verstas *bodhisattva*! Žr.: Algimantas Bučys. *Seniausiosios lietuvių literatūros istorija ir chrestomatija*. Vilnius: Versus aureus, 2012, p. 399.]
24. Friedrich von der Leyen. *Das Märchen*. 3. vermehrte Auflage. Leipzig: Quelle & Meyer, 1925, S. 147–148.
25. [„Šimtas naujų novelių“ (*Les Cent Nouvelles Nouvelles*) – XV a. vidurio ne itin švankaus turinio pasakojimų rinkinys, priskiriamas prancūzų dvariškiui ir rašytojui Antuanui de la Saliui. Kiek ironiškai skelbiama, kad rinkinys esąs „šlovingas ir pamokomas veikalas“, kurio pasakojimai „labai malonūs geroje kompanijoje papasakoti“. Žr.: Johan Huizinga. *Viduramžių ruduo: studija apie keturiolikto ir penkiolikto šimtmečio gyvenseną ir mąstyseną Pranzūzijoje ir Nyderlanduose*. Iš nyderlandų kalbos vertė Antanas Gailius, Vilnius: Amžius, 1996, p. 134.]
26. [Pažodžiui „Fėjų kabinetas“ (*Cabinet des Fées*), tačiau pranc. *cabinet* reiktų suprasti kaip privačią, intymią patalpą (plg. daug „fėjiškiau“ skambantį tos pačios šaknies ang. *cabin* „trobelė“). Šis milžiniškas keturiasdešimt vieno tomo rinkinys buvo surinktas ir išleistas vos per ketverius metus (1785–1789 m.) Amsterdame Čarlzo Džozefo de Majerio.]
27. Archer Taylor. *The Black Ox: A Study in the History of a Folk-tale* (*FF Communications 70*). Helsinki, 1927, p. 4.
28. Sutrumpinta iš: Antti Aarne. *Leitfaden der vergleichenden Märchenforschung* (*FF Communications 13*). Helsinki, 1913, S. 23–29. Dėl pirminio Karlės Krūno pateikto sąrašo (Kaarle Krohn. *Mann und Fuchs*. Helsingfors, 1891, S. 8–9) taip pat žr.: Archer Taylor, *min. veik.*, p. 9.
29. [Folkloro bičiulių draugija (*Folklore Fellows*, arba *FF*) veikia iki šių dienų, o 1910 m. pradėtą leisti seriją *FF Communications* jau sudaro per 300 leidinių. Nuo 1991 m. šios tarptautinės folkloristų draugijos tikroji narė yra ir žymi mūsų pasakų žinovė Bronislava Kerbelytė, asocijuotosiomis narėmis vėliau tapo tyrinėtojos Lina Būgienė ir Jūratė Šlekonytė. Draugijos internetinis puslapis: *www.folklorefellows.fi*.]
30. Metodas buvo ištobulintas suomių mokyklos, bet nepriklausomai ją rutuliojo mokslininkai keliose šalyse. Pavyzdžiui, Amerikoje – Francas Boasas, Danijoje – Akselis Olrikas, Prancūzijoje – Gastonas Pari ir Emanuelis Koskenas, Vokietijoje – Johanesas Boltė, Viljamas Hercas, Ernstas Kunas ir Teodoras Cacharijė, Rusijoje – Leonardas Kolmačevskis.
31. Antrasis patobulintas ir praplėstas leidimas pasirodė 1849 m. Išverstas į vokiečių kalbą (1852 m.) į akis pakliuvo Henriui Vadsvortui Longfelou ir įkvėpė šį pabandyti ką nors panašaus su Amerikos indėnais. Rezultatas – „Hiavatos giesmė“. [O visą „Kalevalą“ į lietuvių kalbą pirmasis išvertė ir 1922 m. išleido kunigas Adolfas Sabaliauskas (Žalia Rūta), talkinamas bičiulio suomių folkloristo Aukusčio R. Niemio („lietuviškai mokėjusio geriau, nei A. Sabaliauskas suomiškai“). Lygiai po 50 metų (1972 m.) pasirodė antrasis – Justino Marcinkevičiaus vertimas, vėliau vertėjo peržiūrėtas ir patobulintas antrajam leidimui 1986 m. Daugiau žr.: Justinas Marcinkevičius. Apie „*Kalevalą*“ ir jos vertimą. Iš: *Tautosakos darbai*, XVII (XXIV), 2002, p. 26–29. Derėtų patikslinti ir tekste minimą anglų kalboje paplitusį „Kalevalos“ pavadinimo vertimą „Didvyrių kraštu“. „Kalevala“ (pavadinimas, panašu, nukaldintas paties Lionrūto) iš tiesų reiškia „Kalevo(s) kraštas“ (su postfiksu *–la* sudaromi vietovardžiai). Legendinis didvyris Kaleva(s) ir jo milžinai (tiesa, jau vien dėl to did-vyriai) sūnūs žinomi ne tik suomių, karelų, bet ir estų mitologijoje. Plg. su tuo pačiu Lionrūtu susirašinėjusio estų rašytojo Frydricho Kroicvaldo surinktą, atkurtą ir vos keleriais metais vėliau išleistą estų liaudies epą „Kalevo sūnus“ (*Kalevipoeg*), beje, to paties J. Marcinkevičiaus į lietuvių kalbą išverstą 1963 m.]
32. Kaarle Krohn. *Die folkloristische Arbeitsmethode*. Oslo: Instituttet for Sammenlignende Kulturforskning, 1926, S. 13–14.
33. *Ten pat.*, S. 13.
34. Plg.: Kaarle Krohn. *Bär (Wolf) und Fuchs*. Helsingfors, 1888; taip pat *Mann und Fuchs*. Helsingfors, 1891. [Daugiau apie Karlę Krūną žr. jo 150-osioms gimimo metinėms skirtame Jūratės Šlekonytės straipsnyje: Prie istorinio-geografinio metodo ištakų. Iš: *Tautosakos darbai*, XLVI, 2013, p. 170–174.]

35. Antti Aarne. *Verzeichnis der Märchentypen* (*FF Communications* 3). Helsinki, 1910. Šis darbas 1928 m. buvo išverstas, perredaguotas, atnaujintas ir išplėtotas žymaus amerikiečių folkloristo Stito Tompsono (Stith Thompson. *The Types of the Folktale: A Classification and Bibliography*. Antti Aarne's *Verzeichnis der Märchentypen* translated and enlarged (*FF Communications 74*). Helsinki, 1928; antroji revizija: *FF Communications 184*. Helsinki, 1961) ir 1929 m. ruso Nikolajaus Andrejevo (Н. П. Андреев. *Указатель сказочных сюжетов по системе Аарне*. Ленинград, 1929). Kitas, netgi svarbesnis prof. S. Tompsono darbas – monumentaliu šešiatomiu išleista gigantiška motyvų rodyklė: Stith Thompson. *Motif-Index of Folk-Literature: A Classification of Narrative Elements in Folktales, Ballads, Myths, Fables, Mediaeval Romances, Exempla, Fabliaux, Jest-Books and Local Legends*. Revised and enlarged edition, I–VI. Bloomington: Indiana University Press / Copenhagen: Rosenkilde & Bagger, 1955–1958. (1-asis leidimas: 1922–1936). [Apie kokias S. Tompsono revizijas kalbama, puikiai matyti ir iš pirmo žvilgsnio: pirminis Ančio Arnės darbas buvo 76 puslapių apimties. Pirmoji Stito Tompsono revizija – 279 p., antroji – 588 p. Nuo Tompsono revizijos laikų folkloristų tarpe nusistovėjo ir ilgą laiką naudota santrumpa **AT** (= **A**arne & **T**hompson), pvz., **AT** 2403 (skaičius žymi pasakos tipo numerį). 2004 m. toji pati Folkloro bičiulių draugija trimis tomais išleido garsaus pasakų tyrinėtojo Hanso Jorgo Uterio beveik pusantro tūkstančio puslapių trečiąją **AT** katalogo redakciją: Hans-Jörg Uther. *The Types of International Folktales: A Classification and Bibliography*. Based on the System of Antti Aarne and Stith Thompson, I–III (*FF Communications 284–286*). Helsinki, 2004. Tad štai jau dešimtmetis, kaip vietoje **AT** visuotinai vartojama santrumpa **ATU** – pelnytai **A**rnės, **T**ompsono ir **U**terio garbei. Verta paminėti, jog garsusis lietuvių etnologas, „Lietuvių pasakojamosios tautosakos motyvų katalogo“ (1936 m.) autorius Jonas Balys Indianos universitete Amerikoje ne tik dėstė, bet ir dirbo Stito Tompsono asistentu (1948–1952 m.). Už indėlį į minėtųjų veikalų revizijas jų pratarmėse S. Tompsonas J. Baliui išreiškia ypatingą padėką. Aptartųjų katalogų kontekste reikia paminėti ir prof. Bronislavą Kerbelytę, ilgamečio įdirbio dėka sudariusią ir 1999–2009 m. keturiais tomais išleidusią savitą struktūrinę-semantine klasifikacija besiremiantį „Lietuvių pasakojamosios tautosakos katalogą“. O bendrame straipsnio kontekste pritinka pasakyti ir tai, jog prof. Kerbelytė, anot jos pačios, į pasakų pasaulį įvesta buvo būtent brolių Grimų pasakų, kurias mokykloje po pamokų vaikams skaitydavo mokytojas Kazys Pečiulis.]
36. Volteris Andersonas, žr.: Lutz Mackensen. Geographisch-historische Methode. Iš: *Handwörterbuch des deutschen Märchens*, II. Berlin & Leipzig: Walter de Gruyter, 1940, S. 508–522.). Geras tokios monografijos pavyzdys yra anksčiau minėtasis Arčerio Teiloro darbas *The Black Ox*. [Luco Makenseno „Vokiškų pasakų vadovas“ nebuvo baigtas (II tomas baigiasi G raide), tačiau yra laikomas vienu iš pirmtakų milžiniškos keturiolikatomės „Pasakų enciklopedijos“ (*Enzyklopädie des Märchens*, 1977–2014), kurioje yra ir ne vienas prof. Bronislavos Kerbelytės straipsnis.]
37. Friedrich von der Leyen, *min. veik.*, S. 36.
38. [„Pastabų brolių Grimų vaikų ir namų pasakoms“ penkiatomis (žr. Bolte & Polívka, *min. veik.*) išleistas 1913–1932 m. Daugiau apie vienmečius Johanesą Boltę ir Jiržį Polyvką bei jų ryšius su Lietuva žr.: Jūratė Šlekonytė. Komparatyvistikos korifėjus (150-ąsias Johano Boltės gimimo metines paminint). Iš: *Tautosakos darbai*, XXXV, 2008, p. 329–333; Ilja Lemeškinas. Jiržis Polyvka ir lituanistika, arba Kaip Jono Basanavičiaus *levai* atsidūrė Prahoje (150-ąsias gimimo metines paminint). Iš: *Ten pat*, p. 318–328.]
39. [Norėdami šio skyrelio kontekstą pamatyti Lietuvoje būtinai žr.: Jūratė Šlekonytė. Lietuvių pasakų tyrimų šimtmetis: nuo tradicinės komparatyvistikos iki šiuolaikinių metodų. Iš: *Tautosakos darbai*, XLIX, 2015, p. 123–144. Autorės publikacijos prieinamos čia: *www.tautosmenta.lt/jurate-slekonyte/*.]
40. Miuleris visad akcentuodavo saulėlydžio ir saulėtekio apibūdinimus. Kiti mokslininkai, sekdami jo pavyzdžiu, svarstė apie Mėnulio fazes ir Saulės–Mėnulio sąveiką (E. Siecke. *Die Liebesgeschichte des Himmels*, 1892; *Die Urreligion der Indogermanen*, 1897), arba apie vėtrų ir vėjų baimę (A. Kuhn. *Die Herabkunft des Feuers und des Göttertranks*, 1859, 1886; W. Schwarz. *Die poetischen Naturerscheinungen der Griechen, Römer und Deutschen*, 1864–1879), arba apie žvaigždžių keliamą nuostabą (E. Stucken. *Astralmythen der Hebräer, Babylonier und Aegypter*, 1896–1907). Dėl garsiosios Miulerio „Karalaičio varlės“ (pirmoji Grimų rinkinio pasaka) kaip personifikuotos Saulės interpretacijos žr.: F. Max Müller. *Chips from a German Workshop*, II. London: Longmans, Green, & Co., 1880, p. 249–252.
41. F. Max Müller, *min. veik.*, II, p. 1–146 (skyrius „Comparative Mythology“, 1856).
42. Plg. Edward B. Tylor. *Primitive Culture*. London: John Murray, 1871, skyriai VIII–X.
43. „Refleksija ir tyrimas turėtų išsklaidyti mūsų abejones, kad savo [laukiniams] protėviams esame skolingi už daug ką, ką daugiausiai manėme esant mūsų pačių ir kad jų klaidos nebuvo sąmoningi ekstravagantiškumai ar beprotybės kliedesiai, bet paprasčiausios hipotezės, pateisinamos kaip tokios tuomet, kai buvo iškeltos, bet kurias tolesnė patirtis įrodė esant netinkamas. Tik nuosekliais bandymais kelti hipotezes ir atmesti klaidingas galų gale atrandama tiesa.“ (Sir James G. Frazer. *The Golden Bough*. One-volume abridged edition. New York & London: The Macmillan Company, 1922, p. 264.)
44. Plg. Jane Ellen Harrison. *Prolegomena to the Study of Greek Religion*. 3rd ed. Cambridge: Cambridge University Press, 1922.
45. Émile Durkheim. *Les Formes élémentaires de la vie religieuse*. Paris, 1912; 2me éd., 1925, I dalies 1 skyrius, II dalies 5–6 skyriai. [Žr.: Émile Durkheim. *Elementarios religinio gyvenimo formos: toteminė sistema Australijoje*. Iš prancūzų kalbos vertė Jūratė Karazijaitė ir Jonė Ramunytė. Vilnius: Vaga, 1999, p. 26–52, 184–227.]
46. [Čia Kempbelas nurodo savo mėgstamą vokiečių eruditą Adolfą Bastijaną, Karlo Gustavo Jungo kolektyvinės pasąmonės ir archetipų teorijos prielaidas numačiusį jau XIX a. Žinoma, kad archetipai, nors ir *bendrybės*, reiškiasi būtent kaip *paskirybės*, t. y. tam tikroje vietoje, tam tikru laiku ir tam tikromis sąlygomis. Šią skirtį A. Bastijanas įvardijo tokias bendrybes pavadindamas elementariosiomis idėjomis (*Elementargedanken*), o jų istoriškai ir kultūriškai sąlygotas apraiškas ir išraiškas – liaudies, arba etninėmis idėjomis (*Völkergedanken*). Plg. čia ir folkloristų taip vadinamus oikotipus – pasakas, būdingas tam tikrai kultūrinei ar geografinei vietovei. Tačiau įdomiausia šiame kontekste yra ankstesnė nei Bastijano paties Vilhelmo Grimo mintis, jog „esama padėčių, kurios atrodo tokios paprastos ir natūralios, kad jos visur gali pasikartoti, kaip esama minčių, kurios tarsi pačios savaime iškyla, todėl galėjo įvairiuose kraštuose tos pačios arba panašios pasakos ir nepriklausomai viena nuo kitos atsirasti.“ Žr.: Jonas Balys. *Raštai*, III. Vilnius: LLTI, 2002, p. 236.]
47. Hugo Winckler. *Himmels- und Weltenbild der Babylonier, als Grundlage der Weltanschauung und Mythologie aller Völker*. Leipzig: J. C. Hinrichs, 1903, S. 49. Astrologinė babiloniečių mitologija, kaip ji apibūdinama Hjūgo Vinklerio, yra bet kurios mitologijos esmę sudarančių temų vietinė detalizacija, išplėtojimas ir pritaikymas.
48. Ananda K. Coomaraswamy. De la 'Mentalité Primitive'. Iš: *Études traditionnelles*, 44e Année, Nos. 236, 237, 238. Paris, 1939, p. 278.
49. Plg. Jacques Maritain. *Art and Scholasticism*. New York: Charles Scribner's Sons, 1930; Ananda K. Coomaraswamy. *The Transformation of Nature in Art*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1934; Heinrich Zimmer. *Kunstform und Yoga*. Berlin: Frankfurter Verlag-Anstalt, 1936.

Vladas Jonas Ščeponas: „Visada piešiau ir domėjausi liaudies menu...“

Marija KUODIENĖ

Vladas Jonas ŠČEPONAS (1945–2014) – savamokslis liaudies menininkas tapytojas, savitos primityviosios raiškos tautodailininkas. Jo kūrybos palikimas gausus ir įvairus: peizažai, natiurmortai, portretai ir figūrinės kompozicijos. Nuo 1990 m. J. Ščeponas dalyvavo liaudies meno parodose, konkursuose, pleneruose. 2007 m. buvo priimtas į Lietuvos tautodailininkų sąjungą. 2012 m. tapo Respublikinės Adomo Varno tautodailininkų tapybos darbų parodos, 2013 m. – Lidijos Meškaitytės miniatiūrų parodos premijų laureatu. 2014 m. Tautodailininkų sąjungos fondas išleido įspūdingą V. Ščepono kūrybos albumą, deja, jis pasirodė jau po dailininko mirties. 30 brandžiausių liaudies menininko paveikslų buvo eksponuota 2015 m. Lietuvos nacionalinio muziejaus surengtoje parodoje „Kažko vis laukdamas piešiu...“.

V. Ščeponas gimė 1945 m. gegužės 18 d. Klaipėdoje. Anksti neteko tėvo, augo mamos, artimųjų globojamas. Jau mokykloje atsiskleidė jo polinkis laisvai piešti, tad mokytojas jam patarė rinktis dailininko profesiją. Bet gyvenimas klostėsi kiek kitaip. Energingas, sportiškas moksleivis tapo Lietuvos jaunučių imtynininkų rinktinės nariu, o Šilutėje baigęs mokyklą, pradėjo studijuoti Kauno kūno kultūros institute ir tapo imtynių treneriu. Devyniolika metų treniravo Lietuvos graikų-romėnų imtynių rinktinę. Vis dėlto, sulaukęs vyresnio amžiaus, rimtas ir iš prigimties talentingas žmogus nepaprastai ryžtingai paėmė į rankas teptuką ir tapė iki pat gyvenimo pabaigos. Nuostabu, kad tapyti jį paskatino šeima ir meno kolekcionieriai, su kuriais V. Ščeponas daug bendravo, pats rimtai domėjosi tapyba, baldais, numizmatika, turėjo surinkęs didelę ir vertingą XIX–XX a. spaudų kolekciją. Savo meninės kalbos ieškančiam savamoksliui menininkui buvo svarbūs ir profesionalaus dailininko Jono Rudzinsko, tapusio Lietuvos tautodailininkų sąjungos pirmininku, praktiniai patarimai.

V. Ščeponas studiją buvo įsirengęs savo namuose, Riešėje, ir kasdien po kelias valandas praleisdavo prie molberto. Akvarele, akriliniais ir aliejiniais dažais jis nutapė daugiau nei 1000 įvairaus formato paveikslų. Daug jų padovanojo draugams, kūrinių yra įsigijęs ir Lietuvos nacionalinis muziejus. Tapytojas daug keliavo po Lietuvos kaimus, miestelius, lankė muziejus ir parodas, domėjosi liaudies menu, primityviųjų menininkių Monikos Bičiūnienės, Petronėlės Gerlikienės kūryba, gilinosi į šiuolaikinių profesionalių lietuvių dailininkų darbus, XIX a. pabaigos–XX a. pradžios modernaus meno sroves.

Ieškodamas individualaus stiliaus, V. Ščeponas išbandė skirtingas meninės raiškos formas. Jį intuityviai traukė realistinis vaizdas, tikroviškas jo interpretavimas, impresionistinė tapyba. Šia maniera jis nutapė jautrius, lyriškos nuotaikos peizažus ir natiurmortus. Iš ankstyvųjų darbų išsiskiria apibendrintos kompozicijos, pilkšvo kolorito, ramios nuotaikos peizažas „Jūroje“ (1982), panaši meninė plastika ryški ir daug vėliau sukurtame peizaže „Pakrantė“ (2001): švelniais tamsiai žalios spalvos potėpiais nutapyti šiek tiek palinkę medžiai darniai įkomponuoti į rudais atspalviais tapomas žemės ir dangaus plotmes. Vakaro dangaus rausvumą, žalsvą medžių tolumą, kurioje išsiskiria baltakamieniai beržai su paukščiais, matome paveiksle „Vakaras pelkėje“ (2013). Raudona spalva švyti rytas viename iš paskutiniųjų peizažų „Pelkė“ (2014). Savamokslis dailininkas savitai jautė gamtos nuotaikų kaitą. Kūrė ir tapybiškus natiurmortus, iš kurių dėmesį patraukia „Derlius-2“ (1989), „Gėlės krepšelyje“ (1994), „Natiurmortas“ (1995), „Obuoliai“ (1998), pasižymintys potėpio švelnumu, kompozicijos ir kolorito, meninės visumos harmonija.

Be niuansuotos tapybos paveikslų, V. Ščeponas sukūrė ir ryškių, kontrastingų spalvų, deformuotos plastikos darbų. Šiuolaikinės ekspresyvios tapybos

Vladas Jonas Ščeponas savo dirbtuvėje. *Tomo Piliponio nuotrauka*. 2014 m.

įtaka juntama kompozicijoje „Šeimynėlė“ (1988), kūriniuose „Čigoniukė“ (1991), „Kaimo mąstytojai“ (1994), portretinėse kompozicijose „Viltis“ (1997) ir „Susikaupimas“ (1998). Ekspresyvi forma, spalvingumas ir tapybinis jautrumas būdingas kaimiškosios temos darbams „Pas močiutę kaime“ (1997), „Kaimas“ (1999). Juose atsiskleidžia visai tautodailininko kūrybai būdingi meninės raiškos bruožai: gyvas vaizdas, optimistinė nuotaika.

Po 2000 m. tapytuose darbuose savamokslis dailininkas atsiskleidė kaip subrendęs, iš įvairių įtakų išsilaisvinęs menininkas. Jis pradėjo tapyti didelio formato paveikslus, kuriuose vaizdavo smulkiausiais ornamentais išpuoštą namų interjerą su nedidelėmis žmonių figūrėlėmis, žaidžiančiais katinais, šuneliu: „Šeimos džiaugsmas“ (2001), „Namiškių belaukiant“ (2009), „Namų šiluma“, „Namų aplinkoje“ (2013). Ypatingą dėmesį jis skyrė kaimo ir mažų miestelių gyvenimui, žmonių darbams ir šventėms, rūpesčiams ir džiaugsmams. Paveikslų plastinė struktūra – nesudėtinga, vyrauja primityviesiems menininkams būdinga horizontali juostinė kompozicija. Visoje plokštumoje komponuojamos vienodo dydžio vaikiško piešinio figūrėlės, žemos trobos dvišlaičiais stogais, vešlūs medžiai. Kompozicijoje „Bažnytkaimis prie Ilgio ežero“ (2004) lyrišką miestelio nuotaiką kuria žali, rudi atspalviai ir minkštas potėpis. Kūrinį lydi ir poetinis tekstas, subtiliai perteikiantis jo mintį: „Žaliuoja kalvos ir kloniai / Kaimas slepiasi tarp ežerų / Dulkėtam kelyje atsivėrę toliai – / Tiek daug čia keitėsi kartų.“

„Aš kuriu daugiau tai, kas susiję su dinamika, judesiu...“ – teigė dailininkas. Dinamiškose darbo scenose menininkas akcentavo judesį, veiksmą. Ekspresyvia plastine forma išsiskiria paveikslai „Darbymetis“ (2001), „Darbai kaime“, „Rytiniai rūpesčiai“ (2011), „Skubam darbuotis“ (2012). Rudai pilkšvas koloritas, raudona, mėlyna, geltona spalvomis švytintys bažnytėlės langų vitražai, į dešinę einančios moterys, palinkusi senutė su lazda, dviračiu važiuojantis berniukas, ant balto žirgo jojantis raitelis atspindėjo džiugų miestelio gyvenimą kūrinyje „Iš pamaldų“ (2004). 2006 m. menininkas sukūrė dar dvi panašios struktūros ir spalvinių derinių kompozicijas su į pamaldas skubančiomis figūrėlėmis, raudonais baltų bažnytėlių stogais, mėlynu dangumi su

baltais debesėliais ir paukščiais, pakelėse žydinčiomis ramunėmis.

2013–2014 m. V. Ščeponas nutapė keletą paveikslų Užgavėnių tema: „Žiemos palydos“, „Morė“ (2013). Ekspresyvia menine plastika, spalvų kontrastais žavi vienas gražiausių šios temos kūrinių – „Užgavėnių tango“ (2013). Plastinė vaizdo deformacija ypač ekspresyviai pabrėžta Užgavėnių kaukėse.

2013 m. V. Ščeponas su užsidegimu pradėjo tapyti įspūdingas monumentalias kompozicijas, atspindinčias tautos istoriją, didvyriškas kovas ir pergalingus mūšius. 2013 m. buvo skirti 1863 m. sukilimo 150-osioms metinėms paminėti. Šiai istorinei datai atminti V. Ščeponas sukūrė paveikslą „Sukilėliai“, kuriame siekė detaliai atkurti Paberžėje įvykusį susirėmimą. Šiose apylinkėse kunigas Antanas Mackevičius suformavo vieną pirmųjų sukilėlių būrių, paskelbė sukilėlių manifestą. Paveikslo pirmame plane, kairėje, tarp tamsiai žalių medžių nutapyti sukilėliai su dalgiais, šakėmis rankose. Priešais juos su šautuvais išsirikiavę caro armijos husarai. Tarp jų – raudonu munduru vilkintis pulko vadas, kovojantis su sukilėlių vadu. Dešinėje, apačioje ir viršuje vaizduojami mažesnių būrių susirėmimai. Tolumoje, kairėje pusėje – medinė Švč. Mergelės Marijos bažnyčia, link jos bėga moterys su vaikas, senyvo amžiaus žmonės, o melsvu dangumi plaukia neramūs rausvi debesys. Detaliai tapydamas sukilėlių mūšio vaizdą, V. Ščeponas stengėsi parodyti jo svarbą. Meniškai vientisame, darniame paveiksle „Kaimo kovotojai“ – į kovą už laisvę skuba mažos, dalgiais ginkluotos valstiečių figūrėlės. Kūrinys primityvistinis, rudai žalsvo kolorito. Kovos įkarštis vaizduojamas ir paveiksle „Žūsim, bet nepasiduosim“. Šio Šiaulių apylinkėse vykusio mūšio pirmame plane vaizduojamas dramatiškas sukilėlių dalgininkų kuopos susidūrimas su caro kavalerija. Horizonte į mėlynai pilką dangų, kaip vilties ir tikėjimo simboliai, kyla baltas Šiaulių bažnyčios bokštas ir paukštis plačiai išskleistais sparnais, jie tarsi laimina prieš carinės Rusijos priespaudą kovojančius lietuvius. 2013 m. sukurtuose paveiksluose „Skerdynės“, „Skerdynės Kražiuose I“, „Skerdynės Kražiuose II“ vaizduojamos kruvinos beginklių žmonių žudynės Kražiuose. 1893 m. caro valdžiai nurodžius uždaryti Kražių benediktinių vienuolyną ir Švč. Mergelės Marijos Nekaltojo Prasidėjimo bažnyčią, šventovės stojo ginti miestelio ir jo apylinkių gyventojai. Vienos kompozicijos pirmame plane, dešinėje, baltas mūrinės bažnyčios fasadas, o jos fone –tragiškas skerdynių vaizdas. Kitoje Kražantės upės pusėje matyti nedideli rudi kaimiški namai, malūnas, bėgančios figūrėlės. Raudonos spalvos horizonto linijoje vaizduojamas į žudynes skubantis raitų žandarų pulkas. Kitame paveiksle pagrindinis dėmesys skiriamas bažnyčiai, ji kompozicijos centre. Aplinkui vyksta mūšiai, daugybė į šventorių įsiveržusių pėstininkų puola bėgančius beginklius žmones, kuriems į pagalbą skuba jojantys, bėgantys, dalgiais ir šakėmis ginkluoti valstiečiai. Tolumoje, pilkšvo dangaus fone – raitininkų būrys ir liepsnojančios trobos. Šiuose primityviosios meninės plastikos darbuose savamokslis dailininkas įtaigiai atskleidė dramatišką atmosferą: kovos įkarštį, sumaištį, skerdynių siaubą.

Su didžiausiu įkvėpimu jis tapė ir ekspresyvias, dinamiškas kovų su kryžiuočiais kompozicijas. Šarvuoti lietuvių raiteliai ir pėstininkai su šalmais ir skydais, ietimis ir kalavijais, iškėlę raudoną vėliavą su Vyčiu ir Gediminaičių stulpais, laukia mūšio paveiksle „Prieš mūšį“ (2013). O paveiksle „Sutriuškinimas“ jie veržiasi į kovą Žalgirio mūšio lauke.

Jautrią savamokslio menininko sielą, optimistinę kūrybos dvasią, meilę tėvynei ir jos gamtai atskleidžia žodžiai: „Manau, kad mūsų darbai turi atspindėti, jog esame lietuviai. Gerai, kad yra menininkų, kurių darbuose atsispindi tautos papročiai, tautiškumas, nesvarbu, kokia maniera tie kūriniai sukurti – primityvistine ar profesionalia. Svarbu, kad būtų matoma mūsų kultūra...“

Vladas Jonas Ščeponas: “I would always draw and I am interested in folk art...”

Marija KUODIENĖ

Vladas Jonas ŠČEPONAS (1945–2014) is a self-taught folk artist, a painter with a distinctive primitive expression. His creative legacy is rich and varied: landscapes, still-lifes, portraits and figure compositions. In 2013 V. Ščeponas began to paint impressive monumental compositions that reflected his nation’s history, heroic struggles and triumphant battles: images of the Uprising of 1863, the 1893 Kražiai massacre, dynamic compositions of battles with the Knights of the Order of the Cross. He also paid much attention to the life of the people in villages and small towns, their work and holidays, concerns and joys.

Skerdynės. 2013, drobė, akrilas, 122x108.

Iš pamaldų. 2004, drobė, aliejus, 80x60.

Skerdynės Kražiuose I. 2013, drobė, akrilas, 122x108.

Sukilėliai. 2013, drobė, akrilas, 114x102.

Žūsim, bet nepasiduosim. 2013, drobė, akrilas, 122x108.

Sutriuškinimas. 2013, drobė, akrilas, 90x60.

Darbai kaime. 2011, drobė, aliejus, 109x83.

Kurento tradicija Europos karnavalinės kultūros kontekste

Aleš GAČNIK[1]

Straipsnyje analizuojama gyvybinga Slovėnijos persirengėlių tradicija – kurento kultūra, žinoma ir kaimyniniuose kraštuose.

Pasitelkiama istorinė-struktūrinė ir lyginamoji perspektyva. Svarstoma Europos karnavalinės kultūros tradicijų kaita, atsirandančios naujovės.

Kaukių ir persirengėlių kultūra

Žmogus yra kaukę turinti būtybė (Mihalji Merin 1970: 4), todėl kaukėmis domisi etnologijos mokslas, nagrinėjantis individų bei asmenų grupių gyvenimo būdą praeityje ir šiandien. Kaukės, kaip ir daugelis kitų fenomenų, padeda pažinti įvairių tautų senuosius tikėjimus, socialinius santykius ir, žinoma, kūrybinius gebėjimus (Kuret 1973b: 114). Nenuostabu, kad įvairiais istorijos tarpsniais kaukės įkvėpė daugybę menininkų (dailininkų, rašytojų, fotografų, muzikantų ir filmų kūrėjų) ir tyrinėtojų (etnologų, antropologų, sociologų, istorikų, lingvistų, psichologų ir t. t.). Dažnai sakoma, kad kaukės yra svarbus pasaulio kultūros istorijos reiškinys, kad ir šiuolaikiniame gyvenime vis dažniau slepiamasi po kaukėmis ir pan.[1]

Nors egzotiškosios ne Europos kultūrų (daugiausia Afrikos) kaukės pradėtos rinkti XIX a., o sistemingai jas tirti ir rengti parodas pradėta po Antrojo pasaulinio karo, daugelyje Europos muziejų į eksponuojamas kaukes ir persirengėlių atributiką tebežvelgiama tik kaip į gražius ir egzotiškus daiktus, pamirštant jų ankstesnes prasmes, kodėl jos buvo kuriamos, kam naudojamos ir kaip jų funkcija keitėsi. Pastaraisiais dešimtmečiais tradicinė karnavalinė kultūra nyksta ir kinta kaip niekad sparčiai. Slovėnijos etnologijos klasikas, istorinėse ir lyginamosiose studijose atskleidęs daugelio kaukėtų Slovėnijos personažų genezę, dr. Niko Kuretas dar apie 1960 metus atkreipė dėmesį, kad labai svarbu tirti ir vykstančius pokyčius (Kuret 1965c: 389). Tai paskatino imtis pastaruųjų dešimtmečių (nuo 1960 metų, o ypač po Slovėnijos nepriklausomybės paskelbimo 1991 m.) karnavalinės kultūros tyrimų.

Tradicijų kaita gali suteikti impulsą rastis naujai kasdienybės mitologijai, todėl ji sulaukia vis daugiau tyrinėtojų dėmesio. Anot Igorio Mandičiaus, kasdienybės mitai formuojasi masinėje kultūroje, o kiekvienas mitokūros procesas prasideda nuo demitologizacijos, po kurios pasiūloma nauja mitologija (Mandič 1976: 6–8). Karnavalinės kultūros kaitai taip pat būdingas ritualinių prasmių ir turinio desakralizavimas, kita vertus, besikuriančios naujos mitologinės struktūros ar jų elementai dar nėra sisteminiai, lengvai atpažįstami, ir juos tirti nėra paprasta.

Suvokti tradicinės karnavalinės kultūros pokyčius gali padėti dviejų persirengimo kultūros tipų atskyrimas (Gačnik 2004: 73):

Kaukių ir persirengimo kultūra	
Tradicinė karnavalinė kultūra	Karnavalinė kultūra
Vietinės reikšmės	Pasaulinės reikšmės
Apibrėžti kaukių nešiotojai: amžius, lytis	Neapibrėžti kaukių nešiotojai: amžius, lytis
Apibrėžtas pasirodymo laikas ir vieta	Neapibrėžtas pasirodymo laikas ir vieta
Ryšys su vietine kultūra ir gamta	Įsitraukimas į esamą aplinką
Tvarka, griežtumas ir atsakomybė	Netvarka ir neatsakingumas
Nuspėjamumas	Nenuspėjamumas
Groteskas	Bufonada ir satyra
Bjaurumas	Grožis

Ši lentelė gali padėti suprasti kaukių ir persirengimo kultūros paradoksus. Didžiausias tradicinės kultūros paradoksas yra tai, kad ji tampa vis labiau pasaulietinė!

1. Doc. dr. Aleš Gačnik – Slovėnijos Kultūrinio turizmo ir kultūros paveldo departamento vadovas, taip pat vadovauja Primorskos universiteto Gastronomijos ir vyno kultūros centrui.

Kurentai, kurių išvaizda atkurta pagal 1890 metų J. Šubico paveikslą. Markovcai, 1999 m.

Tai lemia tradicinės karnavalinės kultūros nykimą ir pokyčius. Juos atskleidžia ir kaukėto slovėnų Užgavėnių personažo, vadinamo kurentu, o šiaurės rytų Slovėnijoje – korantu, istorija.

Kurento identitetas

Kurentas – tai plačiausiai paplitęs ir svarbiausias kaukėtas personažas Slovėnijoje (Ovsec 1993: 101). Šio personažo kilmės hipotezės leidžia teigti, kad jis priklauso indoeuropiečių kultūros arealui, kuris pietuose ribojasi su Graikija, o šiaurėje – su Skandinavija.[2] Geriausiai jis pažįstamas Balkanuose, regione nuo Bulgarijos ir Rumunijos, Slovėnijos žemių iki Vokietijos ir Šveicarijos Alpių (Kuret 1969: 8). Šioje teritorijoje iki šiol galima pamatyti kurentui tipologiškai artimų kaukių. Identifikuota beveik šimtas kurento „giminaičių“, tarp jų – kai kurios advento, viduržiemio švenčių ir kitos karnavalinės kaukės (Gačnik 2004: 147–194).[3]

Kas gi tas kurentas ir ką jis iš tiesų reiškia? Taip gali būti įvardintas literatūrinis personažas, kuris griežia smuiku, arba baisus milžinas iš pasakos, kurį Kristus prisijaukino, paversdamas jaučiu ir septyneriems metams atiduodamas ūkininkui (Ovsec 1991: 473), arba šv. Nikolajaus palydovas (Kuret 1984: 151; Ovsec 1993: 7)[4]. Kurentu pavadinama šiaudinė figūra, būtina Pelenų dieną rengiamų laidotuvių procesijos dalyvė, Šentjernejaus, Krško Poljės ir Mirnska Dolinos vietovėse (Kuret 1984: 268, 272–273). Tai ir senelis, kurio kūnas iki kaklo suvystytas (pelų arba šiaudų maiše), kad kyšotų tik galva, vežamas arklio traukiamame vežime Krško Poljės ir Mirnska Dolinos vietovėse (Kuret 1984: 273). Tai gali būti tiesiog žmogaus pavardė arba kaukės (pavyzdžiui, Dobrepoljės vietovėje) sinonimas. Šį kartą aptarsime

2. Apie kurento kilmės hipotezes plačiau rašė A. Gačnik (2000b: 163–170), V. Belaj (1966; 1968), N. Kuret (1969; 1991), D. Ovsec (1991), Š. Cobelj (1978), S. Ciglenečki (1998), Z. Šmitek (1998), F. Ledić (1970).

3. Daugiau apie kurentui artimus personažus žr. Gačnik 2004: 147–194.

4. Markovcuose prie Ptujaus buvo „baltieji“ ir „juodieji“ šv. Nikolajai. „Juodaisiais“ galima įvardyti „velniukus“ bei kurentus, kurie nenešiojo varpelių, bet turėjo riestus ragus. (Ovsec 1993: 27; Kuret 1984: 51).

Kurentai su stilizuotais ragais, plunksnomis ir spalvotais popieriniais kaspinais. Karnavalas Videmo prie Ptujaus kaime. 2015 m.

Kurentas, lydintis grupę artojų. Markovcai, 1955 m. *Tončka Urbo nuotrauka iš Ptujaus krašto muziejaus kolekcijos.*

kurentą kaip tradicinį karnavalo personažą Ptujaus ir Dravos srityse, Haloze ir Slovėnijos kalvose.

Šis karnavalo herojus gali būti vadinamas skirtingais vardais[5], dažniausi *kurentu* ir *korantu*, kur kas rečiau – *kurantu* ir *korentu*. Etnologai[6] dažniau renkasi *koranto* pavadinimą, nes jis neva žymi „tikrąją“ kaimo tradiciją. O *kurentas* siejamas su tradicijos perkėlimu iš kaimo į miestą. Abu žodžiai vartojami tarmėse. Straipsnyje bus kalbama apie *kurentą*, turint omeny šio personažo patirtą transformaciją. *Kurento* terminą dažniau renkasi žurnalistai, karnavalų organizatoriai, daugelis karnavalų arba etnologų draugijų, dalis šų karnavalinių kaukių nešiotojų. Kita vertus, pastaruoju metu aktyvūs šio paveldo gerbėjai vis dažniau prisimena *koranto* terminą, jį vartoja ir kai kurie etnologai ar persirengėliai. Retesni tarminiai pavadinimai: *korentas, kurantas ir hora*.[7]

Terminu *kurentija* arba *korantija* yra įvardijamas visas persirengėlio kostiumas. *Kurentovanje* vadinamas nuo 1960 m. Ptujuje rengiamas karnavalas, rečiau juo nusakomos karnavalo linksmybės (Kreft 1981: 2). *Kurentka* pavadinama mergina ar moteris, vilkinti kurento personažo drabužius (nors moteriško kurento personažo atitikmens nėra[8]). Nuo 1995 m. Ptujaus apskrityje kuriamas pramogų parkas vadinamas *Kurentland*. O terminu *kurentomanija* apibūdinu tradicinės kurento karnavalinės kultūros irimą ir tradicinių reikšmių bei personažo išvaizdos pokyčius.

Kaukės tipas

Kurentas – tai antropomorfinis arba zoomorfinis kailiniuotas personažas, kurio kostiumą tradicinėje Europos kultūroje sudaro kailis (kaukė/kepurė arba apsiaustas/paltas), naminių arba laukinių gyvūnų ragai ir skirtingas skaičius įvairių formų bei dydžių varpelių. Dažniausiai jis rankose laiko medinę lazdą, vėzdą, kardą ir pan. Kurento aprangos zoomorfiniai elementai: kailis, gyvūno galva su ragais, kiaulės šnipas ar paukščio snapas, plunksnos ir karvių varpai. Dėl to jis pavadinamas ir antropoidiniu personažu su kauke, t. y. turinčiu gyvūno galvą ir odą (kailį ir t. t.), bet vaikštantį dviem kojomis (Kuret 1984: 70).

Kurentiją (kurento kostiumą) sudaro kaukė ir kailis. Kaukė gaminama iš avikailių su skylėmis akims, išraiškinga nosimi, skyle burnai, iš baltų pupelių padarytais

Kurentai prie miesto bokšto. Ptujus, 7-asis deš. *Kosi'o nuotrauka*.

dantimis ir ūsais iš sorgų. Be ilgo liežuvio ir ausų, kaukė turi tikrus arba stilizuotus ragus. Prie jų rišami įvairių spalvų kaspinai ir gėlės. Ryškios spalvos pabrėžia kaukės magiškumą ir rituališkumą. Kurentas vilki avies kailį ir ryši grandinę, ant kurios kabo penki karvės varpeliai. Jis mūvi vilnones kojines ir ilgaaulius batus, rankoje laiko medinę lazdą, kurios galas aptrauktas dygliuotu ežio kailiu. Ilgainiui kurento išvaizda ir medžiagos, iš kurių gamintas kostiumas, keitėsi. Kaukei naudotos ir senos drapanos, ir prabangios medžiagos, ji gamintasi namuose arba buvo užsakoma Ptujaus ir Dravos regiono amatininkams.[9]

5. *Kurento* etimologija nėra iki galo aiški. Apie tai rašė Kuret 1984:193-196, Snoj 1997: 285 ir Ovsec 1991: 474.
6. Kai kurie tyrėjai nurodo du vardus: *kurentas* ir *korantas*, kuriuos rašo didžiąja arba mažąja raide.
7. Skorbos, Hajdošės ir Gerečja Vas kaimuose sakoma: „hora eina“ ir „hora kiaušinius krauna“.
8. Tarkim, Bulgarijoje kukeriais arba kukericomis persirengti gali tik vaikinas arba vyras.
9. Pavyzdžiui, įsteigta įmonė „Korantų paslaugos“ (Bogataj 1999: 269), gaminanti paprastas kaukes eiliniam vartotojui ir specialius užsakymus norintiems savo kurentijomis atkreipti aplinkinių dėmesį.

Kurentai *Kurentovanje* renginio metu. Ptujus. 1999 m. *Fabio Milani'o nuotrauka*.

Kurentijų gamintojai šį amatą perduodavo iš kartos į kartą. Vieni iš žymiausių kurentijų gamintojų – Klincų šeimą iš Spuhljos – jas kuria jau 30 metų. Šiuo amatu verstis pradėjo balnius Marko Klincas, pirmasis profesionalus kurentijų gamintojas. Po jo mirties 1989 m. amatą perėmė sūnus Marko[10] iš Spuhljos ir sūnus Branko iš Ptujaus. Kurentijas gamina ir kiti meistrai, pavyzdžiui Jernejus Zelenikas[11] iš Markovcų kurentijas pradėjo gaminti 1949 metais, o būdamas 33 metų, jų buvo padaręs daugiau nei 500 (Kuret 1984: 197).

Varpelius gamina Janko Bolceris ir Francas Cimermanas iš Spuhljos, dygius ežių kailius apdoroja Alojzas Kristovičius iš Zaboveco, o Marija Veršič iš Zaboveco jau daugiau nei 30 metų mezga kojines, blauzdines ir nosinaites. Kurentijas žmonės saugo palėpėse arba ūkiniuose pastatuose, jau keletą metų prieš karnavalą Spuhljoje ir Ptujuje bei keliuose aplinkiniuose kaimuose vyksta panaudotų kurentijų mugė.

Atrodo, kad kurantas išsaugojo senų, protėvių dvasioms atstovavusių kaukių bruožus. Tokias kaukes religinių apeigų metu kadaise naudojo slaptos vyrų draugijos, o vėliau – vaikinai iniciacijos apeigose. Protėvių dvasių išvaizda ir įpročiai, žinoma, skyrėsi nuo žmonių. Todėl ir kaukės buvo su ragais, plunksnomis, kailiu, baugiu veidu, nebylios arba neatpažįstamu balsu, keliančios triukšmą ir ypatingai judančios (Belaj 1967).

Skirtingų kaimų kurentų grupės skiriasi galvomis-kepurėmis (ragais, nosimis, plunksnomis, spalvomis), varpeliais, blauzdinių spalvomis ir tipais, avalyne ir nešamomis dygliuotomis lazdomis.

Pastarajį dešimtmetį buvo trys bandymai rekonstruoti pirminę kurentų išvaizdą. Markovcų kaimo karnavale dalyvavusių Markovcų ir Zabovcų kurentų išvaizda buvo rekonstruota pagal 1890 m. Janezo Šubičiaus Oračio iš Ptujsko Poljės paveikslą, kuriame šie personažai lydi artojų grupę. Jie šiek tiek groteskiški, apsirengę ne taip prabangiai, kaip dabartiniai kurentai: jų kailiai trumpesni, vietoj kailinių – liemenė; ties liemeniu jie prisikabinę tik vieną varpelį; neturi ir spalvingų blauzdinių, tik ilgaaulius batus. 1995–1996 m. Mali Okičo kaime Halozės regione, remiantis XX a. šeštojo dešimtmečio nuotraukomis ir prisiminimais, buvo rekonstruotas kurentas, vilkintis trumpus kiškio kailinius. Ši kaukė taip pat mažiau dekoratyvi ir grėsminga nei šiuolaikinė. Ir šis personažas vaikščiojo kartu su artojų grupe iš Mali

10. Jis kurentiją gamina dvi dienas, dideliam kurentui reikia septynių odos gabalų, o mažam – penkių.
11. Profesionalus batsiuvys ir mechanikas pagal užsakymą kurentijas gamina jau nuo 1949 m. Būdamas 33 metų jų jau buvo padaręs daugiau nei 500 (Kuret 1984: 197).

Atkurta XIX a. II pusės kurentų apranga. Markovcų prie Ptujaus kaimas. 2015 m.

Okičo kaimo, taip pat Franšek v Vidmu ir Lancovos kaimuose. 1999 m. Franšek v Cirkulanah ir Halozės vietovėse pasirodė kurentai, pasipuošę kurentijomis, kurias kadaise patys gamindavosi namuose – pavyzdžiui, jų varpeliai buvo padaryti iš skardinių ir pan.

Įdomius kurentų kostiumus, sukurtus iš namų ūkyje esančių daiktų, teko stebėti Halozės regione, Zgornje Gruškovjės kaimo karnavale.[12] Nors šios kaukės buvo pagamintos tik apie 1975 m., jų išvaizda nesikeitė dešimtmečiais ir priminė tuos laikus, kai kaukės funkcija dar buvo svarbesnė nei jos išorinis vaizdas. Bauginanti išvaizda, „bjaurumo estetika“ padėjo sukurti nežemiškos, galingos kaukės įvaizdį. Jos kepurės pagrindui buvo panaudota plastikinė degalų ar vyno pakuotė, apklijuota veltiniu arba natūralia oda, tikrais, jaučio, arba stilizuotais, iš audinio sufomuotais, ragais. Ausys – iš nunešiotų pusbačių ar kitokių odos skiaučių, nosis – iš plastikinės, prie dviračio segamos rankinės ir t. t. Panaudota ir sunešiotų arba išverstų kailinių oda, kiti tikros bei dirbtinės odos siuviniai. Persirengėliai turėjo rankose lazdą su ežio dygliais arba medinę kaustytą kuoką, apvyniotą spygliuota viela ir prikaltą vinių. Viena iš įdomiausių detalių – prie apatinės kailinių dalies pritvirtintos uodegos. Tai buvo vieninteliai mano matyti kurentai su uodegomis, nors literatūroje tokie minimi.

Kaukė-kepurė

XX a. šeštajame dešimtmetyje buvo paskelbta keletas straipsnių, kaip pasidaryti kurento kepurę.[13] Damjanas Fegušas rašė, kad, visų pirma, reikia pagaminti karkasą, kuriam naudojami odiniai krepšiai (per petį permetamos rankinės, kurias nešiojo moksleiviai ir kt.) arba batviršiai. Šias dalis reikėjo uždengti kailiu, priekyje iškirpti akis, padaryti ilgą snukį, burnoje prilipdyti iš pupelių pagamintų dantų ir visa tai tinkamai nudažyti. Seniau žmonės neturėjo aliejinių dažų, todėl dažė paprastais sienų dažais. Šie tepdavo, todėl kiekvienais metais kaukes tekdavo atnaujinti. Ypatinga puošmena buvo ilgesnis ar trumpesnis raudonas liežuvis (Feguš 1962: 8).

12. Zgornje Gruškovjės karnavalo artojų grupę, kuriai vadovauja ponas Francas Svenšekas, atradau tyrimų metu, 1996 m. Man tai buvo vienas retų, tikrų etnologinių atradimų. Nuo 1999 m. jų kaukės eksponuojamos nuolatinėje parodoje Ptujaus pilyje (Ptujaus-Ormožo regioninis muziejus).

13. Kaukę siūdavo iš naminės avies odos likučių ar batų viršaus. Seniau jas gamindavo iš naminių medžiagų, kurias visada galima rasti po ranka. Dabar kai kurie gamintojai senąsias kaimiškas medžiagas bando pakeisti naujomis, visiškai šiam tiklui netinkamomis (Hasl 1968: 6).

Atkurtas kurento kostiumas iš triušio kailio. Okičo kaimas Halozės regione. 2015 m.

Taigi, kaukėje paliekamos angos nosiai (kiaulės šnipo, paukščio snapo ar kiaulės snukio formos), burnai ir akims; iš spalvotos drobės, naminio veltinio ar veršiuko odos siuvamas įvairių formų ilgas raudonas liežuvis[14]; dantys – iš šviesių ar tamsių pupelių, o ūsai kadaise gaminti iš vynuogienojų, o šiomis dienomis – iš sorgų. Šiuolaikinė naujovė – didelės iš plunksnų suformuotos ausys ir spalvotomis šilkinėmis ar popierinėmis juostomis apvyti ragai. Kadaise šios juostos būdavo mirkomos gyvūnų kraujyje (Bibič 1970: 16–22).

Kaukėmis-kepurėmis ir ragais kurentai skiriasi iki šiol. Pavyzdžiui, meistrai iš Ptujaus gamino du „ilgaplaukių" kurentų tipus: raguotus kurentus[15] iš Dravos ir Halozės regionų bei plunksnuotus kurentus[16] iš Ptujaus regiono. Prieš Antrąjį pasaulinį karą kaukėms naudodavo tikrus galvijų, rečiau – ožkos ar avies, ragus. Vėliau vietoj ragų galvas pradėta puošti tam tikromis dviejų vertikalių lazdelių („ragų") konstrukcijomis, kurias apipindavo spalvoto popieriaus juostelėmis, o Ptujaus kurentai vietoj ragų galėjo turėti medinius pagaliukus (Belaj 1968). Šiais laikais stilizuoti ragai sujungiami viela, ant kurios tvirtinamos spalvotos juostelės ir popierinės gėlės. Ragai – vienas būdingiausių šios kaukės atributų visame Eurazijos regione. Kai kurie etnologai tvirtina, kad ragai reiškia jėgą ir energiją, vaisingumą ir apsaugą nuo blogų jėgų (Benc Bošković 1973), kiti mano, kad ragai simbolizuoja Mėnulio pjautuvą, nes, anot N. Kureto (1984: 476), mėnulio mitologija yra žemdirbystės mitologija.

Kalakutų ir žąsų plunksnos vaizdavo kurento ausis. Kartais naudodavo mažesnes suopių plunksnas ar „madingą aksesuarą" – fazanų plunksnas.

Manoma, kad anksčiau kaukė būdavusi medinė, kaip kai kurių kitų kaukėtų personažų (Cobelj 1980). Dar prieš dvidešimt metų pasitaikydavo kaukių iš kartono ir avies kailio arba odinių portfelių, o šiuolaikinės kaukės daromos iš raugintos kiaulės odos ir nudažomos. Vis dėlto, pateikėjų žodžiais, „kaukė negali būti per daug spalvota, kad kurentas nebūtų lyg koks indėnas".[17]

Kurento kostiumas (kailiniai)

Kurentijos būdavo gaminamos iš avies, triušio, stirnos, šuns, katino odos, svarbiausia, kad ji būtų „gauruota". Dažnai naudoti išversti vyriški žieminiai drabužiai, turintys kailinį pamušalą, taip pat sunešioti moteriški kailiniai.[18] Pastaruosius tris dešimtmečius vis dažniau naudojama merino vilna, importuojama iš buvusių Jugoslavijos respublikų. Juodi kailiai vertinami labiau nei šviesūs, nes jie retesni. Visi kaukėti personažai nuo Balkanų iki Atlanto nešioja ir varpus: mažus ožkos varpelius, ryškius žalvarinius arklių varpelius, didelius karvių varpus ir itin didelius, sunkius varpus, nukaltus specialiai karnavalui. Be varpelių, naudojamos ir įvairių dydžių grandinės (Kuret 1984:85). Ir prieš šimtmečius kurentai nešiojosi daug mažesnių varpelių arba vieną didelį varpą[19]. Avių arba galvijų varpai buvo brangiausia aprangos dalis.[20] Dėl to vietoj virvių, kurias lengva nupjauti, kurentai dažnai juosdavosi spynomis užrakinamomis grandinėmis. Prieš kelis dešimtmečius varpus gamindavosi ir iš konservų dėžučių, kurias susikabindavo ant virvės aplink liemenį – svarbu, kad skambėtų. Labiausiai buvo vertinami kriaušės formos, mažiausiai – piramidės formos varpai. Jų ieškodavo Gorenskos regione, ypač Zg. Gornje pri Bledu vietovėje, 300 metų (iki 1986 m.) kalvystės tradicijas puoselėjusioje Janų šeimoje, kuri kalė ir varpus. Po varpų gamintojo Jano mirties, varpus kalti pradėjo Francas Cimermanas iš Spuhljos. Varpai iš vario, žalvario ir metalų lydinių jau neturi tokio malonaus skambesio. Šiuo metu kurentai turi penkis tiksliai nustatyto dydžio ir skambesio varpus, kuriais išgauna „kurento melodiją". Kurento varpų skambesys apibūdinamas kaip *glung-glung*.[21] Vietoj varpų arba šalia jų jie turi prisisegę ir maišą su pelais, kurie vaizdavo rapsų sėklas. Kai kurie dar nešiojosi išpuoštus maišus dovanoms (dešroms, pinigams ir t. t.) dėti. Vis svarbesniu kurento kostiumo elementu tampa kojinės arba blauzdinės. Anot iš Goricės kilusios Julijanos Pilinger, kuri pirmą kartą kurentą pamatė 1917 m. atvykusi į Stojnicę, ten žalias ir raudo-

14. Šiais laikais ant jų galime pamatyti įmonių, grupės rėmėjų ir t. t. ženklus.
15. Dabar persirengėlių grupės daugiausia skirstomos pagal tai, ar jų ragai nukreipti į viršų, ar į apačią.
16. Tarp jų stilizuotų plonų odinių ragų kabinami įvairiaspalviai kaspinai ar kiti papuošimai, pavyzdžiui, popierinės gėlės.
17. Iš interviu su kurentus gaminančios šeimos vyresniuoju Marko Klinecu (54) iš Spuhljės prie Ptujaus (Smole 1982).
18. Francas Klincas (71) iš Markovcų papasakojo: „Kadaise kaime buvo kelios vyresnio amžiaus moterys, kurios turėjo kailinius. Mes, vaikinai, ėjome prašyti, kad juos mums paskolintų. Ir jos skolindavo, bet metams bėgant jie suplyšo, ir galiausiai mes iš jų pasiuvome kaukes. Prisimenu, kad už vienus paskolintus kailinius mes net du kartus turėdavome eiti šienauti, nes už dyką niekada niekas nieko neduodavo (Ozmec 1981).
19. Turėjo didžiulį varpą, kuris skambėjo kaip solistas chore, ir jo skambesys girdėjosi toli – net kitoje klebonijoje. Jis buvo toks, kad savininkas, kuris tikrai nebuvo menkas vyrukas, norėdamas varpą panešti turėjo jį prisirišti pečius ir juosmenį juosiančiu diržu (Feguš 1962: 7). Daugelis dar pamena didžiulį varpą, kurio skambesys nustelbdavo mažesnių varpelių skambėjimą. Žmonės pasakoja, kad jį iš Markovcų girdėdavo skambant Spuhja, o iš Dornavų jis girdėdavosi Markovcuose. Kur tas paslaptingas varpas dabar, niekas nežino (Hasl 1962).
20. Daugiau apie tai rašyta: Cobljeva 1980, Kurentovanje 1961, Kuret 1961: 4; 1969: 8, Hasl 1962 ir Slodnjak 1977.
21. Apie idiofonus (karvės ir arklio varpelius) kaip muzikos instrumentą rašė Kumer 1986: 15–16, 56 ir Ravnikar 1972; karvės varpai vis dar naudojami Istros ir Primorjės vietovėse.

Tradicinės kurentų grupės vaikštynės Lancova Vas kaime prie Ptujaus. 2014 m.

nas kojines kurentams mezgė siuvėjas Antonovas Tone (Kurentovanje 1961).[22] Dabar kurentų grupės skiriasi blauzdinių tipais bei spalvomis[23]; kai kurios grupės vietoj vilnonių blauzdinių nešioja odinius juodus batus, kartais net ilgaaulius. Prieš kelis dešimtmečius avėdavo ir sportinius batelius, bet šiuo metu tokių vis mažėja. Po kurentija nešiojamos kelnės arba sportinė apranga, o J. Kreftas nurodo, kad kurentai vis dažniau vilki džinsus. Mažiau svarbūs kurentijos elementai – megztos pirštinės, o šiais laikais – ir skarelės, ypač raudonos spalvos.

Ilgainiui būtina kurentijos dalimi tapo ir nosinaitės – savotiški trofėjai, gauti iš merginų.[24] Anksčiau merginos jas megzdavo, o pastaruosius trisdešimt metų kurentai jas perka, kaulija iš kitų arba net vagia parduotuvėse. Nosinaičių rinkimas – naujas paprotys, kai kurių senesnių kurentų nuomone, tai Markovcų gyventojų išradimas, nes Halozės kurentai iki šiol teberenka dešras ir kiaušinius. Iki šiol būtinas kurento atributas – medinė lazda, kurios galas aptraukiamas dygliuotu ežio kailiu, ir kuris, N. Kureto nuomone, atlieka kurento ginklo vaidmenį (Kuret 1961:4; 1969:8). Jis sietas ir su falo simbolika (Kuret 1984:84). Kurento lazda gaminama iš tvirto medžio, dažniausiai bukmedžio arba akacijos, dar gluosnio, kuris „neėda rankų“. Pastaraisiais metais vis dažniau nešamos medinės šakės. Jų rankena perveriama odine virvele. Kartais jos dažomos juodomis, raudonomis ir baltomis juostomis. Šiais laikais ant jų gali būti klijuojamos populiarių muzikantų nuotraukos (pvz., Maiklo Džeksono, Tomo Džounso ir kt.), įvairūs paveikslėliai, tvirtinamos metalinės plokštelės su išgraviruotu vardu. Lazda – tai ir kurento ginklas, ir merginų „kabinimo“ įrankis: ja kurentas pakutendavo merginos kojas ir t. t. Dėl saugumo kurentai po kailiniais nešiojosi ir mažus šautuvėlius, ilgus peilius bei kapokles (Kuret 1984:191; Hasl 1962).

Kurentų simbolika

V. Belajus mano, kad senaisiais laikais kurentų kaukes naudojo slaptos vyrų ir vaikinų draugijos, atlikdavusios religines apeigas – jos vaizdavo protėvių dvasias, kurios turėjo saugoti palikuonis nuo nelaimių ir užti-

22. Žalias arba raudonas blauzdines minėjo ir Kuretas 1961; 1969; anksčiau juos megzdavo merginos tų vaikinų, kurie nešiojo kurentijas.
23. Pagrindinė antblauzdžių gamintoja Marija Veršič iš Zaboveco mezga juos žalios ir raudonos spalvos, keturių modelių: vaikiškus žalius su bumbulais, su kaselėmis, raudonais bumbulais bei su kaselėmis ir bumbulais (Zaboveco kaime moderniausi – žali su bumbulais). Kurį laiką populiarios buvo net skersaruožės futbolo klubų kojinės (Hasl 1968:6).
24. Nosinaitė – tai romantiška naujovė, neturinti aiškios funkcijos. Vis dėlto kurentų populiarumas siejamas su nosinaičių, prikabintų prie lazdos arba diržo, skaičiumi. Frančekas Kolaričius iš Markovcų pasigyrė, kad vienais metais buvo surinkęs net 85 nosinaites. „Kas buvo ta kvailelė, kuri tau jas davė“, – erzino jį žmona. Frančekas tik patylėjo ir tęsė pasakojimą toliau (Bibič 1970: 16–22).

krinti kaimo bendruomenės vaisingumą (Belaj 1968). Kurentai sieti ir su vaikino tapsmo vyru apeigomis. Šios kaukės galėjo vaizduoti tarpininkus tarp mirusių protėvių ir jų palikuonių (Hasl 1969:4–5) arba mirusius protėvius. Anot P. Božičiaus, kurentų nebylumas, varpų skambėjimas, plunksnos išreiškia ryšį su anapusiniu pasauliu (Božič 1971:19–23). Kurentas – rimtas, nebylus[25] ir demoniškas, lyg būtų kilęs iš pačios žemės (Isajević 1967:22). Jis negalėjo kalbėtis su žmonėmis, tik skleisdavo gyvūnus primenančius garsus, kurie dar sustiprindavo jo bauginančią išvaizdą.

Tradiciškai demoniškos išvaizdos kurentui priskiriamos antgamtinės galios[26]: šokinėdami, skambėdami ir atlikdami specialias apeigas, jie išveja žiemą ir kviečia pavasarį, žadina gamtą, skatina gyvybines galias ir augimą. Todėl kurento simbolika siejama su laukų, vynuogynų, gyvulių ir net žmonių vaisingumu. Anksčiau tikėta, kad kurentas į kaimą atnešdavo laimę ir derlingumą: kuo daugiau būdavo kurentų, tuo derlingesnė tapdavo žemė (Belaj 1967), tikėta, kad varpų skambėjimas – tai apeiginis garsas[27], išbaidantis žmonėms ir gamtai kenkiančias blogio jėgas. Žmonės stengėsi neįžeisti kurento, kad nenubaidytų laimės ir džiaugsmo. Laimės linkėjimu laikytas ir kurento rankos paspaudimas, bet tai vėlyvas paprotys.[28] Visoje Eurazijoje tiek miesto, tiek tradiciniuose kaimo karnavaluose naudoti varpeliai bei kitokie metaliniai daiktai, kėlę ritualinį triukšmą, turėjo tą pačią apsauginę paskirtį – nuvyti piktąsias jėgas.

Kurentai vaikščiojo ne tik po savo kaimus, lankė ir aplinkinius – nebuvo galima užrakinti namų vartų ir jų neįsileisti. Kurentai eidavo ir kaip artojų palydovai, gynėjai arba vyresnieji, paskelbiantys apie artojų grupės apsilankymą valstiečio kieme. Jais galėjo būti tik vedę vyrai. Į kaimiečio kiemą atėjęs kurentas dygliuota lazda parodydavo artojams, kur arti, arba pats „ardavo“ – už rankenų laikydamas plūgą, sukdavo kieme ratus. Šiose vagose jis sėjo „ropes“, paprastai smėlį, grėbliu

25. Kalbos ir tylėjimo santykį puikiai analizavo Tarasas Kermauneris (1978: 130).
26. Anot Franšeko Kolaričiaus, kurentas nėra karnavalinė kaukė, kurentas yra demonas (Bibič 1970: 16–22).
27. Šis garsas turi prasmę: kaip plakėjas botagu, taip ir kurentai varpais vaiko piktąsias jėgas. Viduramžių liudijimai (pamokslai, sinodų sprendimai) įrodo, kad anais laikais visoje Europoje sausio mėnesį vaikščiojo kailiais vilkintys būgnininkai su visų tipų varpais (Kuret 1969: 11).
28. Pagal Marijos Meglič arba Marijos Matjaševič iš Zabovcų pasakojimą (Kurentovanje 1961).

Raguoti kurentai iš Lancova Vas kaimo. 2014 m.

Grupė kurentų Ptujaus senamiestyje. *Kurentovanje* ir karnavalas Ptujuje. 2015 m.

apakėdavo ir sakydavo šeimininkei, kad jei vakare jie šoks, iš tų sėklų išaugs didelės ropės. Už šį darbą artojams dovanojama dešra arba kiaušiniai (Smodič 1946: 63–66). Tikėta, kad norint išauginti didelės ropes, karnavalo metu reikia šokti ir aukštai šokinėti (Kuret 1972: 42). Šokinėjimas laukuose[29] siejamas su augmenijos ir augimo skatinimu. Įvairūs kaukėti personažai, ne tik kurentai, ir kieme šokinėdavo, kad būtų daugiau grūdų. Kurento „šokio“[30] bijojo ne tik maži vaikai, bet ir kaimo bei miesto šunys: „Kai atvykstame, šuo eina iš proto, tampo grandinę“, – teigia daugelis kurentijų nešiotojų. Kitas paprotys – vartymasis ant žemės. Balkanuose kaukėtų personažų vartymasis ant grindų turėjo užtikrinti metų laikų kaitą, gerą derlių ir pan. O Slovėnijoje tikėta, kad jis gali prišaukti nelaimę ir blogus metus – krušą, vištų dedeklių sumažėjimą ir t. t.[31] Kita vertus, gerą dedeklių perėjimą ir apskritai gerą derlių galima buvo užsitikrinti pirmajam iš ryto į namus užsukusiam kurentui metus po kojų seną puodynę.[32]

Vaisingumo atributai

Tradicinėje Europos kultūroje daugybė kaukių yra susijusios su žmonių, gyvūnų ir gamtos vaisingumu ir gimstamumu.[33] Kurentijų nešiojimas buvo suvokiamas ir kaip stiprinantis vyrų seksualines galias.[34] Falas, kaip vienas iš vaisingumo simbolių, gali būti vaizduojamas tiesiogiai (padidintas, paryškintas spalva) ir netiesiogiai (pavyzdžiui, įvairių Europos kaukėtų personažų ilgos nosys – iš kukurūzų burbuolių, morkų ir pan., smailėjančios kūginės kepurės,[35] mediniai atributai, pavyzdžiui, lazda, vėzdas su dygliuotu kailiu).

Ne tik kurento aprangos detalės, bet ir elgesys gali turėti erotinių užuominų. Teigiama, kad kurentas

29. „Tik šokinėkite ir muškite žemę, kad rudenį rautume storą ropę ir klėtis būtų pilna grūdų, o žemė – bulvių!“ (Ingolič 1993: 38).
30. Vadinamąjį kurento šokį atlieka grupė kurentų, kurie kartu šoka, sukasi ir šokinėja. Pastarąjį dešimtmetį kurentų grupės vis dažniau surengia vadinamąjį kurentų dušą – tai naujas vienos iš Ptujaus kurentų grupių išradimas: ratu stovintys kurentai laukia ženklo, po kurio vienas jų pradeda skambinti varpais, tada prisijungia kitas kurentas, dar vienas, kol visi pradeda skambinti iš visų jėgų. Davus ženklą, visi vienu metu nutyla – tai įspūdingas koncertas.
31. Yra išlikę tikėjimų, kad voliojimasis ant žemės turi ir pozityvią prasmę: moterys žinojo, kad norint užauginti didelius svogūnus, vyrai turi pasivolioti ant žemės (Slodnjak 1999: 9).
32. Tradicinėse kaimo vestuvėse Podravjės srityje dar ir šiais laikais žinomas paprotys, linkint laimės jaunavedžiams, sudaužyti sriubinę.
33. Apie erotinius ir vaisingumo motyvus bei atributus, apie falo kultą ir pan. daugiau: Kuret 1984: 56, 84, Lozica 1990, Marjanović 1986–1987, Kuhar 1976, Svetieva 1998, Jovanović-Večanski 1998, Revelard ir Kostadinova 1998.
34. Viena iš įdomių, dar nepatikrintų hipotezių yra tai, kad prieš karnavalą kurentas negali miegoti su savo moterimi, priešingu atveju „prišauks nelaimę namams. Kurentas privalo būti švarus“, kadangi kurento esmė buvo žiemos išvaikymas, pavasario atgaivinimas, žemės padarymas derlinga, o šeimos – laiminga (Kermauner 1978: 128).
35. Daugiau: Kuretas 1984: 84.

1996 metais Slovėnijos paštas išleido proginį voką su pašto ženklais, ant kurių puikuojasi kurentai.

„pakutena“ šeimininkę, kad vištos geriau dėtų ir t. t. Kita vertus, vyrai rengiasi kurentais ne tik dėl tradicijos, bet ir dėl moterų, kurios kurentą labai vertina ir juo žavisi. Gražiausiam kurentui merginos dovanojama nosinaitė – tai diskretiška erotinė užuomina, susijusi su lūkesčiais, kad jas palies kurentas-vyras.

Kurentijų nešiotojai

Anksčiau tradicines karnavalines kaukes Slovėnijoje dažniausiai nešiodavo žemesnių socialinių sluoksnių gyventojai, tačiau pastaraisiais dešimtmečiais kurentijas vilki visi: nuo darbininko iki direktoriaus, nuo mūrininko iki mokslų daktaro, žmonės iš miesto ir iš kaimo. Kai esi kurentas, visa kita nesvarbu.[36] Kadaise kurentijas nešiojo tik jauni nevedę vaikinai, nors jau prieš 1960 m. jas apsirengdavo ir vyresni bei vedę vyrai (Feguš 1962: 7). Kartais jie kurentijas rengdavosi karnavalo antradienį, kai jaunesni kurentai jau būdavo pavargę. Vedę kurentai galėjo šokti tik savo kaime, tačiau jiems nebuvo leidžiama mūvėti kojinių ir rinktis į grupes (Slodnjak 1977: 5). Manoma, kad moterys kurentijas nešiodavusios tik slapta, norėdamos prilygti vyrams (Feguš 1962: 7). Nors yra liudijimų, kad Markovcų etnografinėje apskrityje buvo merginų ir moterų, kurios apsivilkdavo kurento drabužius, bet bėgiodavo jos tik po kaimą arba nuo vieno namo prie kito.[37] O štai Gajavcų vietovėje buvo kurentų moterų grupė, kurią sudarė „tų tikrųjų kurentų“ žmonos. Jos vaikščiojo po kaimus tik karnavalo antradienį, lydimos velnio, kurio kostiumą vilkėjo vyras. Kita vertus, kurentai pasirodydavo (arba vis dar pasirodo) dažniausiai grupėmis, kurias papildydavo vienas arba du velniai – pastaruoju metu jie vis „gauruotesni“ ir panašesni į kurentus[38]. Kurentus lydinčių velnių vaidmenį dažniausiai patikėdavo merginoms ir moterims... Dabar moterų kurentų grupės retos, daugiau vaikų kurentų sambūrių.

Dar prieš dešimtmetį, jei kurentui nuimdavo kaukę, buvo didelė gėda. Kaukę nusiimti jis galėdavo tik namuose, kai valgoma ir geriama.[39] Nusiimtos kaukės kurentas niekada nedėdavo ant žemės, o tik ant suolo, stalo ar lovos, nes „priešingu atveju ponui nebus sėkminga nei sėja, nei gyvulininkystė“ (Meze 1962: 4). Taip kaukėms parodoma ypatinga pagarba.[40]

Pastaraisiais metais kurentijų nešiotojai mielai rodosi viešai, kad visi pamatytų, kas ją nešioja. Tik XX a. septintajame dešimtmetyje atsirado įprotis kaukę pakabinti ant dygliuotos lazdos ir neštis persimetus per petį.

36. Franco Kodričiaus posakis (Veršič 1993: 6). Daugiau apie tai: Slodnjak 1977: 5, Veršič 1993: 6 ir Kreft 1981: 11.
37. Kai kurių grupių nariai karnavalo pabaigoje pasikviečia savo antrąsias puses vakarienei. Jau du kartus kurentu buvusi aštuoniolikmetė Marija Hrga iš Moškanjcų teigė, kad ją greitai atpažino iš moteriškų batų (Kurentovanje 1961).
38. Kodėl kurentus lydi velnias – dar atviras klausimas. Manoma, kad tai vėlyvas reiškinys. Prieš beveik dvejus metus Ptujuje buvo tik viena kurentų grupė, turinti nuolatinį vis dar „originalų“ velnią. Jis vilkėjo raudoną kombinezoną, kaukę su ragais, buvo susisupęs į žvejų tinklą ir kiekvienoje rankoje laikė po šakę (Kreft 1981: 12).
39. Jože Štafela teigė, kad jei kurentas, kurio kaimiečiai nepažino, namuose nenusiimdavo kaukės, jis likdavo kaltas dėl visų grupės kliaudų (Slodnjak 1977: 5).
40. Ant grindų padėta kaukė visai šeimai užtrauktų nelaimę. Jei tik galėdavo, šeimininkės ar merginos kurentams iš kailinių išpešdavo kelis plaukus, kad gerai sektųsi su gyvuliais (Vrabl 1968: 13).

Kurentai su uodegomis iš artojų grupės Halozės miestelyje. 1996 m.

Pokyčiai ir naujienos

Daugelis naujų kurento vaidmenų verčia nuolatos šį paveldą pervertinti. Kadaise kurentai bėgdavo nuo kaimo iki kaimo,[41] o dabar dauguma jų vežiojami traktorių priekabomis, automobiliais, autobusiukais. Kadaise juos būdavo galima išgirsti iš tolo, o dabar jie gali netikėtai pasirodyti kaimo užeigoje. Kurentas buvo kaimų, ūkių ir laukų herojus, tik po nepriklausomybės paskelbimo jis įgijo teisę šokti mieste – Ptujaus gatvėse bei aikštėse. Tad prisimenant tradicijas ir jas populiarinant kurentai iš kaimų keliasi į miestus, iš tradicinių vietų – į naują aplinką.

Pastaraisiais dešimtmečiais kurentų labai pagausėjo. Kurentas užkariauja pasaulį kaip tradicinio paveldo ir populiariosios kultūros dalis, jis tampa Ptujaus miesto simboliu, įvairių kultūrinių, sportinių ir turistinių renginių prekiniu ženklu, kurentai tampa Ptujaus regiono ir visos Slovėnijos ambasadoriais. Apie kurentų tradicijos kaitą nuomonių daug: vieni mano, kad kaukės ir jų vaidmenys nuolatos kito, kiti tvirtina, kad kurento kaukių festivaliai virto tik pigiu turistiniu produktu, neprofesionaliai parengtais spektakliais (Bogataj, Berk in Pukšič 1993: 245). Dar prieš keletą dešimtmečių Kuretas rašė, kad kurentas praranda savo magiškąją, sakraliąją funkciją, bet jis niekada nevirs komišku personažu (Kuret 1984: 196). Bet jis jau virto komišku herojumi, Ptujaus ir aplinkinių miestų gyventojų šventine uniforma karnavale. Kurentija – tai tarsi šiuolaikiniai „tautiniai drabužiai“, gražūs ir prestižiniai, tinkantys visur. Tai ir šventinis, ir reklaminis drabužis, išpopuliarėjęs tarp įvairių socialinių ir amžiaus grupių Podravjės srityje. Pastarąjį dešimtmetį atsiranda iniciatyvų įtraukti kurentus ne tik į UNESCO nematerialaus kultūros paveldo vertybių sąrašą, bet ir į Gineso rekordų knygą. Šiuo metu jie tėra įtraukti į Slovėnijos nacionalinio paveldo registrą.[42] XXI a. pradžioje kurentas kaip metafora buvo paminėtas keliose svarbiose politikų kalbose bei Ptujaus miesto savivaldybės ir Markovcų savivaldybės protokoluose. Jo miniatiūrinės figūrėlės atpažįstamos savivaldybės suvenyruose. Nuo 1993 m. kurento atvaizdas naudojamas Ptujaus karinių mokymo centrų simbolikoje. Jis, kaip talismanas, kviečia senjorus į pasibuvimą; meškerę laikantis kurentas puošia Ptujaus žvejų draugijos kalėdinį atviruką (1998), jis vaizduojamas ir ant Ptujaus motociklininkų klubo emblemos bei Ptujaus Rotary klubo ženklo. Kurento pavadinimas jau naudojamas pristatant regiono kulinariją – turime koranto picą, kurento iešmą, kurento dešrą, Ptujaus kurento sriubą, turėjome ir kurento alų bei vyną, netgi kurento viagrą – likerį. Tarptautinė kurento reklama buvo kuriama dešimtmečiais – slidinėjimo centruose Alpėse kurentai buvo nepakeičiami slidinėtojų bendrakeleiviai jau nuo 1984 m. Sarajevo žiemos olimpinių žaidynių. Jie dalyvauja ir kitose varžybose: kartingo, tinklinio, rankinio, golfo, bokso, šachmatų...

Turbūt įdomiausias metamorfozes kurentas patyrė profesionaliajame mene. Jis įkvėpė daugybę menininkų. Jo atvaizdas puikuojasi tapybos, skulptūros, fotografijos, filatelijos (ženklai, antspaudai, proginiai vokai, dideli žemėlapiai ir atvirutės), architektūros ir dizaino darbuose[43], jis pasirodo filmuose, teatre, mini-

41. Kurentų karnavalui vaikinai ruošdavosi iš anksto – naktimis vaikščiodavo laukais su prie juosmens pritvirtintais varpais ir jais skambindavo (Kreft 1981: 8).

42. Daugiau apie kurento paveldo raidą ir kaitą: Gačnik 2004: 195–384.

43. Pavyzdžiui, France Miheličius (1907–1998) kurento atvaizdą panaudojo kurdamas šviestuvo dizainą. Jo groteskiškas kurentas daugybę metų (nuo 1960 m.) buvo prekiniu Ptujaus festivalio ženklu.

mas grožinėje literatūroje. Kurento atvaizdas puikuojasi ant įvairiausių suvenyrų (miniatiūrų, žaidimo kortų, ženkliukų, kalendorių, ant lėkščių, stiklinių, atidarytuvų, peleninių, raktų pakabukų, dėklų akiniams...). Kurentas vaizduojamas ir reklamose, jo vardu pavadinami autobusai, jis skatina mopedų gamybą. *Kurentovanje* (Ptujuje) – tai didžiausias karnavalinis renginys ne tik Slovėnijoje, bet ir visoje buvusioje Jugoslavijoje. Būtent šiam renginiui, kuris nuo 1960 m. organizuojamas kasmet, galime dėkoti už tai, kad buvo išsaugota tiek daug karnavalinių kurento personažų ir jų grupių. Įdomu, kad 2014 m. Ptujaus savivaldybės rinkimuose dalyvavo partija „Kurentai ir gaisrininkai už geresnį Ptujų“. Nepaisant kaukėtų personažų populiarumo, jai nepavyko patekti į savivaldybės tarybą. Už ją balsavo tik 178 rinkėjai ir ji gavo 1,84 % balsų.

Epilogas

Po ilgamečių tyrimų galiu teigti, kad kurentas yra unikalus ir išskirtinis personažas, įgyjantis naujų, nenuspėjamų prasmių. Kinta ne tik jo išvaizda, bet ir šios kaukės paskirties suvokimas. (Gačnik 2000b: 328). Sisteminiai kurento tradicijos, tiek paveldo, tiek jo metamorfozių ir inovacijų, tyrimai padeda suvokti Europos tradicinės karnavalinės kultūros raidą.

Senovėje vieni kurentą suvokė kaip demoną, kitiems jis – gėrio ir grožio simbolis, o jo galia prilygsta dieviškajai. Kadaise kurentus persekiojo ir pasaulietinė, ir bažnytinė valdžia: policija dėl netvarkos, nekontroliuojamų ir nenuspėjamų situacijų, bažnyčia – dėl prietarų. Ilgainiui kurentų funkcijos pasikeitė – dabar jie gąsdina vaikus, persekioja moteris ir visaip šėlioja. Vis dėlto negalime nepaisyti „gatvės nuomonės“, išsakytos 1998 m. festivalyje: „Tam tikrą akimirką kurentas yra viskas.“ Bent jau kai kuriems žmonėms.

Daugelis slovėnų etnologų, ypač muziejininkų, ne vieną dešimtmetį su nostalgija stebėjo paveldo nykimą. Bet paveldas nėra vien atgaivinti praeities vaizdai ar niša rastis adaptuotam folklorui. Tai tapatybę ir tęstinumą įtvirtinantis kūrybinis procesas (Gačnik 2004: 52). Tad požiūrį į paveldą turime keisti – nuo pasyvaus, nukreipto vien į prisiminimus prie aktyvaus, naujai įprasminančio paveldėtas vertybes. O tradicijų tyrėjai šiame kontekste turėtų tapti ir jų kūrėjais.

Iš slovėnų kalbos vertė Kristina TAMULEVIČIŪTĖ

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

Belaj 1966 = V. Belaj, Maska in pust. Iš: *Kurentovanje 1966. Zavod za folklorne prireditve v Ptuju*. Ptuj, nenumeruota.

Belaj 1967 = V. Belaj, Maska in pust. Iš: *Kurentovanje 1967. Zavod za folklorne prireditve v Ptuju*. Ptuj, nenumeruota.

Belaj 1968 = V. Belaj, Pustni običaji v okolici Ptuja. Iš: *Kurentovanje 1968. Zavod za folklorne prireditve v Ptuju.* Ptuj, nenumeruota.

Benc Bošković 1973 = K. Benc Boškovic, *Tradicionalni pokladni likovi u Hrvatskoj. Pokladne maske iz zbirki Etnografskog muzeja u Zagrebu i muzeja u Mohaču*. Mohacs-Zagreb, nenumeruota

Bezlaj 1951 = F. Bezlaj, Nekaj besedi o slovenski mitologiji v zadnjih desetih letih. Iš: *Slovenski etnograf* 3–4, 342–353.

Bibič 1970 = A. Bibič, Kurentija je norija. Iš: *Tovariš* 26/6, 10. vasaris: 16–22.

Bogataj 1985 = J. Bogataj, Po ptujskem kurentovanju. Iš: *Lipov list* 2: 42.

Bogataj 1999 = J. Bogataj, *Mojstrovine Slovenije: srečanja s sodobnimi rokodelci*. Rokus, Ljubljana.

Bogataj in J. Pukšič 1993 = J. Bogataj, Berk in J. Pukšič E. *Ljudska umetnost in obrt v Sloveniji*. Ljubljana.

Božič 1971 = P. Bozič, Nori pust tehta kruh. Iš: *Tovariš*, 23. vasaris: 19–23.

Ciglenečki 1998 = S. Ciglenečki, Nekoč so bili spremljevalci boginje Kibele, danes preganjajo zimo kot pustne maske. Iš: *Delo*, 25. vasaris.

Cobelj 1980a = Š. Cobelj, Skrivnostni korant. *Tednik*, 7. vasaris.

Cobelj 1980 = Š. Cobelj, Domovanje kurentov in njim podobnih likov. Iš: *Tednik*, 14. vasaris:13.

Feguš 1962 = D. Feguš, Šel je kurent po svetu. Kurentovanje – karneval. Ptuj. Iš: *Odbor za etnografske prireditve v Ptuju*. 4. kovas: 8.

Gačnik 2004 = A. Gačnik, *Dediščina kurenta v kulturi Evrope, Etnološko muzeološki vidik. Disputationes Poetovienses.* Ptuj. 438 p.

Gačnik 2000a = A. Gačnik, Človek z masko kot predmet etnološke muzeologije. Doktorska disertacija, OEIKA, FF, Univerza v Ljubljani. Ljubljana.

Gačnik 2000b = A. Gačnik, *Moč tradicije / Kurentovanje in karneval na Ptuju*. Znanstvenoraziskovalno središče Bistra Ptuj, Lala, GIZ Poetovio Vivat. Ptuj.

Hasl 1962 = D. Hasl, Pomenki o kurentu. Kurentovanje – karneval, Ptuj. Iš: *Odbor za etnografske prireditve v Ptuju.* Ptuj. 4. kovas, nesunumeruota.

Hasl 1968 = D. Hasl, Je prav, da spreminjamo starega koranta? Iš: *Tednik*, 23. vasaris: 6.

Hasl 1969 = D. Hasl, Beseda o šemskih običajih v ptujskem okolišu. Iš: *Kurentovanje*, Ptuj, 16. vasaris. *Folklorno društvo v Ptuju*. Ptuj: 4–5.

Ingolič 1993 = A. Ingolič, Črni kurent. Življenjske usode. Prešernova družba. Ljubljana.

Isajević 1967 = N. Isajevic, Kurenti prihajajo v Ptuj. Ljudski običaj in turistična atrakcija. Iš: *Delo*, 28. sausis: 22.

Jovanović-Večanski 1998 = D. Jovanović-Večanski, Ritual masks „fašenke“ in the village of Kruščica. Iš: *Rituals with masks. Museum of Macedonia*. Skopje: 183–187.

Kermauner 1978 = T. Kermauner, Bes slepih sil. Iš: F. Rudolf, *Koža megle. Založba Obzorja*. Maribor: 127–139.

Kreft 1981 = J. Kreft, *Ptujsko kurentovanje*. Seminarska naloga 1, PZE za etnologijo, FF. Ljubljana.

Kuhar 1976 = B. Kuhar, Ceremonial masks in Yugoslavia. Iš: *The folk art of Yugoslavia* (symposium). Pittsburgh: 89–101.

Kumer 1986 = Z. Kumer, *Die Volksmusikinstrumente in Slowenien. Handbuch der europäischen Volksmusikinstrumente*, Serie I., Band 5, ZRC SAZU. Ljubljana.

Kurentovanje 1961 = Kurentovanje kot narodni običaj. Iš: *Ptujski tednik*, 10. vasaris.

Kuret 1961 = N. Kuret, Kadar korant vlada. Iš: *Kurentovanje in karneval v Ptuju 1961. Pripravljalni odbor za kurentovanje in karneval*. Ptuj: 3–7.

Kuret 1969 = N. Kuret, Kadar korant vlada. Iš: *Kurentovanje, Ptuj, 16. vasaris. Folklorno društvo v Ptuju*. Ptuj: 6–16.

Kuret 1972 = N. Kuret, Maske v slovenski Istri. Iš: *Rad XVII kongresa Saveza udruženja foklorista Jugoslavije (Poreč 1970)*. Zagreb: 41–44.

Kuret 1984 = N. Kuret, *Maske slovenskih pokrajin*. Ljubljana.

Kuret 1991 = N. Kuret, Domači in tuji delež v obrednih obhodih Slovencev. Iš: *Traditiones*, 20: 67–78.

Ledić 1970 = F. Ledic, *Mitologija Slavena, Tragom kultova i vjerovanja starih Slavena*, II., samozaložba, Zagreb.

Lozica 1990 = I. Lozica, Dva karnevala: magijski i kritički. Iš: *Karneval, magija, kritika, Maske i pokladni obredi*. Etnografski muzej. Zagreb: 11–22.

Kurentai su uodegomis iš artojų grupės Halozės miestelyje. *Alešo Gačniko nuotraukos.*

Marjanović 1986–1987 = V. Marjanovic, Pokladni ritual u Sremu na primeru sela: Golubinci i Novi Slankamen. Iš: *Rad Vojvođanskog muzeja.* Novi Sad: 173–181.
Meze 1962 = L. Meze, Pustni običaji v ptujski občini. Iš: *Kurentovanje - karneval*, Ptuj 4. kovas. *Odbor za etnografske prireditve v Ptuju*. Ptuj: 4–7.
Ovsec 1993 = D. Ovsec, *Velika knjiga o praznikih. Praznovanja na Slovenskem in po svetu*. Ljubljana.
Ovsec 1991 = Damjan J. Ovsec, *Slovanska mitologija in verovanje*. Ljubljana.
Ozmec 1981 = M. Ozmec, Kurentova oprava nekoč in danes. Iš: *Tednik*, 26. vasaris.
Ravnikar 1972 = B. Ravnikar, Analiza kurentovih zvoncev. Iš: *Traditiones*, 1: 149–154.
Revelard in G. Kostadinova 1998 = M. Revelard, *Le livre des masques, Masques et costumes dans les fêtes et carnavals traditionnels en Europe. La Renaissance du livre*. Tournai.
Slodnjak 1977 = J. Slodnjak, Od kurenta do predsednika. Iš: *Večer,* 18. vasaris: 5.
Slodnjak 1999 = M. Slodnjak,Čebulček potrebuje veliko nege. Iš: *Tednik*, 1. balandis: 9.
Šmitek 1998 = Z. Šmitek, *Kristalna gora. Mitološko izročilo Slovencev*. Forma 7. Ljubljana.
Smodič 1945 = A. Smodič, Orači na Dravskem polju. Iš: Etnolog (XVII - 1944): 100.
Smodič 1946 = A. Smodič, Narodni običaji pri Sv. Marku niže Ptuja. Iš: *Koledar Mohorjeve družbe*. Celovec: 63–66.
Smole 1982 = V. Smole, *Kurentije mojstra Marka*. Iš: *Delo*, 18. vasaris.
Snoj 1997 = M. Snoj, *Slovenski etimološki slovar*. Ljubljana.
Svetieva 1998 = A. Svetieva, Erotic elements in the masked rituals within Macedonians. Iš: *Rituals with masks*, Museum of Macedonia Skopje: 7–14.
Veršič 1993 = M. Versič, *Korant – pustna maska ali turistična maskota? Srečanje mladih raziskovalcev za napredek Maribora*. Maribor.
Vrabl 1968 = J. Vrabl, Pust, pust, krivih ust... Iš: *Vestnik* (Zagreb), 22. vasaris: 13.

The Kurent Tradition in the Context of European Carnival Culture

Aleš GAČNIK

From the perspective of traditional carnival culture, Slovenia is Europe in miniature; in its small territory, numerous types of masks (zoomorphic, anthropomorphic, phytomorphic, fantasy), otherwise found only in different European carnival localities, have been preserved. The most significant traditional carnival figure among them is the kurent or korant from north-eastern Slovenia. Kurent belongs to the group of so-called furry masks, the outfit of which in the traditional European culture consists of a fur coat (mask/cap or cap/coat), horns of domestic or wild animals, and bells of different numbers, shapes and sizes. Most of them wield a wooden prop in the form of a bar, club, sword etc. Using the historical-structural and comparative approach, the author comprehensively analyses the controversial and unique culture of kurent in a wider European context, where he distinguishes about 170 kurent-like figures. Special attention is given to exploring modifications, metamorphoses and innovations in the kurent heritage, which are crucial for understanding not only the culture of kurent today, but also the degradation and changing of the traditional carnival culture in Europe.

El. p. ales.gacnik@fts.upr.si

Persirengėlių kaukės – Balkanai ir Lietuva

Arūnas VAICEKAUSKAS

Viena seniausių bei reikšmingiausių žmonių grupių, genčių, bendruomenių simbolinės veiklos formų – persirengimas kaukėmis. Skirtingose pasaulio šalyse ir kultūrose kaukės pasirodydavo medžioklės ritualuose ir iniciacijose, vestuvėse ir laidotuvėse, laiko pasikeitimo (Naujųjų metų sutikimo) šventėse. Jas dėvėdavo kariai ir taikūs žemdirbiai, Sibiro šamanai ir Amerikos čiabuvių burtininkai, Afrikos ar Okeanijos ritualinių asociacijų nariai, taip pat viduramžių Europos miestelėnai bei universitetų studentai. Šiuolaikinėje visuomenėje, kaip ir senų senovėje, persirenginėjimas yra visuotinai paplitęs ir patrauklus užsiėmimas. Nerasime nė vienos tautos, nė vieno regiono, kuriame nepasirodytų spalvingomis kaukėmis apsitaisę šventinių apeigų dalyviai. Kaukių paskirtis – keisti prigimtį. Ritualinio tipo kultūrose persirengę žmonės tapdavo padarais, kuriuos vaizduodavo jų dėvima kaukė. Žodžio „kaukė“ etimologija persirengėlius tvirtai susieja su mirusiųjų pasauliu. Daugelyje kalbų šis žodis reiškia numirėlį. Todėl kaukėtų svečių pasirodymas kaime reiškė, kad pas gyvuosius žmones apsilankė mirusieji protėviai. Tokią antropomorfinių personažų prigimtį patvirtina ir jų apranga, naudojamas inventorius, veiksmo laikas bei vieta, kiti elementai, kurie formavo ritualo ženklinę sistemą.

Visuomenėms vystantis, keičiasi ir jos narių atliekamos apeigos. Kadaise kaukės turėjo aiškiai apibrėžtas ritualines prasmes bei išplėtotą simboliką. Dabartinius miestiečius pirmiausia patraukia karnavalinio veiksmo spalvingumas ir galimybė pakeisti savąją tapatybę. Apeiginės tradicijos kaita vyko nevienodai sparčiai. Industriniuose Šiaurės ir Vakarų Europos regionuose žemdirbiškoji apeiginė tradicija dabar atpažįstama nebent per naujai išrastas ir sukomercintas raiškos formas – tokias, kaip vokiečių „Oktoberfest“ ar panašias... Žvelgiant šiuo kampu, labiau akį trauks ne tradiciniai žemdirbių ritualai, o spalvingi Lotynų Amerikos karnavalai ar naujai išrastos „senosios keltų“ šventės.

Tačiau ir Europos žemyne dar galima aptikti kraštų, kuriuose šventinė persirengėlių tradicija iki mūsų dienų išlaikė žemdirbių apeigoms artimus pavidalus. Europoje galime išskirti dvi geografines zonas, kuriose su persirengėliais susijusi žemdirbių tradicija keitėsi mažiau

Užgavėnių persirengėliai. 1923 m. *Fotografija iš Žemaitijos nacionalinio parko archyvo.*

nei kitur. Viena jų – mūsų gimtoji Šiaurės Rytų Europa. Joje žemdirbiškoji tradicija intensyviau ėmė keistis tik XX šimtmečio pirmojoje pusėje. Antroji – kalnuotosios Pietų Europos sritys, ilgu puslankiu nusidriekusios nuo Balkanų iki pat Pirėnų kalnų. Akivaizdu, kad kalnai – ne pati palankiausia terpė ekonomikai plėtotis ir visuomenėms modernėti. Kita vertus, žemdirbiškoji tradicija neišvengė pokyčių ir šiose geografinėse zonose. Bėgant laikui, keitėsi apeigų paskirtis, buvo iš naujo permąstytos jų simbolinės prasmės. Pavyzdžiui, keitėsi medžiagos, iš kurių buvo gaminamos „tradicinės" kaukės, keitėsi ir persirengėlių grupių veiksmai. Tradicinei žemdirbių kultūrai būdingos paprastesnės ir statiškesnės kaukės ilgainiui darėsi vis puošnesnės ir ekspresyvesnės. Persirengėlių vaikščiojimas tai nunykdavo, tai vėl būdavo prikeliamas naujam gyvenimui. Ilgainiui iš kaimo gyventojų jis buvo perimtas folkloro entuziastų. Tačiau, nors ir su išlygomis, dar galima kalbėti ir apie minėtųjų regionų senosios šventinės tradicijos tęstinumą.

Dr. Alešo Gačniko tekstas mus supažindina su Slovėnijos kurento persirengimo tradicija. Kurentas – tai tik vienas iš daugelio įvairiais vardais vadinamų personažų, persirengimo tradicijos variantų. Bet šis terminas jau yra tapęs bendriniu visai persirengėlių grupei nusakyti. Pas mus taip pat sakoma, kad persirengėliai eina žydais, *čigonais* ar *ubagais*, nors iš tiesų persirengėlių būrį gali sudaryti tiek antropomorfinės, tiek ir gyvūnus vaizduojančios kaukės.

Rytinių Šiaurės ir Vidurio Europos pakraščių etnologija vis dar vaduojasi iš „tikrosios" tradicijos gniaužtų. Todėl A. Gačnikas pabrėžtinai akcentuoja, kad norint suvokti kurento tradicijos svarbą, reikia atkreipti dėmesį ne tik į istorinį paveldą, bet ir į persirengimo tradicijos pokyčius, vykstančius iki šių dienų. Būtent todėl tyrėjas pasirenka bendrinį „kurento", o ne tarminį ir galbūt archajiškesnį „korento" terminą, prie kurio vis dažniau sugrįžta „tradicijos" gerbėjai. Lietuvių skaitytojams parašytame tekste slovėnų mokslininkas perteikė gana išsamų etnografinį kurento tradicijos kaitos paveikslą.

Žinodami lietuvių persirengimo tradicijos pokyčius, turime galimybę palyginti abiejų tradicijų panašumus bei skirtumus. Lietuvių ir Balkanų persirengėlius pirmiausia sieja tai, kad ir vienu, ir kitu atveju yra išlaikyta ritualinė žemdirbių tradicija. Ir vienur, ir kitur kaukėtų vaikinų būrys vaikšto po kaimą, iš sodybos į sodybą, persirengėliai atlieka tam tikrus veiksmus, kuriuos palydi žodinės formulės. Nepaisant jų krečiamų eibių, persirengėliai yra apdovanojami. Abiem atvejais matome kaimo bendruomenės ir persirengėlių supriešinimą bei išskirtinį dėmesį moteriškajai bendruomenės pusei su gana aiškiai išreikšta erotine potekste. Vizualiai lietuvių ir slovėnų kaukės labai skirtingos. Tačiau svarstant apie ritualinę simboliką, tai nėra esminis skirtumas. Juk A. Gačnikas nurodo, kad seniau ir kurento kaukės buvusios ne tokios didelės, paprastesnės ir neretai medinės. Ir Lietuvoje, ir Slovėnijoje persirengėlių kostiumus sudaro veidą dengiančios kaukės ir kostiumai. Abiem atvejais gausiai naudojamas kailis bei oda. Kaukių įvairovė, ilgaplaukės vilnos kostiumai bei ekspresiją pabrėžiantys jų elementai (pavyzdžiui, kyšantys raudoni liežuviai) abiejose tradicijose laikytini gana vėlyvų transformacijų padariniu. Netgi akivaizdžiausi skirtumai – kurento kaukių ragai ir specifinis metalinių skambalų panaudojimas – gali būti aiškinami kaip persirengimo papročio naujovės. Bet apie tai kiek vėliau.

Balkanų paprotinė tradicija, kuriai priklauso kurento persirengėliai, etnologinėje literatūroje pristatoma kaip itin archajiška ir gerai išlikusi. Tačiau kuo daugiau apie ją sužinau, tuo labiau įsitikinu, kad Pietų Europoje persirengėlių būrys patyrė daugiau pokyčių nei Lietuvoje. Lietuvių tradicinės kaukės išlaikė beveik nepakitusį pavidalą bei gamybos technologijas. Pagrindinės zoomorfinės ir antropomorfinės kaukės Lietuvoje pasirodo visomis žinomomis persirengėlių vaikštynių progomis, jų išvaizda stebėtinai panaši. Veidą slepiančias kaukes Lietuvoje skaptuodavo tik iš tam tikrų rūšių medžio – beržo, alksnio, drebulės (Brensztejn 1907: 141). Lietuvių tikėjimuose šios medžio rūšys yra susijusios su chtoniškuoju pasauliu (Vėlius 1987: 72). Tokią antropomorfinių personažų prigimtį patvirtina ir jų apranga, naudojamas inventorius, veiksmo laikas bei vieta, kiti svarbūs elementai, formavę ritualo visumą. Kreivanosės, bedantės kaukės paprastai vaizduodavo seno žmogaus veidą (Kudirka 1992: 9; Skrodenis 1984: 71). Medinę kaukę papildydavo kitokios medžiagos detalės: priklijuoti avikailio antakiai, ūsai, pritvirtinti lininiai plaukai, linų arba ašutų barzda. Paprastesnes kaukes išpjaustydavo iš medžio žievės ar iškirpdavo iš seno avikailio. Kaukes dažniausiai pasidarydavo patys persirengėliai. Žymiai rečiau meniškas medines kaukes jie įsigydavo iš medžio drožėjų[1] (Milius 1957; Vaicekauskas 2005: 92).

Persirengėlio kostiumą sudarė ne tik veidą dengusi kaukė. Antropomorfiniai personažai apsirengdavo vilna į viršų išverstais avikailio kailiniais. Buvo naudojami ir kitokie vyriški ar moteriški drabužiai – seni švarkai, sijonai, skaros. Viršutinį drabužį sujuosdavo pančiu ar virve, rečiau – rankšluosčiu, juosta ar šiaudų grįžte.

Meniškų, iš medžio drožtų kaukių tradiciniame kaime negalėjo būti daug. To meto valstiečiams jos buvo pernelyg brangios. Tokių kaukių padaugėjo XX a. septintajame dešimtmetyje, kai į Lietuvoje kilusį folkloro judėjimą įsitraukė nemažai liaudies meistrų. Vis dėlto dauguma kaukių ir seniau, ir dabar pasigaminamos nau-

1. ES.1470-4 (Barystės, Mažeikių r.).- L.24; ES.1470-7 (Tirkšliai, Mažeikių r.).- L.41; ES.1470-15 (Barstyčiai, Skuodo r.).- L.83

dojant paprastesnes technologijas. Dar XX a. antrajame ketvirtyje Lietuvos kaimo gyventojai veidą gaubiančias kaukes pradėjo klijuoti ir iš storesnio popieriaus[2]. Papilio (Biržų r.) apylinkėse popierinės kaukės pasirodė apie Pirmąjį pasaulinį karą[3], o šiais laikais taip gaminama dauguma kaukių. Paradoksalu, tačiau šiuolaikinės papjė mašė technika sukurtos kaukės savo forma dažnai yra artimesnės tradicinėms, nei drožtos iš medžio. Galbūt todėl, kad pirmuoju atveju kaukes gaminasi patys paprotinę tradiciją siekiantys tęsti šventinio karnavalo dalyviai. O štai net pusiau profesionalūs medžio drožėjai savo dirbiniams stengiasi suteikti individualių bruožų. Juolab profesionalūs menininkai kurdami kaukes drąsiai naudoja tiek neįprastas medžiagas, tiek ir svetimoms kultūroms būdingus meninius sprendimus. Net tais atvejais, kai jie stengiasi išdrožti tradicinius personažus vaizduojančias kaukes, demoniškas antropomorfines būtybes turintys vaizduoti dirbiniai jų rankose supanašėja su gyvų žmonių portretais. Nepaisant to, kad jų bruožai apibendrinti, tai tradicijos tiesiogiai nebesaistomo, bet gerai portretinės skulptūros principus išmanančio šiuolaikinio kūrėjo vaizduotės kūriniai...

Labai panašų kelią nuėjo ir slovėnų kurento kaukės. Kaip minėjome, jos patyrė dar daugiau transformacijų. Siekiant kuo didesnio vizualumo, aktualius simbolinės gramatikos pagrindus seniai pamiršusiam dabartiniam miestiečiui kurento kaukės virto ilgaplaukiais gauruotais ir raguotais padarais, kurie savo išvaizda gerokai skiriasi nuo XIX a. antrosios pusės ikonografinės medžiagos. Seniau ir kailiai, ir kailiniai buvo trumpesni. Neretai naudotos kailinės liemenės. Ritualiniame kontekste svarbus pats kailis, kuris, kaip anapusiškumo ženklas, generuoja vaisingumo ir turto simboliką, o ne tai, koks jis.

Dabar galime sugrįžti prie iš pirmo žvilgsnio pastebimų Slovėnijos kurentų ir Lietuvos persirengėlių skirtumų. Beveik visi Europos šventinių tradicijų savitumai priklauso nuo dviejų faktorių – geografinės zonos, kuri savo ruožtu sąlygoja bendruomenės modelį, ir nuo socialinės bei ekonominės raidos spartumo.

Lyginant su Šiaurės Rytų Europos persirengėliais, vienas iš svarbiausių kurento (kaip ir daugelio kitų Balkanų ir Alpių regiono personažų grupių) skirtumų – metaliniai skambalai. Neretai šio regiono persirengėlių grupės taip ir pavadinamos – *zvonari* (varpininkai). Turime suvokti, kad kalniečiai buvo, visų pirma, gyvulių augintojai, o lietuvių išgyvenimas nuo seno priklausė nuo rugių derliaus. Būtent todėl ruginė duona yra bene svarbiausias lietuviškosios ritualinės tradicijos simbolis, o šiaudai – ganėtinai dažnas persirengėlių aprangos elementas. Natūralu, kad kurento tradicijoje pagrindiniais ritualiniais akcentais yra tapę elementai, susiję su kalnų gyvulininkyste. Kita vertus, būtų galima padiskutuoti dėl ritualinės skambalo simbolikos archajiškumo. Skambalų panaudojimo stilistika – jų gausumas arba didumas, tam tikru būdu derinami žingsniai, padedantys išgauti harmoningą grupės skambalų garsą – liudija orientaciją į žiūrovus. O tai jau yra modernių transformacijų požymis. Beje, niekaip negaliu atsistebėti kai kurių romantiškojo Europos periodo pseudomitologinių štampų gyvybingumu. Ir Lietuvoje, ir Slovėnijoje, ir daugelyje kitų šalių tyrėjai pabrėžia persirengėlių demoniškumą ir jų sąlytį su anapusiškumu, bet tuo pat metu persirengėlių keliamą triukšmą sieja su „piktų dvasių“ vaikymu. Išeitų, kad persirengėliai baido patys save... Kolegos, kada pradėsime mąstyti? Nepamirškime, kad persirengėlio kostiumą apsirengęs asmuo virsta tuo padaru, kurį vaizduoja kaukė. Ir ritualinėje tradicijoje tai suprantama visai ne perkeltine prasme.

Kaukių ragai naudojami ir lietuviškoje tradicijoje, nors ir ne taip gausiai, kaip Pietų Europoje. Raguotumas etnologinėje literatūroje siejamas su Senosios Europos dievybėmis. Tačiau nesinori tikėti, kad smarkiai transformuoti ir prie vartotojiškos visuomenės poreikių pritaikyti personažai iki moderniųjų laikų gali būti išlaikę daugelio tūkstantmečių senumo simboliką. Prisiminkime, kad ir lietuviškos zoomorfinės kaukės tik tyrėjų darbuose siejamos su toteminiais tikėjimais (ieškant šių personažų kilmės, tai visai tikėtina). O XX a. pradžios gyvojoje ritualinėje tradicijoje jos ženklino valstiečio ūkio gyvulius ar laukinius žvėris, ir nieko daugiau. Žinant bendrąsias persirengimo papročio kaitos tendencijas ir transformacijų mastą, žymiai paprasčiau kurento ragus ir gyvulių pavidalo kaukių snukius aiškinti XX a. pirmosios pusės Slovėnijos kaimo gyventojų ritualiniu dėmesiu gyvulių ūkiui. Akivaizdu, kad „archajiškos“ simbolikos interpretacijos XX a. antroje pusėje dažniausiai buvo susiję su pastangomis įtvirtinti ar kurti tautinį tapatumą.

Beje, manau, galima drąsiai teigti, kad tai yra viena iš kurento kaukių transformacijų priežasčių. A. Gačniko tekste pateikiama etnografinė informacija liudija, kad Slovėnijos kaukės yra plačiai įtrauktos į šiuolaikinio slovėnų tapatumo kūrimo procesus. Kurentas jau yra tapęs nacionaliniu Slovėnijos simboliu. Kita jo populiarumo priežastis – glaudus Pietų Europos karnavalinės tradicijos ir turizmo industrijos sąlytis. Kaimyninės Italijos karnavalų komercinė sėkmė turėtų būti užkrečiamas pavyzdys ir slovėnams. Nenustebčiau, jei paaiškėtų, kad A. Gačniko minimas kurentų grupę lydintis

2. ES.1359-11 (Čekiškis, Pasvalio r.).- L.61; ES.1362-2 (Gajūnai, Biržų r.).- L.18,19; ES.1362-4 (Galvokai, Biržų r.).- L.39; ES.1362-5 (Kurkliai, Biržų r.).- L.47; ES.1470-1 (Purviai, Akmenės r.).- L.1; ES.1470-3 (Augzeliai, Mažeikių r.).- L.19; ES.1470-4 (Barystės, Mažeikių r.).- L.24; ES.1470-8 (Pievėnai, Mažeikių r.).- L.50; ES.1470-15 (Barstyčiai, Skuodo r.).- L.83; ES.1471-5 (Dubėnai, Kelmės r.).- L.16,22; ES.1479-5 (Reškutėnai, Švenčionių r.).- L.42.
3. ES.1362-5 (Kurkliai, Biržų r.).- L.47.

raudonas velnias buvo nusižiūrėtas iš pietinių kaimynų, kur jis yra gana dažnas.

Karnavalinės tradicijos Slovėnijoje labiau susiję su verslu (turizmu) nei Lietuvoje, nors jos toli gražu nėra tokios komercinės, kaip didieji Italijos karnavalai. Lietuvoje iki šiol daugumą kaukių pasigamina šventės dalyviai, o Slovėnijoje jau esama šį ritualą aptarnaujančios industrijos radimosi požymių. A. Gačnikas įvardija nemažai šeimų, gaminančių atskirus persirengėlių kostiumo elementus.

Žinoma, panašių tendencijų neišvengė ir Lietuva. Mūsų dienomis reikėtų skirti gyvąją tradiciją nuo institucijų palaikomos. Gyvajai tradicijai priskirtume tuos persirengimo papročius, kai persirengėlių vaikščiojimą inicijuoja vietiniai gyventojai. Kitais atvejais šio papročio gyvybingumas palaikomas tarsi iš šalies, kitų autoritetų. Kalbant apie Užgavėnių persirengėlius, tenka pripažinti, kad mažamečių vaikų vaikštinėjimas po daugiabučių namų laiptines, parduotuves, prašymas pinigų ar saldumynų šiuo metu yra vienintelė gyvosios tradicijos forma miestuose. Panaši situacija jau klostosi ir kaimo vietovėse.

Kur kas dažniau Užgavėnių vaikštynės palaikomos dirbtinai. Tiesa, ir dalis kaukėmis apsitaisiusių vaikų jau priklauso folkloro kolektyvams. O suaugusiųjų persirengėlių vaikštynės iš esmės palaikomos vien tik instituciškai. Antai Platelių (Plungės r.) Užgavėnes jau keliolika metų organizuoja Žemaitijos nacionalinio parko administracija. Panašiai ir Kurtuvėnuose (Šiaulių r.), kur Užgavėnių tradicija tęsiama vietinio regioninio parko darbuotojų bei mokytojų iniciatyva. Kaip žinia, Plateliuose organizuojamose Užgavėnių vaikštynėse dalyvauja ne tik (o gal net ne tiek) vietiniai gyventojai, bet ir etninės kultūros entuziastai (pavyzdžiui, folklorinių ansamblių nariai), suvažiavę iš visos Lietuvos. Daugelyje Lietuvos vietovių persirengėlių vaikštynes organizuoja vietiniai folkloro kolektyvai ar regioninių kultūros institucijų darbuotojai.

Kalbant apie Platelius, galima paminėti ir tam tikrą prieškarinės tradicijos tęstinumą. Mat persirengėliams lankantis aplinkiniuose kaimuose vietiniai gyventojai dar noriai priima folklorinio judėjimo entuziastų siūlomas „žaidimo taisykles“ ir visiškai įsitraukia į vyksmą, todėl čia persirengėlių vaikštynės beveik niekuo nesiskiria nuo žemdirbiškojo ritualo pavidalą išlaikiusių XX a. pirmosios pusės papročių. Kita vertus, ir Plateliuose persirengėliai, baigę vaikštynes po kaimus, susirenka centrinėje miestelio aikštėje, kur vyksta improvizuotas kaukių vaidinimas. Jame vietiniai gyventojai jau gali dalyvauti tik kaip improvizuoto šou žiūrovai.

Instituciškai organizuojamos Užgavėnių šventės dažniausiai vyksta pagal visai Lietuvai daugmaž vienodą scenarijų. Beveik visais atvejais pamatome individualius personažų vaidinimus, persipinančius su folkloro kolektyvų (dėvinčių vienodas ir žemaičių persirengimo tradicijai geriausiai žinomas – ožkos, gervės, raitelio, žydo, ubago, velnio ir kt. – kaukes) koncertais ir visuotinį vaišinimą/-ąsi įvairiais „Užgavėnių blynais“. Šiais laikais bet kuriam viešam renginiui tiesiog privalomi ir prekybininkų bei liaudies amatininkų kioskeliai. Šventės šurmulys paprastai baigiasi „tradicine“ Kanapinio ir Lašininio dvikova, žiemos vijimu „žemaitiškai“ raginant: „Žeima, žeima, bėk iš keima...“ Tiesa, viešuose renginiuose tarmės retos, tad dažnai šaukiama bendrine kalba... Beje, panašiai nutiko ir su tarpukary Šiaurės Lietuvoje išplitusiu moderniu dovanų kaulijimu: „Mes žydeliai iš Leckavos, norim blynų ir kakavos...“, kuris pavirto į visoje Lietuvoje žinomą: „Mes žydeliai Lietuvos, norim blynų ir kavos...“ Na, o baigiamuoju šventės akcentu tampa moteriškais drabužiais aprengtos šiaudinės pamėklės sudeginimas. Taip vyksta ir jau 35 metus švenčiamos, iš esmės nacionalinį mastą įgijusios Rumšiškių liaudies buities muziejaus rengiamos Užgavėnės, ir rajonų bei miestelių kultūrinių institucijų rengiamos šventinės pramogos, taip pat mokyklose ar darželiuose kuriamos šventės.

SANTRUMPOS:

ES – Lietuvos istorijos instituto Etnologijos skyriaus archyvas. Keturženklis skaičius žymi bylą, skaičius po brūkšnelio – aprašo numerį. Skliauteliuose nurodoma vietovė, kurioje fiksuotas reiškinys ir rajonas.

LITERATŪRA:

Brensztejn 1907 = M. Brensztejn, Maski ludowe na litwe. Iš: *Rocznik Towarzystwa Przyjaciol Nauk w Vilnie,* t.1, Wilno, 1907.

Vėlius 1987 = N. Vėlius, *Chtoniškasis lietuvių mitologijos pasaulis: Folklorinio velnio analizė,* Vilnius, 1987.

Kudirka 1992 = J. Kudirka, *Užgavėnės*, Vilnius,1992.

Skrodenis 1984 = S. Skrodenis, Kaukė ir jos vieta senojoje liaudies kultūroje. Iš: *Liaudies menas ir jo savitumas*, Kaunas, 1984.

Milius 1957 = V. Milius, Užgavėnės ir jų papročiai. Iš: *Komjaunimo tiesa,* 1957, Nr. 49. Vaicekauskas 2005 = A. Vaicekauskas, *Lietuvių žiemos šventės.* Kaunas, 2005.

Mummer Masks – the Balkans and Lithuania

Arūnas VAICEKAUSKAS

The article is prepared as a commentary of Aleš GAČNIK's text about Slovenian kurent masks. The author compares the Lithuanian and Balkan mummer traditions, reveals their common features and the particularities of both traditions. Also shown are changes in the mumming customs and the underlying reasons for this.

Po konkursinės apžiūros „Tradicija šiandien – 2015“

Mintys iš kelionių dienoraščio

Nijolė MARCINKEVIČIENĖ

Tokiais pat žodžiais pradėjau ir prieš aštuonetą metų vykusios konkursinės apžiūros „Tradicija šiandien – 2007“ apžvalgą. Ir tada, ir šįkart, vos grįžusi iš kiekvieno renginio, užsirašydavau dar šiltus įspūdžius, todėl konkursinės apžiūros aprašas vėl bus suasmenintas, pirmojo įspūdžio nulemtas, dienoraštine forma pateiktas reportažas iš įvykio vietos. Trumpai priminsiu, kas gi ta konkursinė apžiūra. „Tradicija šiandien – 2015“ – tai rimtas respublikinis renginys, įrašytas į Etnografinių regionų metų veiksmų planą ir patvirtintas Vyriausybės nutarimu. Jį rengė Lietuvos liaudies kultūros centras kartu su miestų ir rajonų savivaldybių kultūros skyriais bei nacionalinių parkų administracijomis. Šios iniciatyvos tikslas –paskatinti saugoti ir gaivinti kalendorines, bendruomenines šventes, muges, atlaidus ir kitokias tradicinės raiškos formas, puoselėti regionines jų ypatybes. Konkursui savo krašto tradicinius renginius pristatė 21 savivaldybė ir 2 nacionaliniai parkai, konkursinės apžiūros komisija iš viso buvo pakviesta aplankyti 37 renginius, tad organizatorių tikslai ir lūkesčiai buvo pateisinti su kaupu. Vis dėlto konkursinės apžiūros komisija dėl objektyvių priežasčių pajėgė gyvai pamatyti tik 22 renginius, o su kitais susipažino neakivaizdžiai – iš renginių aprašų, filmuotos medžiagos ir fotografijų, suteikusių galimybę ir per atstumą pajusti šventės nuotaiką. Vienu kitu sakiniu apie kai kuriuos iš jų užsiminsime šioje apžvalgoje... Dėkojame visiems ir, nieko nelaukę, pradėkime ne peikti ar girti, o tik chronologiškai dėlioti praėjusių metų darbinio dienoraščio užrašus.

Vasario 16 d. Važiuojame į Tauragę švęsti Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo dienos – dalyvauti renginyje-koncerte „Aukšti kalna, margi dvara“ (a raides žodžių gale reikia tarti ilgai ir tęsiamai, žemaitiškai). Pastaraisiais metais žiniasklaida „įtaigiai“ nupiešė Nepriklausomybe nusivylusio, vadinasi, nelabai patriotiško lietuvio paveikslą. Neslėpsiu – ir Tauragėje tikėjausi tiek rengėjų, tiek dalyvių formalios „duoklės“ Tėvynei.

Švietė ryški vasario saulė, miesto centre rungtyniavo sportininkai, šurmuliavo Užgavėnių dalyviai ir atrodė, kad miestelėnams nė motais proginiai valstybinei šventei skirti renginiai. Ne, vos ne vos įtalpinome savo mašinukę neseniai renovuoto Kultūros centro aikštelėje. Šventiškai pasipuošę tauragiškiai vis dar ėjo ir ėjo... Erdvią kultūros centro salę užtvindė publika, teko skubiai pristatinėti kėdes, atsiprašyti kantriai sienas ramstančių... Nors salėje užteko kostiumuotų vietos valdžios atstovų, bet iškilmingų kalbų buvo saikingai. Jas pakeitė graži duonos apeiga. Daugybė rajono saviveiklininkų, scenoje sustoję kelialinkiu pusračiu, per rankas leido apvalų kasdieninės duonos kepalą. Vieni duonai pagarbiai linktelėjo, kiti lengvai pirštais prisilietė, dar kiti pabučiavo... Ligi skausmo pažįstamas ir vis dar prasmingas lietuvybės, vienybės tvirtinimo, atminties gaivinimo ritualas... Vėliau vyko gerai „režisūriškai sukaltas“ saviveiklininkų koncertas. Išskirtinę šventės nuotaiką kūrė Tauragės krašto dainos, teatriniai vaizdeliai, ir publika įsisiūbavo, per kraštus liejosi nesuvaidintas pasididžiavimas savo Tėvyne, tėviške, namais... Nė nepajutome, kaip susiėmę už rankų su bendrasėdžiais traukėme Tauragės himną...

Vasario 17 d. Pamotė sąžinė graužia, kad negalėjau su kolegomis nuvažiuoti į Platelius Užgavėnių atšvęsti. Nors namiškiai burbena, kad taip dažnai švęsti nesveika, bet kas patyrė maginę kaukės galią eilinį žmogelį paversti auksaburniu svetimšaliu, gal net iš Anapus atvykusiu, žino, kaip traukia persikūnijimo galia... Vilniečiai užgavėniautojai grįžo laimingi, visų įspūdžiai – kuo puikiausi, sakėsi pamatę nesugadintą tradiciją, pajutę tikrąją žemaitiškų Užgavėnių dvasią. Sutinku, nes ir pati, peržiūrėjusi filmuotą medžiagą, esu panašios nuomonės, bet Platelių šventės aplanką padėjau į būsimų laureatų lentyną... Tokios pat smagios ir tikros šio krašto Užgavėnės prieš daugelį metų jau buvo konkursinės apžiūros „Tradicija šiandien“ prizininkės. Gal plateliškiai neužpyks, kad šį kartą kitiems laureatams leisime pasidžiaugti saldžiu pergalės skoniu?

Vasario 21 d. Iš Molėtų krašto muziejaus gavome kvietimą: „Mindūnuose vyks jubiliejinė – dvidešimtoji – Žiemos žūklės šventė. Ši šventė pateko į įspūdingiausių, įdomiausių, smagiausių, išskirtiniausių „Terra Publicos“ išgarsintų Lietuvos švenčių šimtuką...“ Kaip nevažiuosi, juolab kad jau dvidešimtą kartą rengiama šventė mano pražiopsota – iki šiol nematyta.

Po šiokio tokio atlydžio vėl šalta, pažeme skleidžiasi šaltas rūkas – ar kas besusirinks žiemą į tokią nuošalę? Prie Ežerų žvejybos muziejaus net juoda nuo žmonių, ir visi kaip namuose – žino, kur ko ieškoti, kur pasmaksoti, kokiose rungtyse dalyvauti, ką nusipirkti, kokia žuviene ar kitu karštu patiekalu pasmaguriauti... O prekiautojų, virėjų ne tik iš visos Lietuvos, bet net iš Punsko atkakę! O dar Baltųjų Lakajų ežere pradeda rungtis poledinės žūklės žvejai, vyksta ekečių gręžimo varžybos ir Baltųjų Lakajų ežero įžuvinimo ritualas. Paaiškinsiu, kas tai. Trumpai tariant, Mindūnuose pasirašomas respublikinės reikšmės projektas, padėsiantis atkurti sunykusius žuvų išteklius ir pritrauksiantis daugybę žvejybos entuziastų. Nuspręsta ežerus įžuvinti Lietuvoje populiariomis plėšriosiomis žuvimis. Dar daug ką Mindūnuose sužinojome, pamatėme, visko net nepapasakosi. Bet akivaizdu, kad renginys buvo puikiai struktūriškai sustyguotas, o renginį vedė, regis, viską akimis ir liežuviu aprėpė, žodžio kišenėje neieškojęs Algirdas Braidokas, šiame subuvime Ežeriniu pasivertęs. Rengėjai sakė, kad jis iš senos šio krašto sakmės. Mat kadaise netoli Mindūnų, kur dabar tyvuliuoja ežeriukas Ežerinis, gyveno berniukas, kurį visi vadino Ežeriniu. Jis nieko daugiau neveikė, tik vaikščiojo ežero pakrantėmis. Kartą jis duonos kriaukšlele pavaišino sergančią karalaitę, kuri jam ėmė ir pasižadėjo. Vienas turtingas pavyduolis nuskandino Ežerinį, bet vandenų valdovė Vandenė išmokė berniuką groti stebuklingu lumzdeliu, kurio grojimas vėliau ir pagydė sergančią karalaitę...

Turime pripažinti, kad Ežerinis-Braidokas trynė ribas tarp oficialumo (oficiozinių kalbų, dovanojimo apeigų) ir liaudiškų pramogų. Bet tikroji renginio „vinis“ – senovinis stintelių gaudymas ant Baltųjų Lakajų ežero ledo, sukant senovinį prietaisą *bobą* ir traukiant žieminius tinklus *nevadus.* Va, kiek etnografijos viename sakinyje! Ne paslaptis, kad komisija kiekviename renginyje labiausiai ieško autentiškos reiškinio galios ir grožio. Žvejyba traukiamuoju tinklu – labai sudėtinga. Vyrai peikenomis kerta didelę eketę, kurią vadina įlaida (girdėjau, mindūniškiai ją dar vadina *podačia*) tinklui įleisti, o nuo *podačios* į priešingas puses, maždaug kas 30 metrų, kertama daug eketėlių (iki 200) tinklo sparnams iš abiejų pusių ištempti. Tinklas dar turi per vidurį įsiūtą maišą (mindūniškiai jį vadina *motnia*).Valkšnos viduje kertama dar viena didelė eketė – *išvalka* tinklui ištraukti. Visam šiam procesui vadovauja *galmeisteris*, viską skvarbiomis akimis nužiūrėdamas, patikrindamas, eglių šakelėmis ekečių vietas žymėdamas. Kai jau viskas parengta, žvejai šatravariai prie tinklo sparnų virvių (*mugų*) pakiša pririštas kartis ir šakėmis bei kabliais jas vis stumia link iškirstų ekečių, taip pamažėle traukdami tinklo sparnus. Abu į vandenį įleisti sparnai traukiami lygiagrečiai, iš pradžių rankomis, o paskui įdarbinamos *bobos*. Žiūrovų ir žvejų džiaugsmui, *boba* išvilko tinklus, pilnus blizgių, judrių stintelių.

Kovo 25 d. Laižuvos (Mažeikių r.) Antano Vienažindžio pagrindinė mokykla kviečia į Tautodailininkų mugę. Deja, negaliu atvykti, skubu skambinti į Telšius tautodailininkei Sigitai Dacienei, kad gelbėtų. Ir gelbėjo – nuvažiavo, ir dar ne viena. Raportavo trumpai: mugė kaip mugė, bet miestelio papuošimas puikus. Bendruomenė padirbėjusi nuoširdžiai ir nenuobodžiai – tame krašte jau sklando smagi pavasariškai velykinė nuotaika.

Balandžio 4 d. Mažeikių r. savivaldybės Kultūros skyrius siūlo pamatyti velykžydžių bažnytinius vaidinimus. Šiemet Velykos ankstyvos, rodos, bus ir šaltos. Kelti kojos iš šiltų namų nesinorėtų. Jau plačiai apkalbėtas, aptartas, senųjų tradicijų žinovų ne kartą pagarbintas paprotys, – taip tarsi abejoju dėl kelionės tikslingumo... Kolega nenusileidžia – važiuojam į Žemaitiją. Privalu garsųjį Velyknaktį pačiam pamatyti, kad numanymą pakeistų pačių patirti įspūdžiai, leidžiantys objektyviau vertinti... Aukso žodžiai. Didįjį šeštadienį išsiruošiame kelionei. Pametę tiesią kaip styga automagistralę Kaunas–Klaipėda, dar ilgai lingavome vingiuotais Žemaitijos vieškeliais, ieškodami bažnytkaimio romantišku pavadinimu – Pievėnai. Pasirodo, tai visai nedidelė gyvenvietė su maža medine, geltonai dažyta bažnytėle. Nespėjome nė apsidairyti, o pro plačiai atvertas bažnyčios duris ima verstis žmonės su vaškinėmis žvakėmis rankose, giedodami jie patraukia link šventoriaus pakraščio, kur baigia kūrentis nedidelis šventas lauželis. Aplinkui ugnį tirštai primėtyta degtukų dėžučių, kad šios prisipildytų maldomis užkalbėtos ugnies sakralumo ir Velykų rytą užkurta ugnis jaukiai šildytų, saugotų namus. Po ugnies atnaujinimo, garbinimo apeigos vos prasibraunamе į bažnytėlės vidų. Prisėsti po ilgos kelionės jokių galimybių – pilna pagyvenusių žmonių, jaunimo, vaikų. Pajuntu, kad šį vakarą šioje kuklioje bažnytėlėje, labiau nei kurioje kitoje, susitiko praeitis, dabartis ir ateitis – ir ne be senosios tradicijos magijos... Neatpasakosiu tradicinės liturginės Velykų dalies, kuri pažįstama iš Vilniaus ar kitų bažnyčių, bet visą laiką laukiau kažkokio nesuvaidinto, nežemiško jausmo, kurį šimtus kartų man yra bandę perteikti Velyknaktį patyrę pateikėjai.

Viduryje bažnyčios ant paprasto kilimėlio paguldytas senas kryžius nė minutei nebuvo paliktas be spalvingomis uniformomis vilkinčių, mediniais kalavijais ginkluotų kareivių ar karžygių apsaugos. Įkyriai replėmis ir kitais Jėzaus Kristaus kankinimo įrankiais sargybai panosėje mosavo, grasino, kryžių nukniaukti bandė kaukėti netikėliai arba žydeliai. Toji sargyba taip natūraliai įsilieja į liturginę bažnytinę erdvę, kad ilgainiui imi jų nebepastebėti, tik jauti, kaip šitas kitoniškumas įtraukia, todėl vis lengviau įsijausti į kolektyvinį Prisikėlimo stebuklo laukimą. Nujaučiant įvykį, gebantį pakeisti tavo gyvenime kažką esminio... Prieš pusiaunaktį, vis dar kas valandą skambant karžygių pamainų komandoms, nuotaikos bažnytėlėje keičiasi: ant *viškų* sutūpusių dūdorių ir giesmininkų galvos vis dažniau lenkiasi viena prie kitos pasišnabždėti, vis dažniau iš viršaus pasigirsta ir vienas kitas šmaikštesnis žodis ar net juokas. Klauptuose iki šiol ramiai tupėję parapijiečiai gręžiojasi, dairosi giminių ar kaimynų, o suradę, bažnytėles pakraščiais slenka arčiau vienas prie kito. Vis drąsiau įsikalbama apie sveikatą, vaikus, anūkus, bites, orą... Anūkai savo ruožtu įsidrąsina už skvernų patampyti nenuilstamus žydus, vieni kitus... Antra valanda nakties. Senimas, vaikai pamažu retina Velyknakčio budėtojų gretas, bet vis dar pasitempę sargybiniai automatiškais judesiais lyg įkyrias muses nuo kryžiaus tebebaido nenuilstančius kitatikius žydus... Galų gale klauptuose belieka tik vietinis jaunimas. Vaikinai, merginos, susimetęs į krūvą, kantriai palaiko savo draugus vaidintojus sunkioje, bet prasmingoje tarnystėje. Dar neišaušus sutrata bažnyčios būgnas, kviesdamas iškilmingoms Prisikėlimo apeigoms. Rodos, nemiegojau, tik trumpam poilsiui nuslinkau į špitolę, bet bažnytėlėje vėl tiršta nuo žmonių. Kada spėta? Ir karžygiai su savo prielipais žydais lyg niekur nieko bestovį savo vietose. Būgnus keičia *tr*ūbai, giesmės, Ganytojo žodis... Iškilmingas ceremonialas baigiasi iškilmingu sargybinių raportu klebonui apie šventos nakties žygdarbį, daroma bendra visų šios nakties veikėjų nuotrauka. Įspūdingiausia akimirka – pavargusiuose sargybinių veiduose spauste įspaustas pergalės ženklas. Aleliuja, aleliuja! Velykų rytą kone valandą būgnas (timpanas) tratėjo ir Griškabūdžio bažnyčios šventoriuje. Manoma, kad ši tradicija gyvuoja ne mažiau nei šimtą metų. Ji tęsiama ne be kultūros darbuotojų pastangų. Nuo 2007 m. velykinius timpanus tik šiam kraštui būdingais garsais prakalbina „Novos“ folkloro ansamblio vyrai.

Balandžio 5 d. Maršrutas: Pievėnai–Kibyšiai. Pastarasis – senas, kolūkmečiu palyginti nedaug sugadintas kaimas, įsikūręs anapus Nemuno, už Merkinės. Velykoms apsišlavęs, nereikalingus kiemų griozdus suslapstęs, kaimas vakaro prieblandoje atrodė šventiškai tylus. Vyrus lalauninkus, jau pasiruošusius apeiginiam žygiui per sodybas, užklupome kultūrnamyje. Šventiškai apsitaisę, muzikos instrumentais apsiginklavę, liežuvius pamiklinę, naują karnų *kašiką* dovanoms krauti pasidėję. Prisijungiame. Skambindamas piršlybų laikus menančiu trofėjiniu varpu, į pagrindinę Kibyšių ūlyčią veda *atsiklausėjas*. Vakaro sutemose varpas suskamba lyg iš paties Dangaus. Suloja šunys, iš seno klevo purpteli būrelis varnų, geruosiuose pirkių galuose sužiba langai, tarkšteli atkabinami durų kabliai. *Atsiklausėjas* taria: „Ar galima šitus namelius paveselyc, su šventom Velykom pasveikyc?“ Su kvietimu neužtrunkama – „Galima, galima, kol gi negalima!“ Viskas kaip iš senų Vinco Krėvės raštų – šeimininkus girianti, visokeriopų gėrybių linkinti oracija, šventa giesmė, *lalynka*, netekėjusioms merginoms garantuojanti vedybinę sėkmę, ir tiesmukiškiausias atlygio už ypatingą apeigą reikalavimas*:* „Kad vištos daug kiaušinių dėtų, o dukrelės ištekėtų, dėk sūraicį ir kiaušinių, ir dešraitį, ir bandaitį...“ Lalauninkai puikiai žino, kaip kam padėkoti, ko ir kaip išprašyti... Su muzika ir dainomis apeiname visas ūlyčios sodybas. Tamsu nors pirštu į akį durk. *Kašikas* pilnas dovanų. Laikas atsisveikinti su draugiškai mus į kompaniją priėmusiais velykiniais sveikintojais. Vyrai skirstytis neskuba – laukia vienkiemių (*kalionijų*) žmonės. Kokios jiems bus Velykos be mūsų užėjimo? Lalauninkai patraukia kažkur į laukus, iš toli ataidi skardus varpo garsas, baidydamas krūmų ir paraisčių šmėklas, jį keičia akordeono melodija. Lalauninkai – patys tikrieji tradicinių dzūkiškų Velykų pranašai. Galvoju, ar kitąmet pajusiu Velykų sakralumą be žemaičių Velyknakčio persirengėlių, be zanavykų timpanų, be dzūkų lalauninkų? Vargu...

Balandžio 18 d. Radviliškio r. savivaldybės Kultūros skyrius pakvietė į Skėmių *traktierių*, į XIX a. vakaronę: „Laukiame dviejų šimtmečių senumo traktieriuje, kurio sienos matė daugybę keliauninkų. Šiandien galima trumpam sugrįžti į tuos senus laikus, paragauti raugu kildintos duonos, meduolių, kitų to meto patiekalų, pamatyti slaptą liaudišką vaidinimą pagal kunigo Matulio pjesę ‚Neskubėk šokt ant ugnies, bo nusvilsi‘.“ Suintrigavo. Važiuojam. Vėl ūkanota diena. Sustojame prie senovinės užeigos, arba *traktieriaus*. Aplinkui nė gyvos dvasios, tik nuo darganos pajuodusiuose medžiuose blaškosi vėjas. Gal nieko ir neįvyks? Norėdami „užmušti laiką“ pereiname Skėmių gyvenvietę. Silikatiniai mūriukai išrikiuoti kaip kareiviai – iki sterilumo tvarkinga ir tyli gyvenvietė. Vis dėlto vienas jauniklis šunytis netikėtai išsprunka pro vartelius ir, nekreipdamas dėmesio į du pašaliečius, nubidzena gatve ieškoti nuotykių... Ir

mes paskubinome žingsnį, ir tikrai – prie *traktieriaus* sustojo prabangus autobusas. Iš jo salono, kaip iš gausybės rago, oriai, liokajų palaikomi, lipa ponai ir ponios, panelės ir ponaičiai. Akyse mirga moterų krinolinai, skraistės, skrybėlaitės, vyrų – frakai, atlasinės liemenės, spalvotos kaklajuostės... Seną pastatą užpildo XIX a. aukštuomenė. O mes stovim iš nuostabos prasižioję, amą praradę – ir vėl pirmojo įspūdžio taisyklė nepasitvirtino. Kažkas ir mus susiprotėja pakviesti į vidų ir net pasodinti prie prašmatnių stalų. Iš senovinės virtuvės sklinda gardūs kvapai, groja muzika... Atsišaukia tolima kaip pasaka praeitis. Buvo ir liaudiškų akcentų – žadėtasis spektaklis. Šmaikštūs ,,vaidintojai iš prastuomenės", turėję linksminti pravažiuojančią poniją, į spektaklį įtraukė ir vieną kitą diduomenės *asabą*, ir prasidėjo smagi improvizacijos laisvė... Skambant XIX a. melodijai, ponams nerūpestingai besisukant valso ritmu, komisija tyliai išsliūkina į marškonę kasdienybę... Likome sutrikę, bet nenusivylę. Švenčių spektras išties begalinis...

Balandžio 23 d. Šiemet taip, kaip priklauso senųjų papročių garbintojai, atšvęsiu ir Jurgines. Kviečia Šakių r. Plokščių mokykla ir daugiafunkcis centras. Nors kelias tolimas, bet nuotaika puiki. Šventę atradome aikštelėje prie pat Nemuno. Pučia vėjelis, Nemunas lyg marios bangelėmis pasišiaušęs, o improvizuotoje scenoje folkloro kolektyvai keičia vieni kitus. Plokštiečiai parodo Jurginėms skirtą programėlę, visiems padalijama Jurginių duona – t. y. juoda ruginė duona su jon įkeptais kiaušiniais. Girdėjau, kad Jurginių proga tokią duoną tebekepa kai kurios šio krašto šeimininkės. Sintautiškiai, su pumpurėtomis šakelėmis rankose, apdainuoja medžius. Oho, kiek dainų! Pasirodo, apdainuotini visi Lietuvos medžiai. Bedainuojant pasklinda pavasarinių žolelių arbatos kvapas, pievos viksvelės iškiša liaunus laiškelius. Garbingos pavasario šventės proga „Šakija" „apžaidė" vandens stichiją – apsuko visą kalendorinių metų ratą. Užmetu akį į Nemuną – bangelės aprimę, plokščiame lyg veidrodis paviršiuje smagiai atsimuša vakarop krypstančios saulės spinduliai. Dar daugiau – atvažiuojant medžių lapeliai iš pabrinkusių pumpurų dar tik kaišiojo skiauterėles, o dabar medžių gojelis smaragdine žaluma tik tviska... Tai vis šventės apeigos galia! Kaip ir priklauso Jurginėms, renginio pabaigoje pasivaišinę piemenėlių kiaušiniene, patraukiame į miestelio žvalgytuves. Dairydamasi paminėjau dar vieną šviesiąją konkursinės apžiūros „Tradicija šiandien" pusę – kokių gražių, unikalių vietų bekeliaujant aptikta...

Gegužės 13 d. Skaitau dar vieną kvietimą: „Patašinės ir kitų aplinkinių kaimų gyventojai prieš Šeštines lanko kaimų kryžius. Prie kiekvieno kryžiaus giedama „Visų Šventųjų" litanija, meldžiamasi už kryžiaus fundatorius, prašoma Dievo gero derliaus. Taip aplankomi visi šių apylinkių kryžiai. Šis paprotys siejamas su sėjos pabaigtuvėmis – dėkojama ir prašoma protėvių, Dievo, Šventųjų, kad laimintų žmones ir derlių. Kryžių lankymo procesija pradedama ryte, visiems susirinkus prie pagrindinio kaimo kryžiaus." Ir pokalbį palaikyti, ir dienoraštį prakalbinti geriausia nuo oro. Taigi Vilniuje pliaupė šaltas lietus, o ir visą kelią nuo Vilniaus iki Kauno mus lydėjo sunkūs švininiai debesys. Už Kauno debesys ėmė skirstytis, pietuose viltingai prasišvietė mėlyno dangaus lopinėlis. Vėlavome, tad procesiją užtikome prie liucernos žiedų nušviesto kryžiaus. Senovines giesmes giedojo nemažas pulkelis žmonių. Po šito kryžiaus apeigos pajudėjome prie kito kryžiaus ir dar prie kito... Visur laukiama – dega žvakelė, mirga našlaičių, neužmirštuolių žiedeliai, dažno kryžiaus darželis lauko akmenėliais lyg sidabrinėmis aukų už suteiktą malonę votomis apdėliotas. Kiekvienas kryžius turi vardą, turi (ar turėjo) savo namus, istoriją... Pakelės kryžių Patašinės, Bliuviškių apylinkėse iki paskutiniojo karo buvę tiek daug, kad kepurę jų garbei bekilnojant keleivio ranka pavargdavo. Belikdavo kepurę pakabinti ant vežimo rungo... Nijolės Černevičienės, kaimų bendruomenių dėka, kryžiai vėl sugrįžta į savo vietas. Buvo mada kryžius ar koplytėles kabinti medžiuose, ypač ąžuoluose. Prie vieno tokio medžio ir sustojome. Augdamas medis kryželį deformavo, jo viršutinė kryžma pasviro link vieškelio, lyg laimindama ar sveikindama praeivį. Kol kryžiai buvo garbinami bendruomenės giesme ir malda, iš apniukusio dangaus nenukrito nė vienas lašas... Prie paskutinio kryžiaus „ant amen" ėmė krapnoti smulkus lietutis – pats Dievas pašventino gerus žmonių darbus, gražios tradicijos palaikytojus.

Gegužės 23 d. Ištraukiu Šilutės lopšelio-darželio „Raudonkepuraitė" paraišką: „...organizuojamas ikimokyklinio ugdymo įstaigų folkloro festivalis „Virš marių saulelė, o širdy – giesmelė" autentiškoje žvejo sodyboje-muziejuje, Rusnės saloje. Festivalyje kviečiame dalyvauti visus Šilutės rajono ikimokyklinių įstaigų vaikų kolektyvus, jų tėvus ir pedagogus, socialinius partnerius iš kitų rajonų. Festivaliu inicijuojame mažųjų šilutiškių norą pažinti savo krašto papročius, tradicijas per liaudies dainą, žaidimą, smulkiąją tautosaką. Juk labai svarbu, kad šiuolaikinėje visuomenėje gyvuotų senosios tautos tradicijos bei neišnyktų vertybės." Ne, tai ne tik formalus organizatorių raštas. Nors mačiau tik filmuotą medžiagą, bet nenusivyliau – visur, kur tik akį užmesi, vaikai... Dainą keičia žaidimas, šokis, vėl dainelė. Renginio organizatoriams ir jų oponentams yra apie ką kalbėti, dėl ko diskutuoti, nustebti, džiaug-

tis. Vis skelbiame, kad patriotizmą, meilę Tėvynei, papročiams reikia ugdyti nuo mažumės... Kas kalba, o kas ima ir padaro. Stebiuosi ir gėriuosi prasmingomis organizatorių iniciatyvomis.

Gegužės 23 d. Ką tik šventėm Jurgines, o, va ir žaliosios Sekminės už lango. Kvietimas ant stalo ne vienas, bet renkamės tolimosios Akmenės kultūros centro pasiūlytą renginį. Sekmines švęsiu ne bet kur, bet Daubiškių (matyt, nuo žodžio „duobė“ ar „dauba“) kaime, ant ypatingo kalno – Jurakalnio. Pasirodo, būtent ten aptikti senieji žemės sluoksniai, priklausantys geologiniam Juros periodui. Man tai skamba fantastiškai. O dar ir šventė! Ir ko tik nebuvo toje šventėje – žalumynų *bromas*, vainikuotos karvės maitintojos, marga mugė, daugybė vaikų ir suaugusių muzikinių kolektyvų, liaudies teatras ir... Sekminių kiaušinienė. Milžiniškoje keptuvėje ant laužo kepami kiaušiniai pūtėsi akyse, pukšėjo, ir visa laukymė prisipildė skanaus kvapo... Ir teatrą paminėjau neatsitiktinai. Vyresnieji pripažinti etnografai ir jaunesni etnologai yra užrašę, kad Žemaitijoje Sekminių proga jaunimas žaidęs vestuves. Su jaunikiais, pajauniais, pamergėmis. Galima tik numanyti, kad vestuviniai žaidybiniai motyvai galėję nulemti gerokai ūgtelėjusių javų derlių, o gal tai tik smagi, šiai šventei būdinga pramoga? Kad ir kaip ten būtų, bet Daubiškių šventei saviveiklinis vaidinimas pridėjo balų... Turėjome galimybę pasižvalgyti po Ventos slėnį. Gaivi beržų, alksnių, klevų lapijos žaluma ir margaspalvių gėlių kilimas: laukiniai šalavijai, burbuliai, vėdrynai, neužmirštuolės... Neįtikėtinai ryškūs, išbujoję žiedai. Ar sakralioji Sekminių Saulė taip švietė, ar Juros periodo amonitai užbūrė, kad, rodos, įstabesnio pavasario grožio neteko matyti...

Gegužės 24 d. Veliuonos kultūros centro Stakių skyrius Sekmines surengė Pupkiemio kaime. Pamatyti nesuspėjome, bet net iš šventės aprašo, fotografijų jaučiama, su kokia meile savo kraštui, papročiams paminėtos pavasario išleistuvės. Žmonės rinkosi prie šimtamečio apvainikuoto kryžiaus, per senuosius papročius, apeigas atnašauta gražioje sodyboje. Į mažą kaimelį per Sekmines suguža šimtai žmonių.

Gegužės 29 d. Pakruojiškiai pakvietė į Balsius, į Kluono teatrų šventę. Pasirodo, jų teatras turi sąsajų su Lietuvos teatrui lemtingais 1899 m. Tų metų rugsėjo 8 d., kai Palangoje buvo vaidinamas pirmasis lietuviškas spektaklis Juozo Vilkutaičio-Keturakio „Amerika pirtyje“, Povilas Višinskis iš Mintaujos į Pašvitinį atvežė afišą ir priklijavo prie alinės durų... Kluono šventė – Pakruojo krašto mėgėjų teatro šventė, bet nuo pirmojo žingsnio etnografinėje Balsių sodyboje buvome įvilioti ir į kitokias įspūdingas situacijas. Pirmiausia – *mojavinės* pamaldos prie berželiais ir lauko gėlėmis papuošto Švč. Mergelės Marijos paveikslo. Kai kaimo moterys užgiedojo: „Šventa Mergele, pilna malonės / Vienybę platink, sutaikink žmones, / Naikink rūstybę visų širdyje, / Suteik ramybę, sveika, Marija...“, sodybos kampai, ką tik buvę pilni šlamesio, šnabždesio, bruzdesio, nurimo, nutilo... Be to, vyko ir alyvų šventė. Vilniuje alyvos baigė numesti paskutinius žiedlapius, o ten jos žydėjo, bujojo kaip bijūnai. Jų buvo visur – primerkti ąsočiai ir dubenys, jomis vainikuotos vadovų ir kitų nusipelniusių žmonių galvos, puokštės rankose ir žydintys, dangišką kvapą skleidžiantys alyvų krūmai. Trečias akcentas – šermukšniai. Kažkam cvaktelėjo mintis teatralų suvažiavimą įamžinti šermukšniais. Ir mūsų akyse buvo atliktas iškilmingas dar vieno šermukšnio sodinimo ritualas. Suskaičiavau trylika medelių – nuo nykštukinio šiemečio iki gerokai ūgtelėjusio vyriausiojo. Įsivaizduoju, kaip po keliolikos metų saulėtą rudenį jie oranžine vaisių šviesa primins Kluono suėjimus... Ketvirtas ir ryškiausias akcentas – mėgėjų teatrų pasirodymai. Vaidinimai be pertraukos (ir be scenos) truko bene tris valandas ir žiūrovus įsiurbė kaip akivaras. Neįmanoma keliais sakiniais papasakoti, bet pasakysiu: buvo liaudiška nuotaika, tekstai atmiešti nepigiu humoru, per kraštus tryško autentiško kaimo buities vaizdų koloritas. Buvo ir penktasis šventės elementas – bendruomenės pasibuvimas prie laužo, alus ir kitos vaišės...

Birželio 13 d. Sakoma, kad niekas niekur neišnyksta, tik laukia savo laiko. Jo sulaukė ir senieji šienapjūtės papročiai ir dar senuoju laiku – švento Antano dieną. Šio renginio sumanytojai – Šakių kultūros centras. Kai prisistatėme, Jablonskynėje (garsaus kalbininko Jono Jablonskio etnografinėje sodyboje) po sena obelimi jau šurmuliavo marga (iš visų Lietuvos regionų) folkloro ansambliečių minia. Prie klėties rymojo senoviniai dalgiai, grėbliai, prie prieklėčio pūpsojo *bobos* dalgiams galąsti. Pastarųjų garsai ir paskelbė šienapjūtės pradžią. Žinant, kad kaimas vis retėja, o senoji darbo, papročių, tarpusavio santykių – apsiėjimo kultūra jau beveik išnykusi, šis renginys ir reginys paglostė ne vieną sentimentalią širdį. Reikėjo matyti, kaip iš senosios J. Jablonskio sodybos būrys šienpjovių, grėbėjų ir šiaip smaksotojų patraukė į pievas. Visą netrumpą kelią nenutilo armonika, senovinė šienapjūtės daina, jaunimo pašmaikštavimai. O pievos grožybė! Net gailu prieš ją dalgę pakelt. Moterys puolė rinkti kmynus, merginos – vėdrynus ir gaisrenas vainikams... Pamatėme šienapjūtės procesą – nuo pirmojo pradalgio iki kupetų. Nekantriai eilės laukdami prunkštė arkliai, o už pievos krūmuose rėkė volungė: „Lietaus, lietaus...“

Birželio 14 d. Pakražančio kultūros centras konkursinei apžiūrai „Tradicija šiandien“ pasiūlė atvažiuoti į

Loskavos (Marijos Maloningosios) atlaidus Žalpių miestelyje pasiklausyti senųjų *kantičkinių* giesmių, paragauti tradicinių šio krašto valgių. Nenuvažiavome, todėl norėdami nuraminti sąžinę, pabuvojome Videniškių miestelio *Dešimtos* atlaiduose. Po lygių ir sodriai žalių Suvalkijos laukų vingiuotas kalvotas kelias link Molėtų atrodė margas ir žaismingas. Pakelės kaip toje dainoje – degė nuo lubinų, baltavo builių nėriniai, žydėjo radastos. Pasižadėjom grįžtant sustoti ir prisiskinti po puokštę laukinių gėlių papuošti miestietiškiems namams. Taip ir padarėme. O Videniškiai pasirodė esąs jaukus, tvarkingas miestelis. Jau seniai atkreipiau dėmesį, kad kiekvienas Lietuvos miestelis turi mėgstamiausią darželio gėlę ar krūmą. Videniškių akcentas (ar net simbolis) – rausvažiedžiai bijūnai. Šimtai jų puošė ir nuostabaus grožio bažnyčią. Po Sumos margame kermošiuje prisipirkome lauktuvių ir užsukome į smagią pakermošę *Klebono sode.* Viskas buvo įprasta, paprasta – kaip visur ir visada atlaiduose. Manyčiau, kad atlaidus užsitarnavome ir mes, ir organizatoriai.

Birželio 23 d. Taip po Lietuvą besiblaškydami ir vasaros saulėgrąžos sulaukėme. Jonines švęsime Kalvarijoje. Šio miesto kultūrininkai žada pritrenkiantį, senųjų Rasų vertą renginį ar misteriją mitologiniu pavadinimu – „Perkūno sakmės“. Šio renginio organizatoriams (gal tiksliau sumanytojai, režisierei, atlikėjai Žydrūnei Mankauskaitei-Zenevičienei) tinka pasakymas, kad kas nėra labai svarbu, nėra svarbu iš viso. Buvo įdėta be galo daug žmogiškųjų ir visokių kitokių pastangų, ir nėra jokių galimybių tai, ką pamatėme, atpasakoti. Na, nebent vieną kitą privalomą įspūdį... Rengėjai atidavė duoklę ir etnografinėms Joninėms: buvo pieva, šienpjoviai, kurie dar puikiai prisimena, kokie senoviniai dalgės, grėblio, galąstuvo sudedamųjų dalių vardai, kaip geriausia dalgę iškalti, kaip išvaryti plačiausią pradalgę... Net išsižiojusi klausiausi – išgirdau įdomių ir negirdėtų papročių detalių. Turi Kalvarijos kraštas ir žolininkių, gebančių ne tik vaistingas žolių savybes nupasakoti, bet ir išburti ateitį. Prie būrėjos nusidriekė merginų su žolynų puokštelėmis rankose eilė... Liaudiškos muzikos mėgėjams buvo proga pasiklausyti puikaus folkloro (ir ne tik) ansamblių koncerto. O kur dar mugė, žirgų pasirodymai, laužas, vainikai... O visą šitą gėrį ir grožį be perstojo merkė vasarvidžiui privalomas lietus. Sutemo, dangus užsiraukė, liovėsi lietus ir Karališkąjį parką sudrebino senųjų apeiginių ritmų garsai, trumpiausios nakties tamsą užliejo ugnies šėlsmas – misterija „Perkūno sakmės“ prasidėjo! Ir dar kaip prasidėjo! Įtaigios apeigos senosioms dievybėms, suvaldytos masinės scenos, kai visi ritmingai ir prasmingai juda iš taško A į tašką B, kai šokiai virsta kone ritualu, apeigomis vis kitam Dievui... Įvyksta trumpiausios nakties stebuklas, nes visa esybe pajunti, lyg laiko mašina keliautum į nenusakomus amžius. Dėl skaitmeninių technologijų, interneto kiekvienas iš mūsų kasdien atakuojamas daugybe įmantriausių, ryškiausių vaizdinių, todėl atrodo, kad jau niekas nebegalėtų nustebinti, o va, negali atsistebėti reginiu – atrodo, kad chaosas akyse virsta prasminga darna. Labai išsiskiriantis, kitoks renginys.

Birželio 28 d. Dovilų kultūros centro paraiškoje, be kita ko, rašoma: „Lotužių giminės jėgomis ištisus dešimtmečius kruopščiai tvarkomos Kisinių kaimo kapinaitės: ravimos kapavietės, kapinių takeliai, sodinamos gėlės, atnaujinami metalo kryžiai, lentelės, įrašai, epitafijos. Taip ypatingai saugoma šio išskirtinio krašto atmintis. Kisinių kapinės nebuvo uždaros. Po karo čia palaidota ir kitų konfesijų žmonių (katalikų, baptistų). Ypač ryškiai kultūrinių sluoksnių margumą, istorinius pokyčius, kartu ir unikalumą, atspindi išskirtinis bruožas – ekumeniškumas. Kapinių šventėse dalyvauja ne tik liuteronai, bet ir baptistai, katalikai. Taip pat yra unikalūs senųjų kaimo kapinių paminklai. Antkapinių paminklų puošyboje, įrašuose ir epitafijose labiausiai susitelkiama į dvasinius dalykus, atsisakoma respektuoti išorinį šventumą. Krašto kapinaitės dvelkia jaukumu, paprastumu ir ramybe. Reikia paminėti, kad Kisinių kaimo kapinaitėse iki šiol stengiamasi išlaikyti senuosius laidojimo papročius: laidoti veidu į tekančią saulę, statyti paminklą kojų gale.“ Prikalbinau komisiją nepraleisti unikalios progos. Susigundė.

Iš Kalvarijos garsų ir vaizdinių pasaulio ėmiau ir persikėliau į visiškai kitokią erdvę – mažutes kapinaites. Tai nenusakomai jauki žalumos, žiedų ir ramybės oazė. Būreliais renkasi žmonės. Visi savi, tik seniai nesimatę – sveikinasi, kalbasi, būriuojasi prie savųjų kapų. Kad vyksta šventė, matyti iš šventinės žmonių aprangos, nušluotų takelių, maldynėlių rankose, po didžiuoju kapinių medžiu išrikiuotais suolais... Paprastutės bažnytinės apeigos: bendra giesmė, eilėraščio posmas, Evangelijos skaitymų apmąstymai. Sakoma, kad paukščiai, išvedę vaikus, jau nebečiulba. Po vienos iš giesmių aukštuose kapinių medžiuose ilgesingai sučiulbo nematomi paukščiai, o anapus kelio ilgai ir monotoniškai kukavo gegutė. Rytoj Petrinės – ar jos giesmė, anot liaudies žinijos, nebus ir atsisveikinimo melodija? Kapinaitėse giesmė keitė giesmę: „Laikas bėga taip skubiai, ką atneš tau, nežinai...“ Tai pats tikrasis Mažosios Lietuvos kultūrinis paveldas. Nuo senų senovės šio krašto žmonėms mirusieji vis dar yra jų bendruomenės nariai,

o kapinės – ne tik mirusiųjų namai, bet ir bendruomenės centras.

Rugpjūčio 8 d. Pagaliau riedame ir smėlėtais Dzūkijos šilų keliukais. Margionyse mūsų laukia tradicinis Klojimo teatrų festivalis „Citnaginė“. Pasirodo, „Citnaginės“ pavadinimą festivalis gavo neatsitiktinai – *kap katris Margionių laukas tep kap užsėtas citnagais*. Žinau, kad *kietas kap citnagas* ir renginio organizatorius – Marcinkonių kultūros centras, bet vis tiek skubu dairytis, kas galėtų būti verta komisijos dėmesio ir laiko. Senovinis kluonas pilnas žiūrovų, už keturnyčių ir aštuonyčių *divonų* uždangos šurmuliuoja ne mažiau vaidintojų. Vedėja Rimutė Avižinienė rimtu veidu paskelbia, kad pagrindinis vaidinimų vertinimo kriterijus – ašaros. Žiūrovai nuo vaizdų ir kalbų scenoje turėtų arba juoktis iki ašarų, arba verkti iš graudulio. Taip ir buvo. Buvo ir pertrauka – per šilinių dzūkų kaimą perėjome lyg per buities muziejų. Mažo, vingraus Skroblaus upelio smėlėtoje pakrantėje išsibarstę senovinės sodybos kiekviena kaip atskiras pasaulis – su kitokiu pastatų išdėstymu, architektūrinėmis detalėmis, gėlių darželiais, vis kitokia tvora aprėmintos... Po dar trijų spektaklių (iš juoko verkėme iki ašarų) gavome beprotiškai skanios ant laužo virtos voveraičių sriubos ir kitokių šio krašto gardumynų...

Rugpjūčio 29 d. Dar vienas praleistas unikalus renginys Pikeliuose (Mažeikių r.) – „Suk suk ratelį“. Tik kalbama ne apie šokius ar dainas, o regionines verpimo *kalvaratais* varžytuves. Tai edukacinės temos „Vilnos kelias iki siūlų“ baigiamoji dalis. Mačiau varžytuvių filmuotą medžiagą – net gražu žiūrėti, kaip juda vyresnių ir jaunesnių moterų pirštai, sukdami ploną vilnos giją.

Rugsėjo 13 d. Patašinės laisvalaikio centras surengė Šakių krašto žolininkių susibuvimą – Arbatos šventę. Ir vėl kelionė link Griškabūdžio, ir vėl žemi pritvinkę debesys nieko gero nežada... Valanda kita važiavimo, ir žengiame į gerai pažįstamą J. Jablonskio sodybos kiemą. Užteko įžengti pro vartelius, kad pasijustum atsidūręs rojaus kampelyje. Nei lietaus, nei vėjo. Obelis per Antanines tik žalia, o dabar apsikorusi raudonais obuoliais, virš klėties džiūsta ar tik ne trejos devynerios žolių ir žolelių, o nuo jų kvapų net galva maloniai apsvaigsta. Visi patvoriai užversti kraitėmis kraitelėmis, pundais ir ryšiukais vaistažolių, prieskoninių, valgomų žolių ir piktžolių, ąsotėliais ir puodeliais su karšta žoliene. Bet tikrasis Žolininkių šventės grožis – iš vaistingųjų augalų žiedų sudėliota „mandala“, kiemą nušviečianti visomis praėjusios vasaros spalvomis. Dar ne viskas – kiemo kertėje ant balto lino staltiese užtiesto ilgo stalo įmantraus stiklo buteliuose puikuojasi šaknelių, šakelių, sėklelių trauktinės, užpiltinės, užlietinės... Folkloro gerbėjai šį kartą ne tik grojo, dainavo ir šoko, bet pagerbė ir savas žiniuones, o jau joms kalbos nepritrūko... Ne pirštu penimos ir pavienės vietinės *raganos,* apie jas ir filmas sukurtas.

Priešpaskutinė šventės dalis – maišytuvės. Visi, kas gyvi, pasklido žolelių pačiupinėti, pamainyti, išprašyti, dėl ligų apsiklausinėti, užpiltinių ir trauktinių paragauti – kiemas tik sukruto, sujudo, subangavo. Buvo ir sotieji zanavykiškieji pavakariai. Išvažiavome sotūs, sveiki ir dar apsikaišę žolėmis ir žolynėliais. O Jablonskynėje vis dar skambėjo muzika...

Rugsėjo 19 d. Bulviakasis, jo užbaigos man primena tolimą vaikystę – laužą palaukėje, kepamų bulvių kvapą, pabaigtuvių didžkukulius... Prieš keliolika metų ir svetimšaliai negalėjo atsistebėti, koks lietuviams svarbus ir šventas žodis „bulviakasis“. Rugsėjo viduryje miestiečiai ir kaimiečiai sukruta – važiuoja, lekia link bulvių laukų. Tada Lietuvoje viena kalba: ar nukasėt, ar geros bulvės, ar gavot arklį... Miežiškių kultūros centro kvietimu ir traukiam į Kulbių kaimą bulvės pagarbinti, renginio „Bulvė – ir maistas, ir vaistas“ vertinti.

Šventės vietoje, jau tuščių laukų apsuptame Janinos Bikinienės viensėdyje, nuo vaisių linko obelys, kaip pasiutę žydėjo jurginai, o sename vežime bolavo pilni bulvių maišai... Niekam ne naujiena, kad Miežiškiai ir jų apylinkės garsėja linksmiausiais, muzikaliausiais, bendruomeniškiausiais žmonėmis. Taigi neverta nė popieriaus gadinti aprašinėjant, kiek šioje šventėje grota, dainuota, šokta ir vėl grota mūsų antrosios duonos – bulvės – garbei... Man labiausiai akys krypo link daržinės. Pastato užuovėjoje stovėjo surikiuoti stalai, už jų gražios moteriškės, ir kiekviena švelniai ranką uždėjusi ant savojo dubens, puodo, keptuvės... Kiekviename inde – vis kitas tradicinis valgis iš bulvių, vis kitoks *prametalas*, pagardas... O jau kai prakalbo apie bulvę kaip vaistą, tapo visiškai aišku – žinau, kad nieko nežinau... O tikrieji patalkiai – rudeninėmis gėlėmis išpuoštoje daržinėje, prie suneštinėmis vaišėmis apkrautų stalų. Ir vėl bandonijos melodija, liaudies daina...

Šventės ašis – sodybos šeimininkė Janytė. Devintą dešimtį bebaigianti moteris visur suspėjo, kiekvienam atrado gerą žodį. Sujaudino trumpas etnografinis vaizdelis: jau mus išlydint prie Janytės priėjo balta kaimiška skarele ryšinti (oi, kaip išeina skarelių rišėjų grožis!) jos jaunystės draugė: „Janyte, mano sūnus jau atvažiuoja man pasiimt, važiuosiu.“ O Janytė atsakė: „Zosyte, nevažiuok, dar mudvi nepasikalbėjome, tik, Zosyte, neišvažiuok...“ Man taip norėjosi turavoti: „Zosyte, dar neišvažiuok, Janyte, dar neišeik...“

Rugsėjo 26 d. Anykščių r. savivaldybės administracija kviečia į derliaus šventę, į Obuolines. Varėnai švenčiant garsiąją Grybų šventę, traukiame į Anykščius, šį kartą obuoliams garbę atiduoti. Jau pakeliui – sodai, sodai, sodai, o sodybos pakvipę džiovintais obuoliais. Ar nebus sodų gausybės Anykščių krašte krikšto tėvas naminio lietuviško vyno pradininkas Antanas Karazija?

Anykštėnai miesto centre turi puikų parką – tik švęsk. Gražiame kaip iš atviruko parko kampelyje koncertuoja mėgėjų meno kolektyvai, o už keliuko ant stalų gula obuolių pyragai. Ėjome ratu apie stalus ir vis stebėjomės kulinariniais anykštėnų sugebėjimais. Netoliese kunkuliavo, gardžius kvapus skleidė didžiausias vaisių gėrimo katilas. Ir pasipylė iš dangaus mana – imi lėkštelę ir dediesi kokio tik širdis geidžia pyrago, geri kiek nori maloniai siūlomo gėrimo, stovi po kokiu nori krūmu, medžiu ar rudeninių gėlių guotu ir giri anykštėnus, rudenį, Šventosios upę... O už parko upelio aptikome rudens gėrybių mugę. Visko buvo, tik kičo gal kiek mažiau, nei kitose mugėse. Labiausiai žavėjo vaismedžių turgus. Nematyto sodraus žalumo obelaitės, kriaušaitės, slyvaitės... Medeliai sutupdyti į gražius vazonus, o jų pakraščiuose ir ant žemės sudėlioti jų (ar jų veislės) vaisiai. Jautėmės beveik kaip rojuje. Jie tokie dideli, spalvoti, tobulų formų, kad dažną norėjosi pačiupinėti (ir pačiupinėjau) ir įsitikinti, ar tai ne pagražintas muliažas. O kur dar uogos, dekoratyviniai krūmai, medžiai ir kitokios sodo ir kiemo grožybės, rudeninės gėrybės! Įpusėjus šventei, ėmė dulkti lietus, bet parko centre vis dar grojo kapela ir būreliais vaikštinėjo žmonės, vis dar nenorintys namo... Ir man tiko ir patiko Obuolinės.

Spalio 9 d. Dzūkijos nacionalinio parko vyr. specialistas Romas Norkūnas parašė: ,,Ruduo – senovinio medkopio metas. Po bulviakasio pasėjęs rugius drevininkas pasiimdavo geinį, kitus įrankius ir iškeliaudavo į miškus prie savo drevių – kopinėti medaus. Taip keliaudavo ne vieną dieną, o kolei apeidavo visas dreves. Dažnai, kad nesitrukdytų, drevininkas į namus negrįždavo, o pasilikdavo nakvoti miške, tik pagalbininkas turėdavo važinėti su arkliu į sutartą vietą. Taip vyko senovinis drevių kopinėjimas, kurį ir bandome dabar atkurti ir išsaugoti.“ Važiuojame. Vienas protingas žmogus sakė, kad spalis yra kupinas mirties. Miršta medžių lapai... Musteikos giria dar pilna gyvybės: žydi viržiai, žalius retų berželių lapus virpina lengvas vėjas, o mes liumpinam paskui kumelaitės Katros (toks ir upelio vardas) traukiamą vežimą, prilipusį linksmai čiauškančių vaikų. Romas visur pirmas. Jam juk ten visi takai pažįstami. Prieinam drevėtą pušelę, Romas (ir mes iš paskos) priglaudžia ausį – monotoniškas žiemiškam miegui nurimusių bičių dūzgesys paglosto ne tik klausą, bet ir širdį... Kiekviena drevė jo aptupinėta – geltonu smėliuku tirštai apibarstyta nuo skruzdėlių, drevės anga rūpestingai eglių šakomis priklota nuo smalsių paukščių, voveraičių... Reikia pamatyti, kaip vikriai naudodamasis geiniu, bitininkas kariasi medžio kamienu, kaip lėtai atidaro uoksą, kaip sparneliu valo drevę, kurioje kaip senovinėje skobtinėje šėpoje *ant šatros* sukabinti drabužiai karo medaus kupini (ar puspilniai) korių liežuviai. Nemokėsiu aprašyti to medaus gardumo, kaip ir nepavyks perteikti šio švento drevių apvaikščiojimo ritualo kuriamos nuotaikos. Buvo ir kuklios padėkos apeigos bičių globėjams Bubilui ir Austėjai. Titnagu įskelta ugnis, vienas kitas pagarbus žodis bitei *procaunykei,* senovinė daina... Nieko perlenkto, perspausto, suvaidinto. Iš girios grįžtame jau vieni. Storos šimtametės drevėtos pušys, plačiai išskėtusios nuo senatvės pabalusias plikas šakas, taip panašios į koplyčias, kad nesinorėjo nei kalbėti, nei apkalbėti.

Spalio 11 d. Kamajuose šurmuliuoja miesto šventė žaismingu pavadinimu ,,Kuc kuc Kamajuos“ *barankyčių pirktų.* Teko būti Kamajuose kraštotyrinės ekspedicijos metu – pati žinau, kad dainelės žodžiai ne iš piršto laužti. Labiausiai norėčiau *barankyčių* nusipirkti. Bet kamajiškiai turi ir rimtesnių progų švęsti. Pasirodo, prieš šimtą metų Kamajuose buvo įkurtas Kamajų kinematografas. Kamajų jaunimas nepasidavė ir po šimto metų surengė kino filmų naktį ir rodys naujai sukurtus filmus. O didžiausias šios šventės išskirtinumas – 2005 m. atkurta Kamajų respublika (1905 m. Kamajuose respubliką buvo įkūręs revoliucionierius J. Smolskis). Šventės metu įvyksta kone transcendentinis dalykas – atsiranda Kamajų respublikos sienos, prezidentas, pinigų kalykla ir patys pinigai, kuriais šventėje atsiskaitoma. Varžybų, koncertų, amatų demonstravimo ir dar daug ko žadama. Labai noriu savo akimis viską pamatyti, bet nepamatysiu, vėl transporto ir žmogiškųjų išteklių problema. Mačiau filmuotus šventės vaizdus ir pamačiau dar daugiau, nei kvietime žadėjo... Galiu sakyti, kad ir aš ten buvau, alų midų gėriau, per barzdą varvėjo, burnoj neturėjau... Plačiau aprašys tie, kurie ir gėrė, ir burnoje turėjo. Manyčiau, verta.

Spalio 24 d. Jiezno kultūros centras surengė dainuojančių šeimų sambūrį ,,Šeimynėlė uždainavo, žalia liepa sulingavo“. Prisipažinsiu, apie Jiezną svajoju jau gerus du (gal ir daugiau?) dešimtmečius. Prieš tiek laiko teko pabūti Prienų rajono Kultūros centro tradiciniame renginyje ,,O buvo buvo...“ Pamenu, kad Jiezno kultūros namai buvo parengę puikią etnografinę programėlę –

valstietiškos buities vaizdelį. Ten buvo panaudota tiek senųjų papročių, tikėjimų, tautosakos perliukų, kad man iš gerumo širdis salo. Per ilgai tik svajota – keičiasi laikai, keičiasi papročiai. Sėdžiu šiltoje, jaukioje Kultūros centro salėje ir žiūriu šeimų koncertą. Pilna žmonių salėje, pilna scenoje. Gabių svečių pasikvietę, bet ir patys jiezniškiai nenugrubę – daug vaikų dainuoja, groja vienu ar kitu instrumentu. Garbė tiems, kas padėjo išlikti Jiezno muzikos mokyklai! Žiūrovams gražu – nenori paleisti artistų nuo scenos. Rūbinėje viena jiezniškė kitai nuoširdžiai prisipažino: „Kaip turiningai praleidome šios dienos popietę...“ Pritariu.

Lapkričio 7 d. Jurbarko kultūros centras vėl surengė šventę „Pamituvio armonika“. Vėl atsirado nenumatytų trukdžių. O organizatoriai žadėjo: „2015 m. kapelų šventės „Pamituvio armonika“ veiksmas vyks Pamituvio klojime, kur po darbų visi susirinkdavo pavakaroti ir pasilinksminti. Čia visi šnekučiuodavosi, juokaudavo, užgrojus muzikai – šokdavo. Įtraukti linksmybių susirinkusieji „padėdavo“ muzikantams – pasičiupę po ranka papuolusį bet kokį buities rakandą ar įrankį, juo tarškindavo, skalambčiuodavo, muzikuodavo. Todėl būsima užduotis visoms šventėje dalyvausiančioms kapeloms bus tokia: savo pasirodymuose „įdarbinti“ kokį tradicinį savo etnografinio regiono buities apyvokos daiktą ar įrankį, pavyzdžiui: pjūklą, kočėlą, puodynę, girnas, muštuvę ir pan. Bus vertinamas tokių „instrumentų“ kiekis, sąskambis su kitais tradiciniais instrumentais, grojimo originalumas ir maniera. Juos reikės pristatyti, apie juos papasakoti ir, žinoma, jais pagroti.“ Manau, jei žadėjo, tai ir tesėjo. Gal ne paskutinis kartas – susieisime.

Lapkričio 21 d. Pagėgių savivaldybės kultūros centro darbuotojos taip gražiai pristatė renginį „Žąsų turgus Mažojoje Lietuvoje“, kad man nė neverta vargti. Pačių sumanytojų paklausykite: „Pagėgių savivaldybės Kultūros centras atgaivino Smetonos laikų tradiciją Mažojoje Lietuvoje – žąsų turgų. Pirmasis žąsų turgus 2011 m. vyko Stoniškių seniūnijos ūkininkų Zitos ir Romano Ambrozų ūkyje lapkričio mėnesį, po Šv. Martyno. Turgus sulaukė nemažai dalyvių – ir prekiautojų, ir pirkėjų. Buvo galima nusipirkti ir gyvų žąsų, ir peštų. Per Šv. Martyną būdavo pjaunamos pirmosios žąsys – pažiūrėti, ar riebios. Ši data tapatinama su piemenėlių šventė, nes su jais ūkininkai atsiskaitydavo už darbus, vaišindavo kiaušiniene ir dovanų duodavo po gyvą žąsį. Etnologas L. Klimka rašo: „Žąsų turguose pirkdavo spanguolių, bruknių, obuolių. Rasdavo ir žąsų pūkų patalams, netgi iš didžiųjų plunksnų išpjautų švilpynių vaikams, trimitėlių iš žąsų gerklų. Pasakojama, kad iš tolimesnių vietovių žąsys į tą turgų būdavo genamos „kaustytos“. Nagi pervarydavo per dervos balutę, tada per smėlį, – štai ir apautos tolimai kelionei...“ Apie tai kultūros darbuotojams papasakojo Pagėgių savivaldybės Stoniškių seniūnijos Rukų kaimo ilgametis kraštotyrininkas mokytojas Bronius Bagdonas. Jis sakė, kad taip „kaustytos“ žąsys iš Mažosios Lietuvos per Nemuną būdavo genamos parduoti į Karaliaučių. Trečius metus turguje organizatoriai žmones vaišina šio krašto tradicine švarczupe, arba juodsriube – sriuba iš žąsų kraujo, džiovintų vaisių ir paukštienos kogalvių (rinkiniu iš paukščių kojų, galvų, vidaus organų – red.). Turguje dalyvavo ir Dekoratyvinių paukščių asociacijos nariai, tad buvo galima pasigrožėti retų veislių paukščiais, sužinoti apie jų auginimo sąlygas bei jų nusipirkti (prieš tai gerokai pasiderėjus). Argi ne gražu? Su džiaugsmu aplankiau Pagėgių žąsturgį, žąsį Kalėdoms nusipirkau ir švarczupę karštą srėbiau. Ir dar daug ką savo akimis mačiau. Ir *vahmeisterį*, ir šaulius, ir maisto kontrolės punktą, žąsų svėrimą stebėjau, su žandaru kalbėjau, pas čigonę būriausi, pas žydelį Joškę riestainį pirkau, su miesto burmistro žmona, ponia Lauriene, ir naujojo Pagėgių miesto klebono šeimininke ponia Pakuliene pora žodžių persimečiau... Visko pamatyto ir išgirsto ir į jaučio odą nesutalpintum, bet *summa summarum* nors kartą protingai pasakysiu – įgyvendinant net ir puikiausias idėjas, jos visuomet kažin kiek pakinta. Jei pakito žąsturgio idėjos, tai tik į gerąją pusę.

Tiek šiųmečių įspūdžių, o tradicijos gyvos, kol yra kas jas tęsia.

Visų laureatų sąrašas paskelbtas Lietuvos liaudies kultūros centro internetinėje svetainėje. www.llkc.lt

Thoughts from a travel diary

Nijolė MARCINKEVIČIENĖ

In the form of a diary, experiences from the competition “Tradition Today – 2015” are described. The competition is organised by the Lithuanian Folk Culture Centre together with regional municipality cultural divisions and national park administrations. This initiative aims to encourage the protection and revival of calendar, community festivals, fairs, religious festivals and other traditional forms of expression, and to foster their regional characteristics. In total, 37 events were assessed, therefore, the goals and expectations of the organisers were justified aplenty.

Apie laimikį be meškerės, neįprastą Velyknaktį ir batuotą žąsiną

Povilas KRIKŠČIŪNAS

Pernai vykusi Etnografinių regionų metams skirta konkursinė apžiūra „Tradicija šiandien“ buvo jau ketvirta. Prieš tai ji organizuota 1999, 2004 ir 2007 metais. Panašu, kad ilgoka pauzė kultūros darbuotojų ar bendruomenių entuziastų azartą tik kilstelėjo. Ankstesnėje apžiūroje stebėjome 18 renginių, o 2015 metais iš 20 savivaldybių sulaukta net 35 kvietimų.

Anot seno posakio, trys – jau pulkas. Keturi – tuo labiau. Kadangi teko dalyvauti ir ankstesniųjų komisijų darbe, jau galima svarstyti, kurlink krypsta ar yra kreipiamas kultūros darbuotojų dėmesys, kaip renginiai organizuojami, ir bandyti aiškintis, ar jie atitinka šventėse ar kitokiuose susibūrimuose besilankančių žmonių lūkesčius. Iš viso teko pamatyti 20 renginių. Visų jų neaptarsiu, tačiau prieš bendresnius samprotavimus norisi pasidalinti bent keletu įspūdžių ir pastebėjimų iš labiau įsiminusių išvykų.

Kam žvejui meškerė?

Giedras, bet speiguotas vasario rytas pažadino kelionei link Molėtų ežerų, į dvidešimtąją žiemos žūklės šventę „Mindūnai 2015“. Kvietime ir žvejams, ir žiūrovams žadėtas anaiptol ne vienas tokiai šventei tinkantis reginys: ekečių gręžimo varžybos, proginis žuvų įleidimas į Baltųjų Lakajų ežerą, žuvyčių lipdymo iš molio, vėlimo iš vilnos, žvejų mazgų rišimo pamokos, kitokios muzikinės ir sportinės pramogos. Kai kurios itin tiko šaltymečiui – kaip neužkaisi traukdamas virvę, kareiviškų batų mėtymo rungtyje ar futbolo aikštelėje lenktyniaudamas valtimis?.. Lėtesniųjų laukė bent kelių virėjų verdamos žuvienės, šviežiai pjuvenų dūmu rūkytos vietinių ežerų žuvys, ką tik iškeptos stintelės, o visai suledėję ar smalsesni šildėsi landžiodami po čia pat įsikūrusio Ežerų žvejybos muziejaus sales. O šalia muziejaus vis keitėsi muzikantai – Gintaro Andrijausko vadovaujami „Čir-vir-vyrai“, Molėtų armonikininkai Kęstutis Kuzmickas, Algimantas Mieliauskas, Marijonas Dikas, Dranseikų šeimos kapela ir Valės Umbrasienės vadovaujama „Luokesa“.

Tačiau išskirtiniu šventės akcentu neabejotinai tapo senoviškas stintelių gaudymas tinklais ant Baltųjų Lakajų ežero. Žvejojama žieminiais traukiamaisiais tinklais, vietinių vadinamais *nevadais*. Tai tikrai sudėtingas, didelės nuovokos ir tarpusavio susistygavimo reikalaujantis darbas. Iškirtus įlaidą – eketę, į kurią leidžiami tinklai, maždaug kas 30 m. į priešingas puses kertama daugybė eketėlių, skirtų tinklo sparnams ištempti, o valkšnos viduryje – eketė tinklui ištraukti. Jo sparnų virvės pririšamos prie karčių, kurias žvejai šatravariai šakėmis bei kabliais stumia link vis tolesnių ekečių. Iš pradžių sparnų virvės traukiamos rankomis, paskui sukamos ant statinaičių, vadinamų *bobomis*. Vieną *bobą* suka keturi vyrai, penktasis reguliuoja virvę. Pasak vietinių gyventojų, molėtiškiai šį žvejybos būdą prisimena kasmet, nuo senų laikų iki pat šių dienų. Kad jis ne tik sudėtingas, bet ir efektyvus, teko įsitikinti ir komisijos nariams – darbus vainikavo prekyba pačiu šviežiausiu laimikiu. Grįždami tikrai galėjome niūniuoti „esu daug matęs, daug regėjęs“. Bent tą dieną. Belieka žvejams palinkėti sėkmės ieškant naujų jaunų entuziastų, kurie neleis išnykti šiai jau unikalia tapusiai tradicijai.

Naktis, kai kunigas bažnyčioje neturi galios

Grįžome iš Pievėnų Velyknakčio. Po beveik nemiegotos nakties ausyse dar gaudė giesmininkams pritarusios dūdos, į persirengėlių žydų reples trinksėjo mediniai kareivių kardai, o nuojauta vis kuždėjo, kad įdomiausias sezono renginys jau pamatytas. Internete „Google.com“ naršyklė mikliai pasiūlys tikrai ne vieną teksto ar vaizdo nuorodą su tos nakties ritualų aprašais ir nuotraukomis, nukreips į bent keletą ankstesnių pievėniškių vaizdo įrašų, įkeltų į „Youtube“ svetainę. Taip pasiruošę ir važiavome. Nežinantiems, apie ką kalbama, priminsiu, kad po Velyknakčio liturgijos vietiniai giesmininkai ir muzikantai su dūdomis rinkosi giedoti Žemaičių Kalvarijos Kalnų. Tuo pat metu bažnyčios viduryje patiesiamas kilimas, ant jo dedama pagalvėlė, paguldomas kryžius, kurio saugoti per naktį atvedamos keturios vienodo kirpimo, bet skirtingų spalvų uni-

formomis aprengtos kareivių komandos, ginkluotos mediniais kardais. Kareivių vyresnysis laikas nuo laiko jas keičia. Kartu su kareiviais pasirodę ir plaktukais bei replėmis ginkluoti trys persirengėliai-žydai visaip stengėsi kryžių pavogti ar išpirkti, krėtė išdaigas visoje bažnyčioje, išskyrus erdvę už grotelių priešais altorių, erzino merginas ar amoniako kvapu grąžino realybėn užsisvajojusius ir prisnūdusius žmones, bandė kryžiaus sargų kantrybę ir budrumą. Veiksmas vyko be žodžių, tik persirengėliai neartikuliuotai gargaliavo arba kikeno.

Iš tikrųjų ne veltui sakoma, kad geriau vieną kartą pamatyti nei šimtą kartų išgirsti ar paskaityti. Tokią keistą bažnyčioje tvyrančią aurą, kuriamą pamaldaus giedotojų nusiteikimo ant *viškų* ir siautulingo liaudiško karnavalo apačioje, vargu ar įmanoma perteikti žodžiais. Susidomėjusiems galiu pranešti, kad į Pievėnus vežėmės ir vaizdo operatorių, nufilmavusį tikrai išsamų reportažą. Grįžę namo, su kolege Nijole pasidomėjome šio Biblijos siužetu paremto ritualo kilme bei istorija. Spausdintuose ir archyviniuose šaltiniuose rastos žinios, patirti įspūdžiai ir filmuota medžiaga gegužės pradžioje buvo komentuojami liaudiškojo pamaldumo seminare Lietuvių literatūros ir tautosakos institute.[1] Jame pasakojome ir apie tai, ko komisijos nariai nepamatė ir neišgirdo nusprendę nevykti į Griškabūdį: prieš Velykų rytą mišias žemaičiai taip pat muša būgną, o varpas šventoriuje suskamba tik iš bažnyčios išeinant procesijai.

Nors Velyknakčio sargybos ritualas ne visų ir ne visada vertintas vienodai, dėl vietinių gyventojų atkaklumo ši tradicija niekada nenutrūko. Būta tik trumpalaikių pauzių. Skeptikai paklaus, ar ši tradicija išlaikė pirmykštį pavidalą. Taip, pokyčių yra. Nevaldomo, ypač vaikų keliamo triukšmo tikrai daugėja, naktį, žmonėms išsiskirsčius, iš bažnyčios išeina ir persirengėliai, vis sunkiau surinkti ir budėtojų komandas. Tačiau tai atspindi ne tik ritualo gyvybingumo, bet ir tikėjimo tvirtumo pokyčius. Juk nerasime reiškinių, kurie nesikeistų, keičiantis jų aplinkai. Svarbu, kad tebėra žmonių, rimtai nusiteikusių saugoti šį išskirtinį savo krašto bruožą, suvokiančių, kam jis skirtas ir kaip atliekamas. Tokių, kaip didžioji Velyknakčio entuziastė Sofija Butkienė ir jos bendraminčiai.

Kelionė prie penkiolikos kryžių

Reta renginių, kuriuose visi žmonės aktyviai dalyvauja bendrame veiksme ir nėra žiūrovų. Vienas tokių – Bliuviškių kaimo (Griškabūdžio s., Šakių r.) gyventojų švenčiamos Kryžiaus dienos. Tai trys pirmos šeštosios savaitės po Velykų dienos. Tądien, pradėjus nuo pagrindinio, lankomi visi pakelių ir sodybų kryžiai. Minėtame kaime stovi penki kryžiai, kaimyninėse gyvenvietėse – dar apie dešimt. Apeigos schema gana paprasta: atėjus prie kryžiaus jo savininkas arba kitas gerai vietines tradicijas išmanantis žmogus papasakoja statymo ir remontavimų ar atstatymo istoriją, giedama giesmė „Garbinkim kryžių“ ir Visų šventųjų litanija, pasimeldžiama už statytojus ir einama iki kito kryžiaus. Pagal tradiciją einama pėsčiomis, bet šį kartą dėl kai kurių maldininkų amžiaus ir žvarbaus šiaurinio vėjo pasinaudota automobiliais. Iš viso Kryžiaus dienoje dalyvavo 33 žmonės, prie jų savo iniciatyva prisijungė Griškabūdžio parapijos klebonas Vytautas Mazirskas.

Stabtelėjus prie bet kurio kryžiaus iš karto matėsi, kad procesijos laukta. Nors šiluma pavasarį, kaip įprasta Lietuvoje, vėlavo, kone visur jau buvo pasodinta gėlių, sutvarkyta aplinka, kur reikėjo, pavalyti ar sutvirtinti senesnių kryžių drožiniai. Šitaip nepamirštas ritualas padeda saugoti kryždirbystės paveldą, o bendrai lankomi kryžiai vienija bendruomenę, padėdami neužgesti senajai giedojimo tradicijai. Juk kiekvienas toks žygis baigiasi bendra arbatėle Patašinės laisvalaikio salėje, kur galima ne tik aptarti bendrus reikalus, bet ir dainą kartu padainuoti. Tokiu pasidainavimu baigėsi ir mūsų žygis.

Mažosios Lietuvos liudytojai

Birželio pabaiga dovanojo dar vieną malonų siurprizą. Dovilų etninės kultūros centro atsiųsta paraiška tarsi žadėjo kamerinį renginį, galintį labiau sudominti dailėtyrininkus ar etnologus. Kviesta į Kisinių kaimo kapinių šventę. Iš kvietime detaliai papasakotos šventės istorijos aiškėjo, kad tokie susibūrimai buvo populiarūs jau tarpukario metais, o pokariu uždraudus evangelikų liuteronų pamaldas bažnyčiose, kapinės tapo alternatyvia parapijiečių telkimosi vieta. Tai skatino prižiūrėti artimųjų poilsio vietas laikantis vietinių kapaviečių tvarkymo kanonų. Kisiniuose akį traukė neseniai sutvarkyti kapinių vartai ir jų stulpai, kruopščiai išravėti takeliai, kapų kauburėliai su aukštaičio akiai neįprastais žemučiais kryžiais. Kapinėse ir laidoti stengiamasi išlaikant senuosius papročius – velionis guldomas veidu į tekančią saulę, o paminklas statomas kojūgalyje.

Kone vokiška tvarka po pamaldų pasitiko ir Helmuto Lotužio sodyba, kurioje tradiciškai susiburiama pabendrauti prie vaišių stalo. Taip pat ir pagiedoti. Sakoma, kad tai vienas iš pagrindinių šio krašto žmonių saviraiškos būdų. Neįprastai skambėjo ir prie stalo sakomos kalbos, vietinių vadinamos liudijimais. Tai

1. Renginys buvo filmuotas, medžiaga bus įkelta į instituto tinklalapį www.llti.lt, todėl netolimoje ateityje šį įrašą galės pasižiūrėti kiekvienas norintis.

gali būti istorija iš savo ar kieno kito gyvenimo, tuo momentu iš atminties išplaukęs eilėraštis, kurį galbūt kas nors tuoj pat pakomentuos. Prisiminęs šias kalbas pamąstau – kažin, ar norėtų taip tarpusavyje bendrauti kitų regionų žmonės? Tokios minutės tarsi laiko mašina nukelia į Ievos Simonaitytės aprašytus laikus, bet dabar kapinėse renkasi šiuolaikiniai žmonės. Kisiniuose galėjai pamatyti tikrą lietuvninkų bendruomenę, vienijamą ne vien giminystės ar kaimynystės, bet ir bendro darbo, tikėjimo, savo krašto istorijos. Lieka tik dar kartą padėkoti svetingam šeimininkui už svetingumą ir prisimintą mamos anekdotą, papasakotą taip, kaip ji pati sakydavusi – šyšioniškių tarme. Graži šventė baigėsi kaip dera Etnografinių regionų metams.

Anykščiuose obuolys rieda iki Obuolinių...

Anykštėnų Obuolinės parodė, kaip paprastai, bet išradingai galima pasinaudoti savo miesto ypatumais. „Anykščių vyno“ gamykla net ir aplinkiniuose rajonuose žinoma kaip vaisių ir uogų (ypač obuolių) iš privačių sodų supirkėja. Atrodytų, eilinė miesto šventė su įprastais tokio renginio atributais – mugė, koncertuojantys saviveiklininkai, kulinarinis paveldas. Bet... Obuolinių organizatoriai pagrindiniu šventės akcentu pasirinko krašto žmones siejančias veiklas. Anykštėnų gyvenimą menkiau pažįstantiems priminsiu, kad pirmosiose Obuolinėse ant Šventosios kranto buvo paruoštas 65 metrų rajono bendruomenių stalas, užtiestas staltiese, o prie jo susėdo per tūkstantį anykštėnų ir miesto svečių. 2014 m. buvo siekiama obuolienės virimo rekordo. Specialiai šiam tikslui pagamintas 1200 litrų talpos puodas ir išvirta 1006 kilogramai obuolienės. Obuolys karaliavo ir trečiojoje šventėje. Jau leisdamiesi laiptais link šventės vietos pamatėme įvairiausių vaisių, daržovių ir žolių kompozicijų, didžiuliame katile kaito obuolių gėrimas, o mugėje kaip miškelis į viršų kilo sodinukai.

Pramogų buvo ne tik sodininkams. Kas nenorėtų iš obuolio pasigaminti žibinto, dalyvauti ilgiausios lupenos ar sulčių spaudimo rankomis konkurse? O šventės kulminacija tapo pyragų su obuoliais grandinės formavimas. Tam reikalui susivienijo visos rajono seniūnijos, kai kurios mokyklos ir kiti entuziastai. Užbaigus dėlionę, pyragais buvo vaišinami visi norintieji.

Ir aš ten buvau, švarczupę valgiau, arba Kaip žąsį pakaustyti

Paskutinis apžiūros renginys, įvykęs kiek po šv. Martyno dienos, – žąsų turgus Pagėgiuose. Laikas pasirinktas gana apdairiai – Žemaitijoje ir Mažojoje Lietuvoje tą dieną buvo valgoma būtent žąsis, o pagal jos krūtinkaulio struktūrą spėdavo ateinančios žiemos orus. Būta ir praktiškesnių sumetimų – tokiu metų laiku žąsys būdavo jau ganėtinai nupenėtos ir tinkamiausios pelningai parduoti. Ūkininkai po keletą paukščių į ratus įsimesdavo surišę kojas, o didesnius būrius parduoti varydavo pėstute. Jei laukdavo tolimesnis kelias, žąsis „apaudavo“: ant tako papildavo karštos dervos, tolėliau paberdavo stambaus smėlio ir visą pulkelį pravarydavo tuo taku. Taip jų kojos apkibdavo gana tvirtu „apavu“. Nesu tikras, kad taip daryta apie Pagėgius, – turguje nemačiau taip varinėjamų paukščių (galbūt pabijota laisvai paleistų netekti?), bet žąsų į miestą buvo prigabenama jau tarpukario metais. Juk 1933 m. spalio 30 d. Lietuvos vyriausybė, siekdama paremti pinigų stokojantį kaimą, tam tikrų kategorijų valdininkams buvo nurodžiusi nusipirkti iš ūkininkų atitinkamą kiekį žąsų.

Šiuolaikinis pagėgiškių žąsturgis vėl pretenduoja tapti tradiciniu – jis vyko jau penktą kartą. Tokiame šurmulyje savimi ir savo nuotaika bei gerove kiekvienas tikriausiai pasirūpindavo pats, bet jei šiam turgui reiktų skirti specialų prizą, skirčiau jį už išraiškingiausius personažus. Jų visas pulkas: vachmistras, smuklės (karčemos) savininkas Joškė su žmona Sara, burmistras, šulmeisterė, piemenėlius ir visus norinčius mokiusi rašyti žąsies plunksna, bei burmistro žmona su klebono šeimininke. Šios dvi kūmutės vedė renginį, pritildamos tik įsismarkavus šmaikščioms deryboms dėl parduodamų žąsų. Joms buvo patikėta skelbti loterijos, kurioje išlošta visa žąsis, laimėtoją, jos aptarinėjo naujausius miesto gandus, parduodamas prekes ir sendaikčių kolekcijas, dalijo apdovanojimus. Nedideles pauzes užpildydavo tarpukario laikų muzika ir Natkiškių kaimo kapelos „Vaivorykštė“ muzikantai su dainininkais. Jai grojant Danutė Kemerienė iš Rukų kaimo baigė virti tik Klaipėdos kraštui būdingą juodąją sriubą švarczupę. Kiek vėliau kita apsukri skardžiabalsė šeimininkė, prisimindama minėtą Lietuvos vyriausybės nutarimą, vieną po kito kvietėsi šių dienų valdininkus derėtis ir pirkti keptą žąsį. Besibaigiant turgui už apvalią sumelę paukštis buvo nupirktas ir dosnių pirkėjų siūlymu išdalintas visiems pageidavusiems.

Kas apžvalgon nesudėta...

Apžiūra baigėsi, prizai išdalinti, džiugesio ir nusivylimo bangos, lemtos didesnės konkurencijos, tikriausiai jau rimsta, renginių aidai šmėkščioja tik nuotraukose, vaizdo įrašuose, žiūrovų ar rengėjų atmintyje. Ta atmintis tikrai džiugina. Jau rašiau, kad į kvietimą dalyvauti atsiliepta kur kas entuziastingiau, nei ankstesniais

metais, būta ne vieno renginio, kuriam lygių ankstesnėse apžiūrose nebuvo. Tad koks gi bendras vaizdas?

Gausesnis šių metų apžiūros dalyvių skaičius komisijos nariams leido atidžiau stebėti, ar jų pristatomas renginys atitinka konkurso tikslus ir vertinimo kriterijus. Nuostatuose sakoma, kad buvo siekiama skatinti juridinius ir privačius asmenis saugoti tradicinės kultūros paveldą, propaguoti tradicinių švenčių ir kitokių raiškos formų regionines ypatybes bei saugoti dar gyvuojančius vertingus ir unikalius tradicinės kultūros reiškinius. Apžiūra skirta Etnografinių regionų metams, tad buvo svarbūs tradicijų regioniškumo, tęstinumo ir ryšio su dabartimi kriterijai, taip pat stebėta, kiek ir kaip skatintos bendruomenės gyvenimo ir pramogavimo tradicijos. Todėl visų pirma buvo įvertinti natūraliai tradiciją tęsiantys ir beveik šiuolaikiškai ją perteikiantys renginiai.

„Tradicija šiandien“ – ne televizijos šou, žiūrovai šioje apžiūroje nebalsuoja, tačiau kiekvienas viešas renginys – koncertas, šventė, edukacinė programa, varžytuvės ar koks sambūris – yra skiriamas žiūrovui arba dalyviui. Verta pastebėti, kad anaiptol nebe pirmą dešimtmetį žiūrovų aktyvumas kultūriniuose renginiuose pastebimai menksta. Kažkada jau rašiau, kad tai gražiai iliustruoja vestuvių ritualo raida: nuo apeigų ir šėlsmo abiejose pusėse, besitęsiančių kone savaitę, iki muzikantų, konkuruojančių su piršliu ir svočia, galop iki vestuvių organizatorių, visą būrį žmonių paverčiančių spektaklio stebėtojais. Ir tik kartais jie įtraukiami į bendrą vyksmą.

Ar žiūrovas taps renginio dalyviu, ar liks tik jo stebėtoju, priklauso ir nuo renginio koncepcijos. Pavyzdžiui, Tauragės kultūros centras, vykdęs projektą „Tauragės krašto liaudies dainų rinkimas, fiksavimas ir populiarinimas“ ir išleidęs rinktinę „Aš atdarysiu senolių skrynią“, šį darbą vainikavo muzikiniu spektakliu, skirtu būtent žiūrovams.

Visai kitokia bendruomenės telkimo taktika, kai siekiama, kad žiūrovų iš viso nebūtų (pavyzdžiui, Kisinių kapinių šventė) arba iki susibūrimo pabaigos visi taptų jo dalyviais. Organizuojant šventes ne visada pavyksta pasiekti tokio rezultato. Kalbininkai sako, kad šventė – tai iškilminga diena atminti ar pagerbti kokį nors žymų istorinį ar valstybinį įvykį; didelis iškilmingas renginys arba tiesiog džiaugsmas, smagumas, iškilminga nuotaika, pramoga kokia nors svarbia, malonia proga. Vadinasi, šventei pirmiausia reikia progos ar įvykio ir žmonių, kuriems tas įvykis būtų svarbus. Akivaizdu, kad gausią auditoriją gali suburti ir lokalios, tik konkrečiai vietovei ar bendruomenei svarbios iniciatyvos: pavyzdžiui, Obuolinės iš esmės yra anykštėnų, „Kuc kuc Kamajuos“ – kamajiškių, o Mindūnuose vykęs renginys – vietinių žvejų ir jiems prijaučiančiųjų šventė.

Deja, tokią jungiamąją grandį baigiame pamesti švęsdami senąsias kalendorines šventes. Gal dėl to, kad jos retai turi kokio vietinio kolorito, Jurginių ar Sekminių scenarijai vis labiau panėšėja į pakoncertavimus su edukacinės programos elementais ir pasivaišinimus kulinarinio paveldo patiekalais. Tenebus tai priimta kaip priekaištas ar raginimas tokių sambūrių atsisakyti. Ši tradicija blėsta, nes mūsų ryšys su senąja žemdirbiška kultūra menksta kosminiais greičiais, ir renginiuose cituojamos ištraukos iš Pranės Dundulienės ar kitų etnologų darbų auditorijos, ypač jaunimo, nebedomina. Kur išeitis? Gal daugeliu atvejų tikrai per vėlai susigriebta – gyvų liudytojų atmintis dažnai besiekia XX a. antrąją pusę. Tačiau gal jų atmintis dar saugo savo tėvų ar senelių pasakojimus, gal ką įdomaus galime rasti krašto muziejų ar centrinių specializuotų archyvų fonduose? Vietinių žmonių liudijimai ar bent keletas smagiai akcentuotų detalių būtų kur kas aktualesni. Puikus tokio savito akcento pavyzdys – Kulbiuose vykusios bulviakasio šventės pakastinė varškė, ruošiama tik bulviakasio talkininkams. Smagiai jos ieškota suartame lauke, triukšmingai iškasta ir bendrai ragauta. Ir taip išdidžiai tada gali pasakyti – o čia mūsų krašto!..

Įtariu, kad panašių nepanaudotų akcentų rastume kone kiekvienoje vietovėje. Primiršti papročiai, amatai, istoriniai ar folkloriniai personažai, tik tam kraštui būdingi susibūrimai puikiausiai galėtų virsti postūmiu naujai tradicijai, šventei ar jos personažui. O gal verta atsigręžti į netoliese esančius gamtos ar istorinio paveldo objektus? Gal tada šalia pagėgiškių šulmeisterės vėl atgimtų Taraldžių ustovienė, Biržų vagis ar Nemuno sielininkai, šalia Skėmių traktieriaus spektaklio gal išgirstume linksmų ar šiurpių dvarų gyventojų istorijų, sufolklorėjusių pasakojimų apie šiaurės Lietuvos smegduobes ar uolienų kasyklas?... Ir ar netaptų tai ne tik vietos bendruomenės gyvenimo jungtimi, bet ir patraukliu turizmo ir verslo plėtros projektu?

About a catch without a fishing rod, an unusual Easter Vigil and the goose in boots

Povilas KRIKŠČIŪNAS

The article comments on six events assessed in the competition “Tradition Today 2015” – local community celebrations: winter fishing festival in Mindūnai, Easter Vigil in Pievėnai, Day of the Cross in Bliuviškiai village, Kisinai village cemetery celebration, *Obuolinės* in Anykščiai, and the goose market in Pagėgiai. Here, old local traditions live on or they are expressed in new, modern forms.

Velyknakčio persirengėliai. 2010 m.

Arūnas BALTĖNAS Velyknaktis Pievėnuose. 2009–2010 m.

Nuo seno Žemaitijos bažnyčiose Velykų naktį vykdavo persirengėlių vaidinimai. XIX a. pr. kunigas Jurgis Pabrėža juos minėjo pamoksluose, Motiejus Valančius – „Žemaičių vyskupystėje“ (1848), XX a. Mykolas Katkus – „Balanos gadynėje“ (1931). XXI a. jie dar gerai prisimenami, bet gyvoji tradicija iki šiol išsaugota tik Mažeikių rajono Pievėnų kaimo bažnytėlėje.

Savo įspūdžiais apie 2015-ųjų Pievėnų Velyknaktį su Nykryžiuotąjį saugančiais kareiviais ir jį pagrobti besistengiančiais „žydais“ šiame žurnalo numeryje dalijasi etnologė Nijolė Marcinkevičienė ir folkloro tyrinėtojas Povilas Kriščiūnas. Prieš ketvirtį amžiaus žurnale apie tai rašė Vytautas Musteikis: Velykų nakties persirengėliai Pievėnuose. Iš: *Liaudies kultūra*, 1991, Nr. 2, p.16–19.

Ugnies šventinimas. 2009 m.

Easter Vigil in Pievėnai

In Arūnas BALTĖNAS' photographs we can see how the village of Pievėnai ir Mažeikiai region celebrates Easter Vigil. Twelve soldiers throughout the night protect the Crucified, while mummer "Jews" attempt to abduct him. This tradition, which still thrives in Samogitia and hearkens to the mystery plays of the Middle Ages has been described in 19th c. written sources, is remembered well in the 21st c., but lives on only in Pievėnai.

2010 m.

Velykų kariai budi prie Nukryžiuotojo. 2010 m.

Ant viškų Pievėnų dūdoriai. 2010 m.

Į Velykų ryto procesiją kviečia būgnas. 2009 m.

Pievėnų tradicijos savitumą ir bendruosius šiuos šventės bruožus padeda apčiuopti amžininkų atsiminimai:

„Senovėj Didžiai nedėliai baigiantis kelios dešimtys jaunikaičių, it kareiviai apsidariusių su kalavijais ir šaudyklėmis, sergėdavo grabą Viešpaties Kristaus. Tiems bestypsant, valandai praėjus, paskirtas vyresnysis vienam liepė būgną mušti, žirkliojo į bažnyčią ir perkeitė sargybą. Taip darė kas valandą, iki pat Kristui iš numirusių beprisikeliant. Velykų rytą kunigams ir žmonėms triskart aplink bažnyčią einant, tie patys vaikinai į eilę sustatyti, šaudė iš šaudyklių atvejų atvejais. Dar Velykų rytą vienas vaikiukas, bjauriai apsidaręs, burną uždengęs juoda ličyna, užbrukęs už juostos juodvarnį negyvą ir varną, prikergęs arklio kaukolę ir netuščią plėčką, skrajojo, vartaliojos po šventorių ir miestelį. Žmones stebinčius paišė ir gainiojo, žodžiu kalbant, bjaurojos it netikęs. O tai dėl to, kad išreikštų velnią per atsikėlusį Kristų pergalėtą, verkiantį, nežinantį, ką bedaryti. Tą negerą pramonį Jūzūpas Giedraitis 22 gegužės 1912 m,. būtinai išnovijo.“

Vyskupas Motiejus Valančius. *Žemaičių vyskupystė*. 1848 m.[1]

* * *

„Nuo seno Upynos apylinkėse (Šilalės r.) Velykų naktis būdavo persirengėlių naktis. Girdiškės ir Upynos bažnyčiose prie Kristaus karsto (žemaitiškai – grabo) sargyboje stovėdavo žalnieriai-kareiviai. Ant krūtinės, nugaros ir rankovių jie užsidėdavo įvairiai nudažytus popierinius šarvus, prie šonų užsikabindavo medines šobles-kardus. Ant galvos turėdavo dažniausiai iš storo popieriaus pasidarytus šalmus. Avėdavo auliniais batais.

Prie žalnierių saugomo Kristaus karsto stengdavosi prasibrauti velykžydžiai – grupelė įvairaus dydžio persirengėlių. Ją sudarydavo žydeliai ir velnias. Ir žydai, ir velnias būdavo su barzdotomis kaukėmis. Jas pasidarydavo iš medžio, kailio, odos, audeklo. Velnias būdavo su ragais, uodega ir triraže šake. Dažniausiai vilkėdavo išverstais kailiniais. Prie kaukės arba kepurės pritvirtindavo karvės ragus. Uodegą padarydavo iš storos vielos, ją apsukdavo spygliuota viela, kurią paslėpdavo apvynioję linais ar kuo nors kitu. Į uodegą prismaigydavo vinių, stiklų. Dauguma būdavo apsiavę auliniais batais. Ant galvos žydai būdavo užsimaukšlinę specialiai padarytas kepures su gana aukštais kyveriais. Vilkėdavo senais drabužiais, dažniausiai kokiais švarkais. Susijuosdavo diržais ar pančiais. Kartais kelnes puošdavo raudonom juostom, švarkus – antpečiais. Visi turėdavo terbas. Rankose nešdavosi Kristaus kankinimo įrankius: botagą, ietį, kopetėles, reples, plaktuką. (...) Tie patys persirengėliai eidavo ir į Užgavėnes, ir į vestuves, tik tada jie nebesinešdavo Kristaus kankinimo įrankių, o turėdavo armoniką, smuiką.“

Kraštotyrininkas Klemensas Lovčikas. „Velykžydžiai – persirengėliai“. 2010 m.[2]

* * *

O vadindava velīkžīdės ar kitāp?

S. M. Aha, Velīku žīdās.

J. V. Bet kīk anī jūkū, saka, pridirbdava! Žmuonis visi pilvus susijiemen jūkdavuos.

S. M. Nakti būdava anī bažnīčiuo. Žmuonis, žinok, jau par nakti mīga snaud. Tī tims tinkspirita puo nose kīšt, žmuogus – aaa.

O ar ten tik vīrā eidava ī tus velīkžīdžius?

S. M. Vīrā.

Jauni bernā?

S. M. Nu tuokī jau...

O drabužius kuokius rinkdavuos?

J. V. Nu, saka, kažkuokės rauduonas apsiriedīdava, kelniem jūduom. (...). Žinuok, kāp eidava apie bažnīčia [procesija], vuo anī prīšās biegdava visa laika. Ir, žinuok, tuokius turiedava bizūnus ne bizūnus, kāp ūdegas. I vis klebuonū keli šlūdava.

Ir vis kažikuo klausdava, sakiet?

S. M. Aha: „A nematiet Jezaus?“

J. V. Nu. Vuo kita sīki, žinuok, šventina jau pyragus [bažnyčioje]. Šventina, saka, vuo tas [velīkžīdis] iš zuokrastijas [ant] pagali tuoki ilga kīšt iškiša tun abraka...

S. M. Pašventina.

J. V. Nu, žinok, baisė jūkus visuokius dirbdava. Jau kits kur rimtesnis klebuons, ta ir nebleida.

Iš senuoves tas musiek turieja pareiti?

S. M. Iš senuoves tas buva, kada mūsų mama jauna buva.

O kudie žydās vadindava?

J. V. Nu žydā, mata, Kristu nužudi. Ir orkestras būdava, ir žīdā.

Ir visa nakti?

S. M. Visa nakti bažnīčia gīva buva.

O daba nebie tuo, kad par visa nakti būtu?

J. V. Jau biški musiet uždari, bet būn į daba ilgā...

S. M. Būn, Kalvarijas kalnus gīst.

J. V. Nebier daba tikrā tuokių jau tū mundrumu.

O seniau, sakuot, neleisdava užmigti?

J. V. Buobas vis tīk užmigdava. Kāp pamatys [velykžydžiai], kad katra snaud, ta tā tinkspiriti puo nuose ir pakiš. Tai ta ka dūs!

Jūs vadinat tinkspiričiu?

J. V. Aha, yr kažkuoks.

S. M. Kur kert į nuosį.

J. V. Mama pasakuodava mums...

Pasakojo seserys Stasė Mikutienė-Urbonaitė, 78 m. ir Juzefa Vosienė-Urbonaitė, 76 m., iš Šilalės rajono Bilionių kaimo. Užrašė Vita Ivanauskaitė ir Modesta Liugaitė 2001 m.[3]

LK info.

1. Pagal: *Velykų rytą lelija pražydo. Verbų sekmadienio, Velykų, Jurginių papročiai ir tautosaka*. V.: LLKC, 2007, p.139. Čia svarstoma, kad Velykų persirengėlių tradicija buvusi visoje Lietuvoje, tik skirtingu laiku nunykusi.
2. Klemensas Lovčikas. Velykžydžiai – persirengėliai. Iš: *Žemaičių žemė*, 2010, Nr. 3, p. 25.
3. Iš Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto, Lietuvių tautosakos rankraštyno (LTRF k. 844(39))

Velykų ryto procesija. Persirengėliai „žydai“ bėga aplink bažnyčią 9 ratus priešinga kryptimi. 2009 m.

Velyknaktis baigiasi karių vyresniojo raportu ganytojui. 2009 m.

Nuo pusiaugavėnio iki Velykų

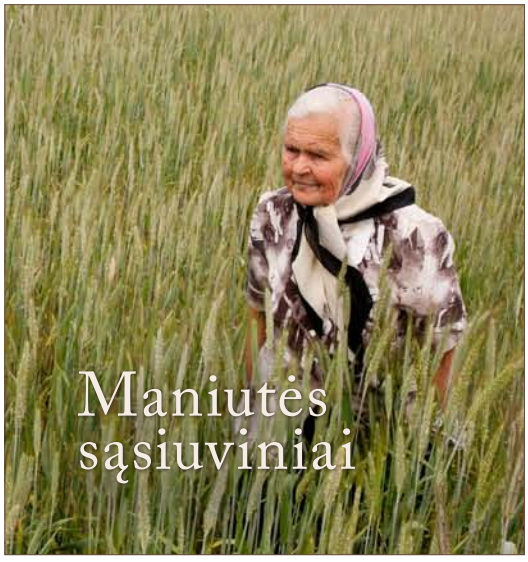
Baltarusijoje, Gervėčių krašte, Petrikų kaime gyvenanti Marija MAŽEIKIENĖ-PETRIKAITĖ, g. 1923 m. – puiki dainininkė ir pasakotoja, savo namuose maloniai priimanti kiekvieną, norintį jos paklausyti ir paklausinėti, o jos užrašyti atsiminimai apie savąjį ir tėvų, senelių kartų gyvenimą šiais metais išleisti atskira knygele: „Maniutės sąsiuviniai“. Artėjančių švenčių – Verbų sekmadienio, Velykų – proga skelbiame jos pasakojimą apie Gervėčių krašto papročius.

Un verbos būva gi siūlas kokis surištas, tas gi siūlas šventintas, sako, kų pamačnas. Jeigu ranka kartais skauda, ar koja, tai riša tų siūlų un skaudamos vietos. Kai buvo Grabnyčios, tai ant žvakių užrišdavo posmelį linų. Tai tie linai, skaitėsi, vaistingi, kap jau priraikia, ir naudoja. Jeigu jau būva audra, griausmai dzideli, žaibai, tadu jau žiba grabnyčių žvakį. Ir mirštančiam žmogui visada žibina grabnyčių žvakį. Žibina jau be linų, linas gi labai grait užsidega... Seną verbą, kap jau atgyvena ana savo amžių, tai sudegina. Arba kam arčiau, tai nuneša bažnyčion verbas sanas kuniguo, tai sudegina kunigas ir Pelenų dieną pelenus iš verbų barsta žmonėms. Aš jau krosny sudeginu, jau po Velykų, kap atšvinciam ir Verbas, ir Velykas, tai tada jau.

Pašventintą verbelę daugiausia až abrazo užkišdavo, kap ir seniau būdavo. Kap ataina iš bažnyčios, tadu mušdavo: „Ne aš mušu, verba muša, per savaitę jau ir Velykos bus“. Katari bažnyčioj būva, iš bažnyčios atvažiuoja, mušdavo tuos, kurie namie.

Kur buvo jaunimas, jaunos panelas, tai darydavo iš popieriaus gėlas, ir visuomet verbos šakelį, ėglio šakelį pririšdavo, žalimos. Dar vaikystėj, prisimenu, pas kaimynus buvo tokia Anelka, ana labai mokėjo iš popieriaus daryt visokias gėlytes, tai ir mums, vaikams, verbelas mažas padaro.

Didžioji savaitė – tai jau pasnikavom visų savaitį, jau nevalgydavom mėsos niekuomet, o penktadienį tai buvo tokių, kad ir visai nevalgydavo nieko. Šeštadienį po pietų daugiausia būdavo bažnyčioj. Mano jaunystėj tai ir per naktį būdavo, aidavo iš vakaro, subatoj: po pircies – išsiprausia jaunimas ir aidavo unt nakties. Giedodavo gavėnines giesmes lyg ryto. Iki kunigas pakelia Kristų, ir tada jau pradeda „Linksmų dienų...“. Aštuoniom valandom, būdavo, prasideda tos rezorekcijos. Tadu jau mišios ir procesija aina. Seniau tai aidavo aplink bažnyčių, lauke, o dabar jau viduj bažnyčios...

Maniutės sąsiuviniai (su CD). Vilnius: LLTI, 2016, 245 p.

Klausau visuomet per radijų mišias iš Marijos bažnyčios Minski, ė kartais ir provoslavų paklausau, popai kap kalba, tai da par kunigų paklausiau: „Turbūt nusidedu, kų klausau popų pamokslų?“ Tai kunigas atsakė: „Kas gali nusidėt, jei par dievų klausosi. Niekokios nėr nuodėmės, ar provoslavai, ar katalikai, visi, sako, Dzievų garbina, ir paklausyc galima visų.“ Jų kažkokia tikyba dar strogesnė, jų labai daug postų. Ė pas mus gi cik vienas, tas didysai dabar jau, o pas juos daug postų, ir tokis jau postas, kad nė žuvies negalima valgyc... Seniau tai nevalgė mėsos per gavėnių, ciktai su pienu valgydavo. Nu sekmadieniais tai būdavo jau kartais, kas daugiau turėdavo, o kas mažiau – taip ir taupė tolyn...

Par Juozapą, kai pusiaugavėnis būdavo – trečiadienis ketvirtoj gavėnios savaitėj – tai galima tadu ir valgyc. Skaitėsi, pusiaugavėnis, tai galima buvo, kam labai reikia, ir vestuves kelt. Per pusiaugavėnį, sako, meška verčiasi ant kito šono, arba ir kelias. Kai vėlesnės Velykos, tai ir šilciau jau... Seniau vaikams tai sakydavo – per

pusiaugavėnį meška atneša vaikams batelių. Nu, sako, aikit žiūrėcie. Kartais kap ir žiemų būva – kad ir sniegas, bet raikia aic basiem tų batų par meškų. Nu tai nulakia – ė tos meškos nėr, ir nieko... Atlekia vaikai su raudonom kojom, sako, va ir batai ant kojų raudoni...

Subatoj ir ugnį šventino, ir vandens, ir valgius. Dar ir pirmų dienų šventino valgį. Seniau tai labai daug švintino – pynė tokias karabkas dzidelas ir švintino daug, kad tektų valgių visom Velykom. Mano tėvai tai jau nevežė, o mano seneliai tai cielų pyragų veža, kumpį cielų, sūrį padaro, sviesto kokį kilogramų sudaro, ir duonos puskepalį – visa ko prideda ir švintina – kad visoms Velykoms būtų švįsto valgymo. Kap aš jau vaikščiojau, šventinom tik druskos, kiaušinių ir duonos, jau nei mėsos, nei kitų valgių nenešėm...

Kiaušinius daugiausia šeštadienį virdavo, seniau tep nemokėjom marginc, tai daugiausia svogūnų lukštuose – lukštus nutrina nuo svogūnų ir lūkštuose kvarbujo. Kas turėjo, ir dažais kartais kokiais padažydavo.

Daugiausia mušė kiaušinius. Prieš Velykas šicie, katarie kiaušiniais mėgsta mušcie, vaikščioja par gaspadines ir prašo išsimacyt kiaušinių. Kap ty gi jie suprasdavo? Par duntis stukena tuo kiaušiniu, ir supranta, katras macnas, katras nemacnas... Jeigu jau turi macnų kiaušinį, tai gi anas daug išsimuša, iš daug ko. Suveidavo vieni pas kitus ir mušdavo kiaušiniais. Susirinkdavo ne tik vaikai, – ir vyrai. Girių kaimi buvo toks kaimynas – Šėmys Jonas, tai anas visąlaik vaikščiodavo, kiaušinių prisrenka, ir tadu jau muša su visais.

O antrą dieną tai aidavo ir evangelijų kalbėdavo, katarie jau dzidesni, mokėdavo – vaikai mokyklinio amžiaus. O pirmą dieną tai suaugę ajo, „Linksmų dienų“, veselinų giedojo, vaikščiojo. Bernai ir vyrai eidavo, kurie jaunesni, kurie gerus balsus turėjo ir mėgo dainuoc. Seniau vyrai ir šokimuose būdavo, kurie jaunesni, ir su jaunimu bendravo, vakarėlius lošė... Moterys, namie likį vaikus augino, o vyrai – šoka...

Kur giedodavo? Prie lango visuomet, prie lango sustoja, į kambarį neidavo. Per langą ir klausydavo, dovanas kartais išnešdavo, o kartais per langų atiduodavo – kiaušinių ar ir pyrago velykinio, o kartais ir kokios arielkos. Prisrenka kiaušinių daug, kokios užkandos, arielkos ir baliavoja vyrai... Būdavo ne vieni, ir iš kitų kaimų ataidavo...

„Linksmų dienų“ tai į kiekvienus namus eidavo, o zakletenkų, kur sveikino jaunas merginas, tik ten, kur mergos buvo:

„Labas vakaras, mergele, dovanok vyno žaliojo,
Prašom atsidaryc langelį, dovanok vyno žaliojo.
Mes su mergeli paklegėsim, dovanok vyno žaliojo,
Jai bernelį pasvotuosim, dovanok vyno žaliojo.

Verbų sekmadienis Gervėčių bažnyčioje. Baltarusija. 2012 m.

Prašysim par Dzievų geros vasarėlės, dovanok vyno žaliojo,
Kad išaugt jūsų gražios visos mergužėlės, dovanok vyno žaliojo.
Ir unt Kalėdų visos ištekėtų, dovanok vyno žaliojo,
Ė un Sekminių visos subyrėtų, dovanok vyno žaliojo.“

Subyrėtų – seniau gi vadzino, jeigu pasgimdė. Sako, kad subyrėjo...

Kap jau vaiku buvau, tai nežinau, kas kų jau. Ataina kaimynė par mano mamų, sako: „Žinai, kų, Rože, – mano mamos vardas buvo Rožė, – Zabelia subyrėjo.“ Kita kaimynė Zabelia buvo. Aš sėdziu ir mislyju – kap dar ė to Zabelia subyrėjo... Kap ana dar bus, kad ana razbyrėjo, kur anos tie daikteliai...

Ė dainorių gi buvo gerų labai, balsingų, kaip uždainuoja, tai cik skamba. Laulauninkais vadzino. Laulauninkams pyragų kepdavo mažesnį, cielų duodavo. Seniau gi kepdavo Velykom pyragų daugelia – cielų pečių. Mažesnių pakepa ir didesnių – mažesnių jau duoc dovanoms, didesnius – valgyc.

Dziedus nešė per Velykas ir ubagams, katari buvo toki seneliai vieniši, – seniau gi ir pensijų jokių neduodavo, nieko, – kurių nebuvo kam prižiūri, ir nešdavo. Visa kų, ir valgymo nešdavo, ir rūbų, ir apsiavimo, kas kokį – savam kaimi. Duodavo ir prie bažnyčios, kap nuvažiuoja, kiaušinių daugiausia duodavo per Velykas... Krikštamotės, krikštatėviai visuomet per Velykas vaikams kiaušinius duodavo.

Velykoms mėsos išverda daugiau, kad būt, sviesto buvo, karvės visuomet jau pieno duoda, visuomet sūrį daro Velykoms. Per gavėnių nebuvo gi galima valgyc... Kap seniau, dar ir pienų nevalgė, jeigu ir melžia karvį, tadu atšildzia tų pienų ir kodzin sulėdo, ir laukia, kol Velykos ateis. Tada Velykoms daro sūrį iš tos varškės. Mažesniem vaikam pieno duodavo ir per gavėnių, ė dzidesniem ir neduodavo – sako, jeigu valgysi per gavėnių mėsų ar pienų, tai tadu per Velykas apvers po kodziu, tai per Velykas tupėsi apverstas ir nieko nevalgysi.

Moterys per gavėnių daugiausia ausdavo. Skubėjo, kad lig Ažugavėnių suverpti visa kų, per Ažugavėnes jau mesdavo asnavas, ir tadu jau par gavėnių ausdavo... Ir po Velykų ausdavo, kartais gi šalta ir po Velykų būdavo. Ė audimai jau baigiasi, kai prasideda pavasariniai darbai. Kap jau atšyla, tadu jau bulves sodinti, daržai, – visa kas. Seniau un Jurgio gi visuomet sako: un Jurgio rasos išgys skatus laukan. Bet seniau Jurgis ir šaltas būdavo, visap būdavo, dar nebūdavo ir rasos per Jurgį. Kap šalta, tai ir negydavo. Kap šalta, tai kų gi tie skatai darys lauki. Seniau gi, sako, kap jau pirma perkūnija sugriaudėja, tadu jau, sako, Dzievas žemį atrakina, jau augs žolė, jau visa bus galima ir sėt, ir sodint... Bet kartais to pirma

Verbelė svirno palubėje. Gėliūnų kaimas, Astravo r., Baltarusija. 2010 m. *Arūno Baltėno nuotraukos.*

perkūnija dar būva ir per anksti, gamtoj visap gi atsitinka ... Jeigu šilciau, tai būva per Jurgį ir rasa...

Taigi nuo 10 morčiaus, – nuo kovo, mes gi morčium vadzinam, – prasdeda sarakai, kap seniau vadzinom, tai 40 dienų dar aina šalciai.

Sarakai tai buvo it labai seniai. Da tik po Kristaus laikų, tadu krikščionybė dar tik tvėrėsi, ir par vienų karalių buvo 40 tų gi va sargybininkų, ir anys visi apsikrikščyjo, ė karalius buvo ne katalikas, ir tadu tas karalius liepė ituos visus krikščionis iššudyc, – tadu gi dar labai žudzė tuos katalikus. Juos ugnin buvo visus sudėjį, bet anys nesudegė ugny, tadu ant lado juos visus sustatė, buvo šalciai, visus keturiasdešimt, bet ir un lado jie per naktis visi stovėjo, bet nesušalo ladi, tadu juos liepė juos visus sušaudzyt, ir sušaudė. Nuo tada pradėjo ir švęsti tuos 40 mučelninkų dienų, sarakais vadzina. Kiekvienais metais nuo10-tai kovo itai visa kas buvo. Kas metai ir būva itie šalciai. Kap praaina 40 dienų nuo 10 kovo, tadu jau būva, atšildo. Ė da itais sarakais kartais atšilia, bet daugiausia tai neatšildo...

2010 m.

Kalbino Saulė MATULEVIČIENĖ, Arūnas BALTĖNAS.

From *pusiaugavėnis* until Easter

Marija MAŽEIKIENĖ-PETRIKAITĖ, who lives in the village of Petrikai, in Gervėčiai region (Belarus), born in 1923, talks about this region’s *pusiaugavėnės*, Palm Sunday and Easter holiday customs

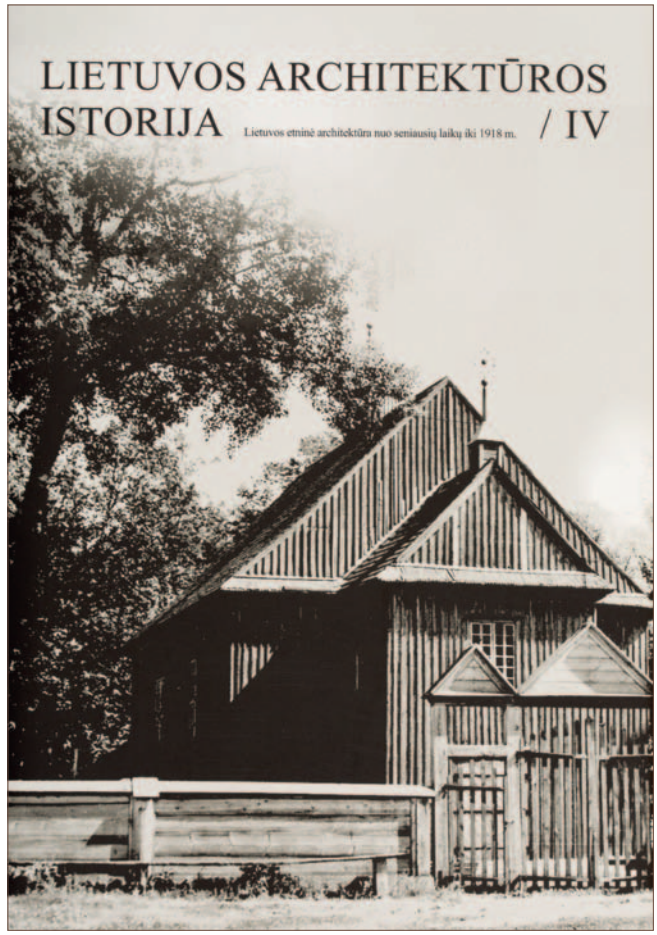
Išsami pažintis su Lietuvos etnine architektūra

Lietuvos architektūros istorija: Lietuvos etninė architektūra nuo seniausių laikų iki 1918 m. IV t. Sudarė Dalė Puodžiukienė. Vilnius: Savastis, 2014, 556 p.

Ketvirtasis tęstinės *Lietuvos architektūros istorijos* tomas plačiai pristato neprofesionaliosios statybos raidą Lietuvoje. Šia sritimi besidomintiems tai ilgai lauktas ir labai reikalingas leidinys, aprėpiantis svarbiausius Lietuvos etninės architektūros aspektus. Sąvoka *etninė architektūra* (kitaip *liaudies, lokalinė, tradicinė*) atitinka tarptautinį terminą *vernacular atchitecture* ir nusako iš vietinių medžiagų pagal vietos tradicijas vietinėms reikmėms pritaikytą architektūrą, pažymint, kad jos meistrai nėra profesionalūs architektai, o remiasi vietos tradicijomis ir iš pirmtakų perimtais įgūdžiais.

Šios studijos rengėjai išsikėlė ambicingą tikslą: „Atskleisti kaimų, dvaro sodybų, sakralinių pastatų, miestelių ir bažnytkaimių gyvenamųjų, ūkinių, visuomeninių ir gamybinių pastatų architektūrinę (planavimo, kompozicijos, dekoro formų) raidą, susiejant ją su krašte vykusiais istoriniais ir sociokultūriniais procesais“ (p. 7). Tad aprėpiamas platus temų spektras.

Leidinį sudarė dr. Dalė Puodžiukienė ir šviesios atminties mokslinė redaktorė prof. dr. Nijolė Lukšionytė. Atskirus skyrius rašė mokslininkai: dr. Rasa Bertašiūtė („Statybos technika ir konstrukcijos“, „Kaimų architektūra“), dr. Vilma Karvelytė-Balbierienė, dr. Lijana Laužikaitė-Tagmann („Miestelių ir bažnytkaimių architektūra“), dr. Ilona Burinskaitė („Miestelių ir bažnytkaimių architektūra“, „Sakraliniai pastatai ir smulkioji architektūra, parapijų trobesiai“), šviesios atminties dr. Algė Jankevičienė, dr. Marija Rupeikienė („Sakraliniai pastatai ir smulkioji architektūra, parapijų trobesiai“), dr. Dalė Puodžiukienė („Dvarų sodybų architektūra“, „Gamybiniai pastatai“), dr. Eligijus Morkūnas („Gamybiniai pastatai“). Jiems talkinęs dr. Robertas Stunžinas parengė etninių terminų žodynėlį, Kazys Misius sudarė asmenvardžių ir vietovardžių rodykles, Indrė Baliulytė išvertė santrauką į anglų kalbą. Dauguma autorių į šią sritį gilinosi ne vieną dešimtmetį, bet jų tyrimų rezultatai iki šiol buvo pasklidę po įvairius leidinius, konferencijų pranešimų rinkinius, kai kurie dar tūnojo rankraščiuose, tad paskelbti viename tome jie reikšmingai papildė vis dar nepakankamai išsamią Lietuvos etninės architektūros bylą.

Leidinys, kaip minėta, sumanytas ir sudarytas kaip *Lietuvos architektūros istorijos* (toliau – LAI), pradėtos leisti jau beveik prieš tris dešimtmečius, ketvirtasis tomas. Pirmieji trys LAI tomai (*Nuo seniausių laikų iki XIX a. vidurio* (1987); *Nuo XVII a. vidurio iki XIX a. vidurio* (1994); *Nuo XIX a. II dešimtmečio iki 1918 m.* (2000)), pristatantys statybos meno raidą Lietuvoje nuo seniausių laikų iki 1918 m., buvo orientuoti į vadinamosios profesionaliosios architektūros objektus. Naujasis etninės architektūros istorijai skirtas tomas savitais bruožais papildo europinių stilių ir madų paveiktos, dažnai turtingų mecenatų užsakytos Lietuvos architektūros panoramą. Vis dėlto kalbant apie seniausiųjų

laikų (bent jau iki krikščionybės įvedimo) architektūros apraiškas, profesionalumo kriterijus ne visada tinkamas. Pavyzdžiui, pirmojo LAI tomo pradžioje pristatomai pilkapių, piliakalnių, gynybinių įrenginių, pirmųjų gyvenviečių, ypač pilių, miestų ir miestelių raidai bei jų statybai nusakyti taip pat dažnu atveju tiktų etninės architektūros sąvoka. Kita vertus, naujajame, ketvirtajame, tome aptariama kaimų, dvarų, mažesnių miestelių ir bažnytkaimių architektūra neretai turi iš svetur perimtų stilistinių bruožų, tačiau bendras vaizdas iš esmės atskleidžia vietines tradicijas. Apžvelgiant šių statybų istoriją iš abiejų perspektyvų, lengviau atpažinti, suprasti ir paaiškinti buvusias įtakas, sąsajas, statytojų pasirinkimus.

Lietuvos etninei architektūrai skirtajame tome nesiekta nuoseklaus chronologinio pasakojimo (ankstesnieji šios serijos tomai buvo sudaryti daugiau atsižvelgiant į stilių kaitą), tačiau dėstant kiekvieno skyriaus ar poskyrio medžiagą, istorinės raidos principas išlieka svarbus. Leidinys pradedamas politinių, ekonominių ir socialinių veiksnių įtakos vietinėms statyboms apžvalga. Jame atskleidžiama, kaip „Lietuvos valstybės geokultūrinį kraštovaizdį kūrė besiformuojančios luominės visuomenės žmonės: žemdirbiai valstiečiai ir žemvaldžiai – kunigaikščiai, bajorai, taip pat miestų ir miestelių gyventojai – pirkliai, amatininkai“ (p. 12).

Toliau išdėstyti tradicinės statybos technikos ir konstrukcijų ypatumai. Daugiausia dėmesio skiriama medžio architektūrai, bet stabtelima ir prie molio bei mūro statybos. Trobesių konstrukcijos aptarimas pradedamas pamatams, sienoms, o baigiamas perdangoms ir stogo konstrukcijoms skirtais poskyriais. Tai tarsi liaudies architektūros enciklopedija, kurioje skelbiama ir mažai žinoma medžiaga apie dabar jau retus, bet kadaise plačiai paplitusius trobesių statybos technikos bei konstravimo būdus, pavyzdžiui: „Archeologų aptiktuose trobesiuose pasitaiko ir suporintų šulų sienų. Analogišką sienų rišimo elementą – sąvaržas galima aptikti XVIII–XX a. daržinėse ir klojimuose.“ (p. 31)

Studijoje išsamiai pristatoma kaimų architektūra (skirtingi kaimų tipai, sodybos ir kaimo sodybų pastatai – svirnai, tvartai, klojimai, daržinės, pirtys ir kt.), labiausiai išsaugojusi senuosius pavidalus. Kaimų, sodybų, trobesių aprašai skirstomi pagal regionus, išryškinant jų savitumus – būdingas konstrukcijas, išplanavimą, išorinę išvaizdą, jos pokyčius. Pavyzdžiui, pastebima: „Mažosios Lietuvos sodybos planuotos panašiai kaip Užnemunės, tačiau turi daugiau laisvumo“ (p. 108.); „Žemaitiška troba formavosi kaip krosnimi šildomas trobesys su šoniniu įėjimu, nors dar tebegyvavo ir numas su ugniaviete“ (p. 123). Pastatai grupuojami ir pagal paskirtį, kuri lemia jų išplanavimo ypatumus: „Kai kurie XVIII a. svirnai saugumo sumetimais turėjo tik vieną įėjimą į patalpą, iš kurios galima buvo patekti į likusias. Dažnai viduryje, didžiausioje patalpoje, įrengiamos *meigos* (aruodai) grūdams, laiptai į pastogę, o šoninėse patalpose laikoma mėsa, kraičių skrynios, stovėjo šeimos narių ar samdinių lovos“ (p. 138).

Gyvenvietės – miesteliai ir bažnytkaimiai – aptartos pagal jų struktūrą, bet atsižvelgiant ir į istorinę raidą: „Linijinio plano gatvių tinklą daugeliu atvejų galima laikyti pradiniu daugumos gyvenviečių urbanistinės raidos etapu.“ (p. 169) Atskirai aprašomi jiems būdingi pastatai (prekybiniai, gyvenamieji-prekybiniai, visuomeniniai, ūkiniai), jų ypatumai. Pavyzdžiui, kalbant apie miestelių pastatus, kuriuose ir gyventa, ir prekiauta, pažymima, kad jų „galinės durys vedė į prekybos patalpas ar dirbtuves, o gyvenamosios dalies durys būdavo įrengiamos kiemo pusėje, namo šone“ (p. 183).

Atskirame skyriuje aptariami skirtingų religinių bendruomenių sakraliniai pastatai (ne tik katalikų bažnyčios, koplyčios, varpinės, bet ir sinagogos, cerkvės, kenesos, mečetės). Pastebima istorinė jų kaita: „Po XIX a. vidurio naujai statomos ir atnaujinamos senosios tradicinės bažnyčios palaipsniui įgijo neogotikos ir naujųjų laikų stiliaus bruožų“ (p. 247), vėl atkreipiamas dėmesys į regioninius ypatumus: „Žemaitijos bažnyčių fasadams būdingas monumentalumas, kresnos proporcijos.“ (p. 232) Aprašoma ir smulkioji sakralinė architektūra (kryžiai, stogastulpiai, koplytstulpiai, koplytėlės, krikštai, šventorių ir kapinių tvoros, vartai), parapijų trobesiai.

Kitame skyriuje, skirtame dvarų sodybų ir ponų namų architektūrai, jos bruožai detaliai nusakomi pagal laikmečius: „Po XVIII a. pradžios suiručių skubant atkurti ūkį, kompozicinėmis naujovėmis nesidomėta. Sodybos buvo atstatomos senose vietose, derinantis prie išlikusių pastatų, reljefo, kelių, želdinių“ (p. 364), aptariami gausūs dvarų sodybų pastatai – gyvenamieji (ne tik ponų, bet ir tarnų, šeimynos namai) ir ūkiniai (svirnai, arklidės, tvartai, kiaulidės, klojimai, daržinės, net šienui sukrauti skirtos *šopos* ir *kūgiai,* taip pat pagalbiniai ūkiniai pastatai – sūrinės, ledainės, rūkyklos, malkinės, pirtys ir kt.). Atkreipiamas dėmesys ir į patalpų paskirties nulemtus ypatumus: „Lobynai buvo kruopščiai surėsti ir gerai įrengti: turėjo tam laikui brangias spynas, grotuotus langus su langinėmis.“ (p. 429)

Knyga baigiama gamybinių pastatų (malūnų, lentpjūvių, milo vėlyklų, karšyklų ir verpyklų, audyklų, puodžių dirbtuvių, kalvių, pieninių ir kt., taip pat įvairių alkoholinių gėrimų gamybai naudotų pastatų) aptarimu, kurie taip pat kartais įgydavo raiškias architektūrines formas. Pavyzdžiui, rašoma: „Rūkykla iš aplinkos išsiskyrė vertikaliu tūriu. Rūkymo proceso metu iš pastato besiveržiantys dūmai atkreipdavo dėmesį. Todėl

utilitariam pastatui suteikdavo gražias proporcijas, grakščius siluetus, dekorą.“ (p. 459)

Jau buvo užsiminta, kad kiekvieno skyriaus pradžioje apžvelgiami rūpimos srities istoriniai ypatumai, taip pat jos tyrimų istorija – pagrindiniai šaltiniai. Dėstymo dalyje nevengiama detalių aprašų, kurie kartu su iliustracijomis padeda susidaryti kone tikrovišką konkrečios erdvės vaizdą. Pavyzdžiu galėtų būti informatyvus neturtingų vidutinių XVIII a. bajorų namų vidaus aprašymas: „Tinkas retai kada dengė patalpų sienas. Grindys buvo lentų arba plytų, priemenes taip pat išklodavo akmenimis (bruku). Prie paprastų krosnių įrengdavo židinėlį pasišviesti tamsiuoju paros metu.“ (p. 391) Tad nors medžiaga dėstoma gana glaustai, autoriams pavyksta aprėpti visumą ir perteikti išsamų, raiškų etninės architektūros paveikslą.

Vartant naująjį leidinį, natūraliai kyla klausimas: kas jame atrandama iš esmės nauja, o kas tik primenama, pakartojama? Išmanantys šią sritį pastebėtų, kad leidinys tematika ir pobūdžiu primena *Lietuvių liaudies architektūros* dvitomį, išleistą 1965–1968 m. Tai plačiajam skaitytojų ratui jau mažai žinomas, bet bibliotekose nesunkiai randamas leidinys. Vis dėlto tiek dėl septintojo dešimtmečio poligrafijos galimybių, tiek ir dėl ideologinių to meto nuostatų daugelis šios knygos temų nebuvo aptartos išsamiai. Kita vertus, jame supažindinama su įdomiais kaimaviečių ir jų pastatų kompozicijos tyrimais, be to, net daugiau vietos nei aptariamoje naujojoje monografijoje skirta apželdinimo temai.

Kiti iki šiol išleisti etninei architektūrai skirti leidiniai, pavyzdžiui, Izidoriaus Butkevičiaus monografija *Lietuvos valstiečių gyvenvietės ir sodybos* (1971) arba Kazio Šešelgio atskirų kaimaviečių tyrimai, taip pat atskiroms temoms skirtos disertacijos, aprėpė siauresnes sritis. Naujajame leidinyje į daugelį temų žvelgiama plačiau ir iš naujų perspektyvų. Jame ankstesni duomenys daugeliu atveju nušviečiami savitai, šiuolaikiškai, be to, pristatoma naujai sukaupta, dar neskelbta medžiaga. Kadangi kiekviename skyriuje pateikiamas išsamus ankstesnių ir šiuolaikinių autorių, leidinių, archyvinių dokumentų sąrašas, giliau besidomintys turi galimybę ir savarankiškai paieškoti galbūt knygos autorių nepastebėtų faktų ar formuluoti savo teorijas.

Leidinys džiugina gausiomis iliustracijomis – nuotraukomis, piešiniais ir brėžiniais. Vaizdinė medžiaga suteikia itin daug informacijos. Daugelis iliustracijų nematytos, atrastos senuosiuose archyvuose ar naujai nufotografuotos ekspedicijose. Net jeigu jos ir buvo anksčiau skelbtos, šioje knygoje sutelktos į vieną vietą išsamiai iliustruoja teksto teiginius.

Tiesa, kartais norisi dar daugiau vaizdų, ypač kai retesniems reiškiniams suprasti lyg ir neužtenka žodinio aprašo, bet tai ne visuomet įmanoma: kai kuriais atvejais tik aprašai ir išliko, ypač iš seniausių laikų. Gaila, kad daliai iliustracijų, ypač brėžiniams, skirta mažokai vietos, jie galėjo ir turėjo būti stambesni, kad geriau matytųsi detalės; dabar neretai skaitmenys, net ir užrašai – vos įžiūrimi. Pasitaiko, kad brėžinyje ir jo paaiškinime skaitmenys ar raidės nesutampa, kai kur jų net nėra – atidžiai studijuojančiam tai apmaudus trūkumas (pvz., p. 113 pateiktuose *numų* planuose ne visi patalpas žymintys skaitmenys atitinka pavadinimus apraše).

Tekste pasitaiko vietų, kurios ne specialistui galbūt būtų sunkiai suprantamos: glaustai žodžiais nusakyti erdvinius darinius iš tiesų gana keblu. Yra ir maketavimo, viena kita korektūros klaida (nevienodi skyrelių pavadinimai, skirtingai išryškinamos žodynėlio sąvokos, turinyje minimi *vienguliai* pastatai vietoj *viengalių*, fotografijos apraše Zervynų kaimas virtęs Zervynos kaimu). Bet tai smulkūs trūkumai. Kiek apmaudžiau, kai tokio gražaus žodžio kaip „atšlaimas“ reikšmės tekste ir žodynėlyje nesutampa (žr. p. 104 ir 512), pasitaiko ir kitų terminologinių netolygumų, kurie, žinant reiškinio sudėtingumą ir įvairuojančią žodžių vartoseną skirtinguose regionuose, yra suprantami. Be to, žodynėlis, apimantis tik etnines sąvokas, palieka nuošaly kitus specifinius šios srities terminus, kaip antai „mentės“ (p. 271), kurių jau tenka ieškoti žodynuose. Tačiau labai gerai, kad jis apskritai yra, nes nemažos dalies čia pateiktų žodžių kitur net nerasi ar bus pateiktos ne visos jų reikšmės – etninės architektūros sąvokos dar nėra specialistų susistemintos. Naudinga būtų ir dalykinė rodyklė, ji yra tik pirmajame šios serijos tome.

Vis dėlto svarbu pažymėti, kad daugeliu atveju knygos autoriai sėkmingai suvaldė įvairialypę ir painią medžiagą, ir tik vietomis mintis užkliūva už kokio mazgelio, kuriam atmazgyti prireiktų dar kokio puslapio. Kartais norisi platesnio reiškinio išaiškinimo, daugiau interjerų vaizdų ar net kraštovaizdžių, kurie padėtų suvokti tiek vidinę pastatų erdvę, tiek jų aplinką. Bet juk daug ko galima norėti... O šis atliktas didelis darbas, dedantis pamatus naujiems, tolesniems tyrimams ir atradimams, tokius norus ir kursto.

Skaitant knygą darosi vis įdomiau, nes po truputį aiškėja to meto žmonių gyvensena, jos detalės: skaitytojo akiratis vis plečiasi ir gūdi praeitis tarsi nušvinta. Smalsu suprasti, kas anų laikų žmonėms buvo gražu ar bent priimtina, kodėl jie vienas tradicijas tęsė, o kitas – keitė...

Susidomėjimas etnine architektūra šiuo metu vėl auga. Dairomasi, ką iš šio protėvių paveldo galima būtų panaudoti, rūpinamasi, kas ir kaip turi būti saugoma. Juk sparčiai keičiantis gyvensenai, technologijoms, pagaliau – estetiniam skoniui, kaimas ir maži miesteliai vėl atsiduria savotiškoje kryžkelėje. Už jų plėtrą ar išsau-

gojimą atsakingi žmonės (valdininkai, projektuotojai, mokslininkai, statytojai, gyventojai) dažnai atstovauja skirtingoms vertybėms ir savaip mato jų likimą. Aistras kaitinantys siūlymai, o kai kuriais atvejais – reglamentai (taip yra saugomose teritorijose) ir šiandien statyti atsižvelgiant į vietos tradicijas, reikalauja patikimo pagrindimo ir istorijos išmanymo. Tad šis išsamus akademinis darbas svarbus ne tik praeities pažinimui, bet ir dabartinei Lietuvos kultūros raidai, ir norisi tikėti, kad, nepaisant santūrios akademinės išvaizdos, jis bus skaitomas ne tik specialistų. O pažintis su autentiškomis etninės architektūros formomis sustiprins atsparumą plintančioms pigioms naujovėms, kičo formoms.

Tad *Lietuvos architektūros istorija: Lietuvos etninė architektūra nuo seniausių laikų iki 1918 m.*, kurioje sutelktomis autorių kolektyvo pastangomis atskleista plati ir sudėtinga tradicinės architektūros istorinės raidos panorama, liudijanti Lietuvos žmonių kūrybingumą, sumanumą, konstrukcinius gebėjimus, estetinę pajautą, pagarbą gamtai ir vienas kitam, yra tikrai aktuali ir vertinga knyga ne tik mokslininkams, architektūros istorikams ar etninės kultūros tyrinėtojams, bet ir praktikams, visiems, smalsaujantiems, kaip galbūt gyveno jų seneliai.

Detailed Introduction to Lithuanian Ethnic Architecture

Aistė ANDRIUŠYTĖ

The fourth edition of the ongoing *Lietuvos architektūros istorijos* (*Stories of Lithuanian Architecture*) presents in broad detail the development of non-professional building in Lithuania. The publication discusses the impact of political, economic and social factors on local buildings, the traditional characteristics of building construction, presents the architecture of villages in different Lithuanian regions, homestead structures, cottage types. Different chapters are dedicated to church villages and small towns, their buildings, the sacral architecture of different religious communities, the evolution of manors, industrial buildings. In the newest publication many topics are looked at from new perspectives. Particularly a lot of information is provided by the many illustrations. This detailed academic work is important not only for discovering the past, but also the development of modern Lithuanian culture.

NUOŠIRDŽIAI KVIEČIAME SKAITYTI IR PRENUMERUOTI ŽURNALĄ „LIAUDIES KULTŪRA“ 2016 M.

Mielas skaitytojau,

Per metus išeina šeši LK numeriai. Šešių numerių prenumerata Lietuvos pašte kainuoja 12 eurų – ir pristato į namus! Taigi *vieno* žurnalo kaina – tik 2 eurai! Galima užsisakyti ir *keturis*, *tris*, ir net *du* numerius.

- Žurnalą užsisakyti galima per kelias minutes internetu: http://www.prenumeruok.lt.
- Be to, prenumeratą priima visi Lietuvos pašto skyriai.
- Žurnalą galima užsisakyti ir redakcijoje (LLKC, Barboros Radvilaitės g. 8, Vilnius), bet tada teks ateiti jį pasiimti.

Peržvelgti ankstesnių metų žurnalo numerius pdf. formatu galima čia: http://www.llkc.lt/index.php?4068947815 (numeris į svetainę įkeliamas praėjus metams po jo išleidimo).

„Liaudies kultūros“ redakcija

LIETUVOS RESPUBLIKOS
KULTŪROS MINISTERIJA
LIETUVOS LIAUDIES
KULTŪROS CENTRAS

LIAUDIES KULTŪRA 2016 Nr. 1 (166)

Žurnalas leidžiamas nuo 1988 metų,
kas du mėnesius

Redakcijos adresas:
Barboros Radvilaitės g. 8, LT-01124 Vilnius

Vyriausioji redaktorė

Saulė MATULEVIČIENĖ, tel. 261 34 12
e. p. liaudies.kultura@gmail.com

Skyrių redaktoriai:

Dainius RAZAUSKAS – bendrieji kultūros klausimai, mitologija, tel. 261 31 61, e. p. liaudies.kultura@llkc.lt

Juozas ŠORYS – etnologija, tautodailė, etninės veiklos realijos, tel. 261 31 61, e. p. jsorys9@gmail.com

Ignas ŠLAJUS – bendrieji kultūros klausimai, mitologija, tel. 261 31 61, e. p. ignas.slajus@gmail.com

Dizaineris Rokas GELAŽIUS

Santraukas į anglų kalbą verčia
Gabriella ŽIČKIENĖ

Stilistė-korektorė Asta ŽUKAITĖ

Redakcinė kolegija:

Prof. habil. dr. Audrius BEINORIUS, Vilniaus universiteto Orientalistikos centras, Universiteto g. 5, LT-01513 Vilnius

Prof. habil. dr. Kazimieras GARŠVA, Lietuvių kalbos institutas, Antakalnio g. 6, LT-2055 Vilnius

Doc. habil. dr. Ingė LUKŠAITĖ, Lietuvos istorijos institutas, Kražių g. 5, LT-01108 Vilnius

Habil. dr. Nijolė LAURINKIENĖ, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, Antakalnio g. 6, LT-10308 Vilnius

Dr. Alė POČIULPAITĖ, Lietuvos liaudies kultūros centras, Barboros Radvilaitės g. 8, LT-01124 Vilnius

Prof. habil. dr. Daiva RAČIŪNAITĖ-VYČINIENĖ, Lietuvos muzikos ir teatro akademija, Gedimino pr. 42, LT-01110 Vilnius

Irena SELIUKAITĖ, LR Kultūros ministerija, J. Basanavičiaus g. 5, LT-01118 Vilnius

Doc. dr. Krescencijus STOŠKUS, Vilniaus universitetas, Didlaukio g. 27, LT-08303 Vilnius

Dr. Žilvytis ŠAKNYS, Lietuvos istorijos institutas, Kražių g. 5, LT-01108 Vilnius

Vida ŠATKAUSKIENĖ, Lietuvos liaudies kultūros centras, Barboros Radvilaitės g. 8, LT-01124 Vilnius

Dr. Vykintas VAITKEVIČIUS, Klaipėdos universitetas, Baltijos regiono istorijos ir archeologijos institutas, Tilžės g. 13, LT-91251 Klaipėda, e. p. vykintas.vaitkevicius@gmail.com

Dr. Marija ZAVJALOVA, Ленинский проспект 32-а, Институт славяноведения, Российская Академия Наук, Москва 117334, Россия, e. p. marija_z@mtu-net.ru

© „Liaudies kultūra“

Steigimo liudijimas Nr. 152
Pasirašyta spaudai 2016 02 24

Formatas 60×90/8
Rinkta kompiuteriu. 12 sp. l.
Tiražas 700 egz.

Lietuvos liaudies kultūros centras
Barboros Radvilaitės g. 8, LT-01124 Vilnius
http://www.llkc.lt

Spausdino UAB „Standartų spaustuvė“,
Dariaus ir Girėno g. 39, Vilnius

TURINYS:

Lietuviai ir Amazonijos indėnai: čiabuviai ir tenbuviai.
Juozo ŠORIO pokalbis su kun. Antanu SAULAIČIU SJ ..... 1•

Kunigas Antanas SAULAITIS SJ. „Mama, atėjo lietuviškas“.
Kuo gyvi kelių kartų Brazilijos lietuviai imigrantai? ..... 15•

Tukanų mitai ..... 17•

SKAITYMAI

Ignas ŠLAJUS. Džozefas Kempbelas ir Lietuva ..... 19•

Džozefas KEMPBELAS. Pasaka ..... 25•

ATMINTIS

Marija KUODIENĖ. Vladas Jonas Ščeponas:
„Visada piešiau ir domėjausi liaudies menu...“ ..... 40•

KITOS KULTŪROS

Aleš GAČNIK. Kurento tradicija Europos karnavalinės kultūros kontekste ..... 48•

Arūnas VAICEKAUSKAS.
Persirengėlių kaukės – Balkanai ir Lietuva ..... 63•

REGIONŲ KULTŪRA

Nijolė MARCINKEVIČIENĖ. Po konkursinės apžiūros „Tradicija šiandien – 2015“. Mintys iš kelionių dienoraščio ..... 67•

Povilas KRIŠČIŪNAS. Apie laimikį be meškerės, neįprastą Velyknaktį ir batuotą žąsiną ..... 76•

Arūnas BALTĖNAS. Velyknaktis Pievėnuose ..... 80•

ŽMONĖS PASAKOJA

Marija MAŽEIKIENĖ.
Nuo pusiaugavėnio iki Velykų ..... 89•

KNYGOS

Aistė ANDRIUŠYTĖ.
Išsami pažintis su Lietuvos etnine architektūra ..... 92•

VIRŠELIUOSE: Velykos Pievėnuose. 2010 m.
Arūno Baltėno nuotraukos.

LIETUVOS KULTŪROS TARYBA

Lietuvos kultūros taryba remia projektą „Etninės kultūros paveldas ir gyvoji tradicija: problemos, tyrimai, interpretacijos“. Skirta 10 000 eurų.

Redakcija nereikalauja, kad diskusinio pobūdžio nuomonės sutaptų su redakcijos nuomone.